

ISSN 0032-7271 (Print)

PREGLED
časopis za društvena pitanja

Broj
1

Godina
2023.

Godište
LXIV

Sarajevo, januar – april 2023.

PREGLED: časopis za društvena pitanja

Izdavač: Univerzitet u Sarajevu, Obala Kulina bana 7/II, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Za izdavača: prof. dr. Rifat Škrijelj, rektor

Redakcija časopisa:

akademik dr. Mirko Pejanović
prof. dr. Jasmin Ahić
prof. dr. Izet Bajramović
prof. dr. Merima Čaušević
prof. dr. Elvir Čizmić
prof. dr. Amela Dautbegović
prof. dr. Amir Duranović
prof. dr. Enes Durmišević
prof. dr. Salih Fočo
prof. dr. Senadin Lavić
doc. dr. Amer Osmić

Međunarodna Redakcija:

prof. dr. Haris Alibašić, University of West Florida (SAD)
prof. dr. Aydin Babuna, Univerzitet Boğaziçi (Turska)
prof. dr. Duško Bjelica, Fakultet za sport i fizičko vaspitanje Univerziteta Crne Gore (Crna Gora)
prof. dr. Esad Boškailo, University of Arizona, Phoenix (SAD)
prof. dr. Snježana Dobrota, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu (Hrvatska)
prof. dr. Vesna Požgaj-Hadži, Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani (Slovenija)
prof. dr. Dragan Prole, Filozofski fakultet u Novom Sadu (Srbija)
prof. dr. Jelena J. Stanković, Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu (Srbija)
prof. dr. Mitja Velikonja, Fakultet društvenih nauka Univerziteta u Ljubljani (Slovenija)

Glavni i odgovorni urednik:

prof. dr. Senadin Lavić

Sekretar Redakcije:

Fuada Muslić-Haseta, prof.

Lektura:

Mr. sc. Aida Kršo

Prijevod:

Mirza Čerkez, prof.

DTP:

Fuada Muslić-Haseta, prof.

Tiraž:

150 primjeraka

Štampa:

„Štamparija FOJNICA“ d. o. o. Fojnica

Izlazi četveromjesečno.

Časopis *Pregled* je indeksiran u EBSCO Publishing, Slavic Humanities Index, MIAR, C.E.E.O.L., ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources) i INDEX COPERNICUS međunarodnim bazama podataka.

Stavovi izneseni u tekstovima ne odražavaju nužno mišljenje glavnog i odgovornog urednika, Redakcije časopisa ili izdavača.

ISSN 0032-7271 (Print)

ISSN 1986-5244 (Online)

ISSN 0032-7271 (Print)
ISSN 1986-5244 (Online)

PREGLED
Periodical for Social Issues

No
1

Year
2023

Volume
LXIV

Sarajevo, January – April 2023

PREGLED : Periodical for Social Issues

Publisher: University of Sarajevo, 7/II, Obala Kulina bana, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Publisher's Representative: Prof. Dr. Rifat Škrijelj, Rector

Editorial Board:

Academician Dr. Mirko Pejanović

Prof. Dr. Jasmin Ahić

Prof. Dr. Izet Bajramović

Prof. Dr. Merima Čaušević

Prof. Dr. Elvir Čizmić

Prof. Dr. Amela Dautbegović

Prof. Dr. Amir Duranović

Prof. Dr. Enes Durmišević

Prof. Dr. Salih Fočo

Prof. Dr. Senadin Lavić

Ass. Prof. Dr. Amer Osmić

International Editorial Board:

Prof. Dr. Haris Alibašić, University of West Florida (USA)

Prof. Dr. Aydin Babuna, Bogazici University (Turkey)

Prof. Dr. Duško Bjelica, Faculty of Sports and Physical Education, University of Montenegro (Montenegro)

Prof. Dr. Esad Boškailo, University of Arizona, Phoenix (USA)

Prof. Dr. Snježana Dobrota, Faculty of Philosophy, University of Split, (Croatia)

Prof. Dr. Vesna Požgaj-Hadži, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana (Slovenia)

Prof. Dr. Dragan Prole, Faculty of Philosophy, Novi Sad (Serbia)

Prof. Dr. Jelena J. Stanković, Faculty of Economics, University of Niš (Serbia)

Prof. Dr. Mitja Velikonja, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana (Slovenia)

Editor-in-Chief:

Prof. Dr. Senadin Lavić

Editorial Board Secretary:

Fuada Muslić-Haseta, Eng. Lit. Grad.

Proofreading:

MSc. Aida Kršo

Translation:

Mirza Čerkez, Eng. Lit. Grad.

DTP:

Fuada Muslić-Haseta, Eng. Lit. Grad.

Press run:

150 copies

Print:

„Štamparija FOJNICA“ d.o.o. Fojnica

Fourth month periodical

Periodical *Pregled* is indexed in EBSCO Publishing, Slavic Humanities Index, C.E.E.O.L., MIAR, ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources) and INDEX COPERNICUS international databases.

The views and opinions expressed in the articles in the *Pregled* are those of the author(s) and do not necessarily reflect the views or opinions of the editor, the editorial board or the publisher.

ISSN 0032-7271 (Print)

ISSN 1986-5244 (Online)

SADRŽAJ / CONTENTS

Članci / Articles

Prof. dr. Goran Šimić, prof. dr. Amila Ferhatović: Paramilitary and War Crimes Committed in Bosnia and Herzegovina / Paravojne jedinice i ratni zločini počinjeni u Bosni i Hercegovini 1

Prof. dr. Lejla Hajdarpašić, prof. dr. Senada Dizdar, dr. sc. Džejla Khattab: Uloga biblioteka u inicijativama otvorenih obrazovnih sadržaja na visokoškolskim institucijama / The Role of Libraries in Open Educational Resources Initiatives at Higher Education Institutions 19

Prof. dr. Enver Ajanović: Status upravnih ugovora u pravu EU i nacionalnom zakonodavstvu / Administrative Contracts in the Law of Obligations and Administrative Procedure Act 37

Mr. sc. Sifet Kukuruz: Daytonski sporazum i Daytonski ustav kao osnova za bosanski sporazum i bosanski ustav / Dayton Peace Agreement and Dayton Constitution as the Basis for The Bosnian Agreement and the Bosnian Constitution 63

Mr. sc. Damir Katica: Oduzimanje imovinske koristi pribavljene učinjenjem krivičnog djela / Confiscation of Property Obtained through Criminal Activities 87

Prijevod / Translation

Prof. Dr. Jason Blakely: What is Christian Fascism? / Šta je kršćanski fašizam?..... 103

Prikazi i osvrti / Reviews and Comments

Prof. dr. Dželal Ibraković: Toplina i svjetlost izgaranja / The Warmth and Light of Combustion 115

Dr. sc. Najil Kurtić: Kontinuitet državnosti Bosne i Hercegovine / The Continuity of the Bosnia and Herzegovina's Statehood 119

Hamza Memišević: O odnosu komunističke Jugoslavije i Islamske zajednice / On the Relationship between Communist Yugoslavia and the Islamic Community	125
Dr. sc. Salim A. Hadžić: Akademik Smail Balić Bošnjak, humanist, orijentalist evropljanin / Academician Smail Balić Bosniak, Humanist, Orientalist, European	129
Upute za autore / Guidelines for Authors	153 / 157

Članci / Articles

Prof. Dr. Goran Šimić

University “VITEZ” / Univerzitet “VITEZ”

Faculty of Law / Pravni fakultet

goran.simic@unvi.edu.ba

Prof. Dr. Amila Ferhatović

University of Sarajevo / Univerzitet u Sarajevu

Faculty of Law / Pravni fakultet

a.ferhatovic@pfsa.unsa.ba

UDK 355.089+355.012(497.6)“1992/1995”

Izvorni naučni rad

PARAMILITARY AND WAR CRIMES COMMITTED IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

PARAVOJNE JEDINICE I RATNI ZLOČINI POČINJENI U BOSNI I HERCEGOVINI

Summary

The last armed conflict in Bosnia and Herzegovina, which took place between 1992 and 1995, was a bloody one. Not only was lots of real blood were spilled, but metaphorically speaking, it resulted in millions of displaced persons, hundreds of mass graves, hundreds of places of detention, hundreds of thousands of prisoners of war, hundreds of thousands of tortured and destroyed lives. During the aftermath of the war, around 700 war crime cases were prosecuted, spanning one thousand defendants, and including all possible war crimes, including genocide. These war crime trials could be observed from different perspectives. While most of these crimes were committed by soldiers and police officers, among those who were not soldiers or police officers, one category is to be particularly observed, the paramilitary. Members of the paramilitary, not soldiers or civilians, according to the database of war crimes, were charged in some 5% of all war crimes cases. But then, if these persons are not soldiers or civilians, the question is who were they, and why they do what they did? Furthermore, what interest did they have in behaving in a way that is characterized as criminal, more precisely, a war crime. Among number of the war crimes committed by the paramilitary groups in Bosnia and Herzegovina, this paper will analyze ones including most serious crimes and those of most significance. By doing that, this paper will contribute to the better understanding of the position and behavior of the paramilitary groups involved in committing war crimes, further legal regulation of their position, and social understanding of the nature of paramilitary forces in and after the armed conflict.

Keywords: *paramilitary, war crimes, Bosnia and Herzegovina*

Sažetak

Posljednji oružani sukob u Bosni i Hercegovini, koji se vodio između 1992. i 1995. godine, bio je krvav. U njemu, ne samo da je proliveno mnogo prave krvi, metaforički rečeno, nego je rezultirao i milionima raseljenih osoba, stotinama masovnih grobnica, stotinama mjesta zatočenja, stotinama hiljada ratnih zarobljenika i stotinama hiljada mučenih i uništenih života. U vremenu nakon rata, procesuirano je oko 700 predmeta ratnih zločina sa oko hiljadu optuženih, a predmeti uključuju sve kategorije ratnih zločina, uključujući i genocid. Ova suđenja za ratne zločine mogu se promatrati iz različitih perspektiva. Dok su većinu ovih zločina počinili vojnici i policajci, među onima koji nisu bili vojnici ili policajci posebno treba istaknuti jednu kategoriju, paravojne jedinice. Pripadnici paravojnih jedinica, niti vojnici niti civili, prema bazi podataka o ratnim zločinima, optuženi su u oko 5% svih predmeta ratnih zločina. Ali onda, ako te osobe nisu vojnici ili civili, postavlja se pitanje tko su oni bili i zašto su činili to što su činili? Nadalje, kakav im je bio interes ponašati se na način koji je okarakteriziran kao zločinački, tačnije ratni zločin. U nizu ratnih zločina koje su počinile paravojne formacije u Bosni i Hercegovini, u ovom radu će se analizirati oni koji uključuju najteže i one od najvećeg značaja. Time će ovaj rad pridonijeti boljem razumijevanju položaja i ponašanja paravojnih skupina uključenih u počinjenje ratnih zločina, daljnjem pravnom reguliranju njihovog položaja, te društvenom razumijevanju prirode paravojnih snaga u i nakon oružanog sukoba.

Ključne riječi: *paravojne jedinice, paravojska, ratni zločini, Bosna i Hercegovina*

1. Introduction

The most comprehensive database containing all the trials for the war crimes committed in Bosnia Herzegovina (hereinafter: “BiH”) during the period of 1992-1995 (Šimić, 2021), indicates a large number of cases. More than 900 persons have been tried so far, with some 250 of them having been acquitted and 650 having been found guilty of committing war crimes, including genocide. A detailed analysis of these numbers shows that these war crime trials also have found and established facts about more than 500 mass graves in BiH, more than 200,000 people who have been in the concentration camps and places of detention, more than 30,000 sexually assaulted persons, more than 500 places of detention (some of them definitely resembling concentration camps), 2 million internally or externally persons displaced from their homes in ethnic cleansing, and property destroyed beyond any measure that could be numerically illustrated.

We can undoubtedly conduct various research and analysis of these crimes and their perpetrators. We choose to look specifically at the issue of paramilitary personnel who have been convicted of war crimes in this conflict.

In connection with the research on paramilitary organization members as perpetrators of war crimes, it is interesting to observe that the vast majority, more than 90% of all crimes committed, were committed by an organized force, namely members of the armed forces and police, most of them were professional members, but also many of them were conscripted. The remaining 10% are those who were not members of these state organized forces. Among those, we can also find a certain percentage of politicians and civilians who occupied high social and political positions and were able to influence or directly commit crimes such as mayors of the municipalities, heads of crisis committees in those municipalities, and leaders of local political parties. Not being civilians or members of official forces, and at the same time committing some of the most serious war crimes, the role of these individuals has been neglected and seems to be easily overlooked in the context of armed conflicts and their consequences. In reality of the conflict, they are combatants, no matter are they financed by themselves or by the state or other organizations (Bassiouni, 2008).

Regardless of analyzing recognized or unrecognized state authorities that occupied and controlled the territory in BiH during the last armed conflict, the fact that some 90 percent of all war crimes were committed by armed forces and police officers clearly shows that crimes were primarily committed in an organized and systematic way. That brings us to a conclusion that war crimes or at least the vast majority of crimes committed in this conflict in BiH, concealed bigger plans and bigger goals and ideals beyond the individual interests of the perpetrators themselves. It is further evident that those organized crimes, represented by number and scope, cannot be reduced to a simple individual criminal responsibility of the few or few hundred perpetrators, since most of these crimes were not committed for their own personal goals, but for the sake of much wider plans and ideas, of which the perpetrators were a part (Šimić, 2016). If we continue along this line of thought, the next question is obvious. If the members of the armed and police forces were allowed, encouraged, and pushed to commit crimes in the interest of the state, whatever that state may be, then the question is: for whose account did the paramilitary forces committed these crimes, because the state has the police and the armed forces as tools and instruments of enforcement of its will? If not for the state, and themselves, then for whose account did those paramilitary forces do what they did?

There are only two possible answers to this question. The first answer suggests that those individuals committed war crimes for the sake of their own interests, and for their own individual goals. This means that they killed, tortured, violated, and plundered only for themselves, without any wider plan or goal

in sight. Furthermore, they were so lucky to see that the organized state and its representatives were blind and unwilling to prosecute, during and after the conflict, those obvious crimes, tolerating such behavior and pretending nothing is happening.

And there is the second possibility, The members of the paramilitary forces committed war crimes either under the direct supervision or indirect approval of official authorities, and what they did, and how they acted, was part of or in correlation with the official policies of those who controlled a certain territory. The fact is that those individuals, during their actions, displayed certain criminal activity by violating, stealing from, and harming their victims, which should not be confused with motivation to commit war crimes. Finally, and that is to be observed in the case of BiH, there are several war crimes, committed by the paramilitary forces, that have nothing to do with the individual interests of the members of those paramilitary groups since there is no obvious evidence that they benefited from those crimes, partly because the subsequent criminal prosecution resulted in long prison sentences not foreseen during the criminal act.

2. Paramilitary and war crimes

According to Üngör (2020), paramilitarism refers to, more or less, secret and irregular armed organizations that carry out illegal acts of violence against clearly defined civilian individuals or groups. Other authors, studying the paramilitary groups all around the world, suggest that it is possible to conclude that paramilitary groups have generally been presented as self-defense groups whose origin is associated with a fragile or absent state, that would normally be responsible for combatting insurgencies (Sprinzak, 1995). Looking at paramilitarism in the different areas, paramilitary groups tend to have regional orientations and different motivations depending on the time and location of their formation and activity. In that sense, some paramilitary groups are formed as vigilantes, often protecting small areas, while others work as militias for drug lords or local strongmen (Arjona, 2008). Regardless of the different definitions of paramilitarism and paramilitary groups, one thing is certain. All researchers associate them with violence and illegal activities, predominantly against civilians.

Potentially, any person could be part of those organizations, in an individual or organized capacity. Those who are organized, show characteristics of a basic structured chain of command operating outside the control of the formal “state” that uses force to achieve its political or other objectives (Sjöberg,

2007). The main difference between those who are governed by the state and those “para”, remains in the idea that those representing the state are supposed to follow the rules and care for a common good, while those “para” are “freed” from formal responsibility, apart of their own interests. To their “misfortune”, international and domestic laws do not exclude them from criminal and other forms of responsibility, which could potentially and easily be overlooked by members of paramilitary forces who, unlike the state, are not part of the international law system and various binding conventions and rules (ICRC, 2008). The tendency of a rising number of different “non-state” groups involved in conflicts around the world, makes this even more problematic (Alvarez, 2006).

However, unlike the organized armed forces of the state (where there is a regular reporting), there is a small and insufficient amount of collected data on paramilitary forces’ activities in the conflict, so a full understanding of their activities is often unclear in the general context of the conflict, which was mostly the intention. While some paramilitary groups act independently, others act under the “umbrella” of governments, but covertly.

The rationale behind this phenomenon is simple. States wish to hide their involvement in “suspicious” activities because that could significantly harm their internal and external positions (Ron, 2003). Another reason could lie in the fact that, as criminal prosecutions suggest, most of the crimes committed by the paramilitary forces are brutal and violent. Not to make hands “dirty” with this “dirty business” is another good reason for the “state” to “outsource” this “dirty work” to the non-state players (Cohen, 2015).

For the paramilitary groups, wartime could be described as a “sacred time” (Eliade, 1967), when acts of mythic heroes were revoked and were distributed to those individuals who were prepared (eagerly) to enter those “sacred times” when nation/state-building was scheduled. While the importance of the paramilitary groups is significant during the conflict, it is less important during times of peace. In particular, this is what happens when the actual role of the paramilitary is reviled and brought before the criminal prosecution (Vivod, 2009). Even then, prosecuting paramilitary groups’ crimes is more difficult than the crimes committed by “state governed” forces, since their nature is covert and with less evident traces. The fact that those traces sometimes lead to the state authorities, is an even stronger reason why they are not prosecuted in the aftermath of the conflicts. Paramilitary groups rarely make such a “mistake” and record video footage of their “acts” that are used in the criminal proceedings, like one Serbian paramilitary group did.

In the context of the breakup of former Yugoslavia, it is important to observe that during the wars of the 1990s, many, local, and non-local paramilitary groups were established. Although mostly unclear during armed conflicts, criminal prosecutions of state and non-state officials in the aftermath of those conflicts, clearly emphasized the existence of many paramilitary groups, mostly organized to support local efforts or, in a much more organized manner, efforts of the state security agencies or political parties. Observing some comprehensive data on paramilitary groups during the Yugoslav wars of the 1990s, according to United Nations, all major sides in the conflicts were supported by paramilitary groups. Out of enumerated and identified 83 paramilitary groups that operated in the territory of former Yugoslavia, 56 of them supported Serbin efforts, 13 of them Croatian, and 14 of them supported BiH government forces (UN, 1994). In the context of paramilitary violence during the last BiH armed conflict, it is necessary to make some more introductory remarks.

According to Wikström and Treiber (2009), it is important to make a distinction between expressive and instrumental violence in conflict. That difference lies in the fact that expressive violence is predominantly perpetrated with the intention to harm someone, while instrumental violence has a broader goal to achieve some wider effect lying outside the harm done. Observing the events and court judgments regarding the war crimes committed in BiH, this distinction, becomes obvious and important. Crimes committed by the paramilitary groups in last BiH violent conflict, falls in category of the most serious ones. As it will be presented in this paper, most of them were not committed in some hidden places, far from the eyes of the public, but to the contrary, were publicly “displayed”. Taking in consideration works of authors dealing with “violent display” phenomenon (Fujii, 2017), it is important to put their views into the context of these “violent events” in BiH. As suggested, “violent display” includes collective effort of staging the violence to be seen and noticed by the people, occurring in the different contexts, and involving state and non-state actors. By doing so, process of the socialization helps different actors to adopt the events and construct and strengthen social ties (Cohen, 2017). That socialization could be observed thru two processes. One, that socialize the fighters of the units and make them willing to do the things that they probably would not do (Green, 2017), and the other one, that aims socialization of the members of the society with the crimes committed “in their interest”. Additionally, some forms of “extra-lethal violence”, like humiliation of the victims, could be used to produce even more “vivid” graphic effects (Fujii, 2013). By doing so, members of the society, taking the part in “display” that eventually led to the “acceptance” of the violent acts. From persuasion, to

organized rituals and violent display, these mechanisms are well calculated for the individual members to accept the norms and rules of the community (Checkel, 2017). All of this can be well observed in analyzed cases from BiH, that can give significant contribution to better understanding of the establishing and functioning of the paramilitary groups in conflicts.

3. Paramilitary and war crimes in Bosnia and Herzegovina (1992-1995)

Looking at the numbers of those who was charged with war crimes in BiH in the period of 1992-1995, we can see that until the end of 2022, more than 900 persons have been charged for these crimes. Among those persons, more than 650 have been found guilty and more than 250 have been acquitted. Looking solely at persons that could be classified as members of paramilitary forces 49 were charged for war crimes (12 have been acquitted).

To better illustrate the war crimes committed by paramilitary forces in the last BiH armed conflict, this paper will focus on four cases. The case of defendant Milan Lukić, sentenced not only by one but two courts, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (hereinafter: "ICTY"), to life imprisonment, and the Supreme Court of Serbia, to 20 years of imprisonment, for committing some of the severest crimes committed in the last BiH armed conflict (including burning people alive), and leading not only one, but two groups of paramilitary forces (ICTY case IT-98-32/1-A and the Supreme Court of Serbia case Kž I 1807/05).

The second case is even more complex, where the defendants, although being members of paramilitary forces (and not in line or part of the "official" policy of the "state"), conducted actions and activities that perfectly fitted the widespread discriminatory policy of ethnical cleansing an ethnic group in BiH. Furthermore, they managed to make and run two places of detention classified as a prison and detention camp (Court of BiH case S1 1 K 009124 16 Krž 8). The third case, the notorious paramilitary group "Škorpioni" (eng. The Scorpions), is a case of a paramilitary group from Serbia operating in BiH during the genocide in Srebrenica (1995), made "famous" all around the world by videos they shot of themselves killing six young boys and civilians in Trnovo (BiH). Finally, probably the most "curious" case of these four is the case of the so-called "Mujahideen" forces, the foreign fighters who came to BiH at the beginning of the war to support BiH government forces. At the beginning of the conflict, these forces operated as paramilitary forces, but at some point, they were "legalized" as part of the governmental forces,

contributing to the guilty verdict of the ICTY against the Chief of Staff of the Armed Forces of BiH government, Rasim Delić (ICTY, IT-04-83, Trial Judgement, 15.09.2008).

During the proceedings before the ICTY, Milan Lukić was indicted and found guilty of persecution on political, racial, and religious grounds, murder, inhumane acts, extermination (crimes against humanity), and murder and cruel treatment (violations of the laws or customs of war) (ICTY, IT-98-32/1-PT, Second Amended Indictment, 27.02.2006, Counts 1-21). Milan Lukić, among others, led seven Bosnian Muslim men to a site on the bank of the river Drina, near Višegrad, forced them to line up along the bank, and then shot them, killing five of these men. He forced seven Bosnian Muslim men from the Varda sawmill and furniture factory in Višegrad to go to the bank of the river Drina, and then shot them repeatedly, killing all seven men. On another occasion, he brutally murdered a Bosnian Muslim woman in Potok near Višegrad, and on multiple occasions, beat Bosnian Muslim men who were held in the detention camp at the Uzamnica military barracks in Višegrad. But, two other events involving Milan Lukić, in their brutality go beyond these and are among the gravest events that happened during the armed conflict in BiH. On the first occasion, he murdered 53 Bosnian Muslim women, children, and elderly men in a house in Pionirska Street in Višegrad by barricading the victims in the house, setting the house on fire, and then firing automatic weapons at those who tried to escape through windows, killing some and injuring others.

On another occasion, he murdered approximately 70 Bosnian Muslim women, children, and elderly men in a house in the village of Bikavac, near Višegrad, by forcing the victims into the house, barricading all the exits, and throwing in several explosive devices (ICTY, IT-98-32/1-T, Trial Judgement, 20.07.2009., para. 1041-1045). All of this, Milan Lukić committed by leading the paramilitary group “Osvetnici” (eng. Vigilantes) (also mentioned in the judgments as “Beli orlovi” [eng. White Eagles]). During the proceedings before the District Court in Belgrade (and the Supreme Court of Serbia), Milan Lukić was charged and found guilty of committing war crimes against civilians. Observing these specific events, Milan Lukić, along with other members of the paramilitary group “Osvetnici”, in October 1992, in Mioče (municipality Rudo, BiH), forcibly abducted, tortured, and murdered 16 civilians. These civilians were abducted from a bus while returning from work, taken into the hotel “Vilina vlas” in Višegrad, tortured, and finally taken to the bank of river Drina and murdered (District Court in Belgrade, K.1419/04, Trial Judgement, 15.07.2005. pp. 2-3).

The second case is the one of the Court of Bosnia Herzegovina vs. Ivan Zelenika and others, where the defendants even managed to have and run two places of detention, de facto, prison and a detention camp (Court of BiH, S1 1 K 009124, Trial Judgement, 14.04.2015, p. 5). During the proceedings before the Court of Bosnia and Herzegovina, Ivan Zelenika and others were charged and found guilty of crimes against humanity. Ivan Zelenika, among others, as a member of the paramilitary group “HOS” (Hrvatske obrambene snage, eng. Croatian Defense Forces), and de facto warden of the prison in the Military Ambulance in Mostar, acted within a broad and systematic attack the HOS committed against Serb civilians in the municipalities of Mostar, Čapljina, and Stolac. He knew about the attack and that these actions constitute a part of the attack. He knowingly participated in a joint criminal enterprise, including other members of the HOS military structure, as the commander-in-chief of HOS for Herzegovina, the commander of the Dretelj camp and prison the staff, whose goal was the permanent removal of the Serb civilian population from the territory of Herzegovina, knowing the nature of that system and with the intention of implementing it. He took individual actions that represented a significant contribution to the maintenance and functioning of systematic illegal arrests of Serb civilians in the municipalities of Mostar, Čapljina, and Stolac.

Those arrested in the Mostar area were held for some time on the premises of the Military Ambulance Mostar, and finally held in prison in hangars within the "Bruno Bušić" barracks in Dretelj (near Mostar), which had all the characteristics of a camp, where captured civilians were held in inhumane and unhygienic conditions, subjected to various forms of physical, psychological, and sexual abuse, causing serious physical and mental injuries, and ill health of the victims (Court of BiH, S1 1 K 009124 16, Trial Judgement, 14.04.2015., pp. 5-7).

The third case, the killing of six young boys and civilians in Trnovo (BiH) in 1995 by the “Scorpions” paramilitary group, was internationally recognized in the decisions of the ICTY, decision of the International Court of Justice (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, 2007) (hereinafter: “ICJ”), and in the decisions of the courts in Serbia. Members of the group were: Aleksandar Medić, Branislav Medić, Slobodan Medić, Pero Petrašević, and Aleksandar Vukov (acquitted), as well as other unidentified members. In the case of the ICTY IT-05-88 (Popović et al.), the court recognized the killing of young boys and civilians in Trnovo (BiH) in July 1995 (during the genocide in Srebrenica) and associated those events with the responsibility of the Army of the Republic of Srpska (hereinafter: “VRS”) (responsible for the Srebrenica

genocide as the Joint Criminal Enterprise) (Trial Judgement, 10.06.2010, para. 597-599). In addition to other evidence, the most convincing evidence is the video footage recorded by members of the “Scorpions” themselves, showing the execution they committed. The criminal prosecution of the direct executors, six members of the “Scorpions” paramilitary group, took place in Serbia (by the District Court in Belgrade and the Supreme Court of Serbia). The prosecution established and confirmed with judgments, that the commander of the unit ordered other members of the unit to shoot the prisoners in the vicinity of the combat operations, claiming they died in combat. Persons were captured, transported by truck from Trnovo in the direction of the unit's position, and disembarked from the vehicle at an arranged location, lying face down, surrounded by members of the unit with automatic rifles in their hands.

The armed members of the unit escorted the captives to burnt cottages, while Aleksandar Medić and other unidentified members of the unit helped others in shooting, guarding the prisoners so that they do not escape. Pero Petrašević, Branislav Medić, Milorad Momić, and Slobodan Davidović shot four captives by shooting them in the back, while the remaining two captives carried the bodies of the dead into the house, and were shot in the back and head lying down inside the burnt cottage. After the killing, the corpses were doused with gasoline and burned. The youngest killed victim, Azmir Alispahić, was 16 years old (District Court in Belgrade, Trial Judgement, K.V. 6/2005, 05.04.2007, pp. 2-3). In the tragedy of these events, there are two important remarks to be made.

Firstly, it is obviously more than coincidental, like in the previous two cases, that the killings of civilians occurred during the large operation of the “official” armed forces of the Republic of Srpska, resulting in the Srebrenica genocide (July 1995).

Secondly, among all members of the paramilitary unit “Scorpions”, that were tried before the respective courts and found guilty, one member of the unit was acquitted of criminal responsibility. Noteworthy, ICJ, addressing the question whether the “Scorpions” were in fact acting in complete dependence on the Serbia and Montenegro, found that the acts of genocide at Srebrenica cannot be attributed to the Serbia and Montenegro as having been committed by its organs or by persons or entities wholly dependent upon it, and thus do not on this basis entail their international responsibility (2007, par. 395).

The fourth case is the most curious one of all mentioned. At the beginning of the war, motivated to fight, many foreign fighters joined forces on all sides in BiH. The majority supported BiH government forces (the Army of Republic

of Bosnia and Herzegovina, hereinafter: “ABiH”), although they functioned as a separate armed force. The UN report on foreign forces in BiH (1994), notes that those fighters (called the Mujahideen) came to BiH mostly from the Muslim countries outside former Yugoslavia, particularly from Afghanistan. Although the Mujahideen forces were reported to be under the command of the ABiH, they frequently acted independently and, allegedly, even terrorized Muslims they came to protect, to enforce Islamic practices. Looking back at the events in BiH in those years, these forces were mostly active in the region of central BiH from June 1992 to June 1993. The most important case before the courts dealing with war crimes committed by the Mujahideen forces in BiH was the case of Rasim Delić, general and Chief of Staff of ABiH before the ICTY (IT-04-83). According to the indictment (ICTY, IT-04-83-PT, Amended Indictment, 14.07.2006, para. 15-20), Delić, as the chief of staff, had the general authority and responsibility for the ABiH. Delić oversaw planning and directing all ABiH operations and monitoring the activities of all subordinate officers and units to ensure that his orders had been implemented. As the Chief of Staff, Delić carried out military command and control of the ABiH throughout BiH. The indictment thus alleged that by holding this position, Delić was criminally responsible for the acts or omissions of his subordinates, pursuant to Article 7(3) of the Statute of the Tribunal. In this case, Rasim Delić was indicted on a number of charges in relation to activities of the Mujahideen forces, including the events in central Bosnia in June 1993 and Zavidovići in 1995. While the alleged murders of Croatian civilians in central Bosnia in 1993, in accordance with the findings of the court, were not proved with sufficient evidence (ICTY, IT-04-83-T, Trial Judgement, 15.09.2008. para. 346), the court established another important fact. After sending the representatives of the Mujahideen forces a request to formally join the ABiH, on 23 July 1993, Delić issued a written authorization to Sakib Mahmuljin (in 2022, by decision of the Court of BiH, found guilty of war crimes) (para. 175), then a member of the 3rd Corps of the ABiH, to enter into negotiations with the representatives of the “the Mujahideen unit from Zenica” regarding the following issues:

1. The inclusion of the Mujahideen unit in the [ABiH]
2. The use of the unit in joint combat against the Chetniks and the manner of its re-subordination to the 3rd Corps,

On 12 August 1993 (para. 176), the Commander of the 3rd Corps, Enver Hadžihasanović, submitted a written proposal to the Chief of Staff in view of “the need to organize and make use of foreign volunteers, as well as their written request to the 3rd Corps”. It provided the following:

1. Organize all foreign volunteers in the [ABiH] in the zone of responsibility of the 3rd Corps into a detachment [...]
2. The mobilization point for this detachment would be in the village of Mehurići [...]
3. The name of the detachment is El Mujahedin [...]
4. Logistic support will be governed by the logistics services of the 3rd Corps.
5. The request is urgent.

The next day, 13 August 1993, Rasim Delić signed an order authorizing the formation of a detachment named “El Mujahedin” in the area of responsibility of the 3rd Corps (para. 177). The Detachment was to be replenished with “foreign volunteers currently in the territory of the 3rd Corps zone of responsibility” and its formation was to be completed before 31 August 1993. The Detachment was also given a code and the military unit number “5689”. The 3rd Corps was ordered to provide logistics and submit a written report on the implementation to the Chief of Staff by 5 September 1993. Later in August 1993, an inaugural ceremony was held to commemorate the formation of the unit (para. 178). Contrary to the events of June 1993 (prior to the subordination of the Mujahideen unit to the ABiH), the ICTY investigated two more events in July and August 1995 (para. 238). On 21 July 1995, following a military operation in the “Vožuća pocket” called the “Operation Proljeće II”, the Mujahideen forces captured 12 members of VRS, including a doctor and a paramedic, and detained them in a house in Livade (area of Zavidovići, BiH) for the next two days. On two occasions on 21 July 1995, one Mujahideen brought to the detainees’ room a severed head from which fresh blood was gushing. These two severed heads belonged to Momir Mitrović and Predrag Knežević.

On another occasion, regarding the events in Kesten and the Kamenica Camp (area of Zavidovići, BiH), it was found that in the afternoon of 11 September 1995, soldiers from the 5th Battalion of the ABiH 328th Brigade, along with the Mujahideen, captured approximately 60 Bosnian Serb soldiers and civilians, including three women, in the vicinity of the village of Kesten. The captives were ordered to walk in a line toward Kesten. On the way, two captives, Milenko Stanić and Živinko Todorović were shot. The Mujahideen and ABiH soldiers then took 52 VRS soldiers to a hall in Kesten. At the hall, ABiH soldiers guarded the detainees. At a certain point, approximately 20 armed Mujahideen barged into the hall and seized the detainees from the ABiH soldiers at gunpoint. The detainees were transported on two trucks to the Kamenica Camp. There, some or all of the 52 detainees were incarcerated on

two floors of a derelict house. Circumstantial evidence, including exhumation evidence, indicated that those 52 detainees were eventually killed on 11 September 1995 and 14 December 1995. On or around 17 September 1995, a new group of ten Bosnian Serb captives arrived at the Kamenica Camp and were detained on the ground floor in the derelict house. Mujahideen unit members routinely subjected them to maltreatment amounting to serious mental and physical suffering, including beatings and electric shocks. Furthermore, Nenad Jović, who had been brought to the Kamenica Camp several days after 17 September, died either as a result of beatings or drinking bad water, or a combination of both in conjunction with the conditions of detention at the Kamenica Camp. Finally, the court found Delić responsible on grounds of superior criminal responsibility (Article 7(3) of the Statute of the Tribunal), for cruel treatment, in relation to the events in Livade and the Kamenica Camp in July and August 1995 (the violation of the laws or customs of war pursuant to Article 3 of the Statute), of his subordinates (para. 596).

4. Concluding remarks

Looking at the cases of prosecution of the paramilitary forces in the last BiH armed conflict, it seems that we can draw at least two conclusions. Firstly, it seems that in the case of BiH, there is much more military than “para” in the meaning of the word “paramilitary”. Paramilitary forces, at least in the case of war crimes in BiH, while committing war crimes in the territory that was heavily guarded, protected, and controlled by regular armed and police forces, recognized or not, but still “state” like entities, did not act and commit those crimes incidentally or for their own interests. These crimes were committed in the municipalities and communities that were controlled by, either official or unofficial state authorities, emphasizing the fact that these paramilitary forces did not commit these crimes for their own benefit. It seems more likely that these crimes were committed under direct order, supervision, or indirect consent and approval of the armed and civilian authorities. The absence of proper prevention and criminal investigation, prior, during, and after the events, significantly contributed to the thesis that these were directly or indirectly coordinated activities between “para” and “non-para” armed forces. Looking at the severe nature of the crimes committed, it looks likely that the dirty work was outsourced to paramilitary forces and those who were crazy enough to commit them without thinking that, maybe, one day, they will be held responsible for their actions.

Secondly, the most severe crimes committed in the last BiH armed conflict were in many cases connected with the actions of the paramilitary forces. On the surface, it seems hard to find a direct connection with the military structures or direct orders from civilian authorities in those municipalities, however it is evident that paramilitaries were operating in conjunction with other military and police structures dealing mostly with the ethnic cleansing of civilians as well as other war crimes. The fact that they were never prevented or sanctioned prior to or after these acts (even in the case of burning people alive in Višegrad), gives us sufficient material to believe that the acts of those individuals could not be treated as acts of some small uncontrolled group of criminals or some people who disobeyed the orders in affected territories. However, it seems that they did what the authorities did not want to do themselves and that these crimes were tolerated and approved directly or indirectly, but certainly not punished, and were even probably intentionally overlooked. Two prominent tragic cases, one in the town of Višegrad with Milan Lukić's paramilitary force called "Osvetnici", and the case of Dretelj detention camp operated by members of HOS, additionally emphasize the fact that these activities were not some small-scale activities conducted somewhere on the outskirts of large-scale operations of ethnic cleansing and war crimes. They were conducted along with predominant policies implemented in various areas in BiH and in correlation with official organizations, not sporadic nor devoid of meaning. The case of Mujahideen forces and Chief of Staff of ABiH, confirms that in some cases the operations and actions of paramilitary groups were even legalized by incorporating them into official organizations of the state's armed forces, without holding those groups accountable for war crimes, established years later, in unwanted criminal procedures. Looking at analyzed cases, it is obvious that these crimes were not some isolated incidents, but well planned and organized activities, with foreseen ending. However, taking in consideration all crimes mentioned, it is necessary to draw conclusion that gravity of all crimes was not the same, nor the legal qualification in accordance with that, so the approach to the activities of the paramilitary groups cannot be generalized, but the individual one, taking in consideration all the relevant circumstances of their existence.

References

1. Alvarez, A., 2006. *Militias and genocide*. War Crimes, Genocide, & Crimes against Humanity, 2, pp. 1-33.
2. Arjona, A. M., 2008. Grupos Armados, Comunidades Y Ordenes Locales: Interacciones Complejas. In Fernán González (Ed.), *Hacia La Reconstrucción Del País. Desarrollo, Política Y Territorio En Regiones Afectadas Por El Conflicto Armado*, 105-167. Colombia: Cinep-Odecofi.
3. Armed Non-State Actors: Current Trends & Future Challenges. DCAF & Geneva Call (2015).
4. Bassiouni, M., 2008. *The new wars and the crisis of compliance with the law of armed conflict by non-state actors*. Journal of Criminal Law and Criminology, 98(3), pp. 711-810.
5. Case of the ICJ concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) (2007).
6. Case of the Court of Bosnia and Herzegovina no. S1 1 K 009124 16 (Zelenika Ivan et al.).
7. Case of the Court of Bosnia and Herzegovina no. S1 1 K 019201 21 Kžk (Mahmuljin Sakib).
8. Case of the District Court in Belgrade no. K. br. 668/02 (Lukić Milan et al.).
9. Case of the ICTY no. IT-98-32/1 (Lukić Milan and Lukić Sredoje).
10. Case of the ICTY no. IT-05-88 (Popović et al.).
11. Case of the ICTY no. IT-04-83 (Delić Rasim).
12. Case of the Supreme Court of Serbia (Lukić Milan et al.) no. Kž I 1807/05.
13. Checkel, J. T., 2017. *Socialization and violence: Introduction and framework*. Journal of Peace Research, 54(5), pp. 592–605.
14. Cohen, D.K., 2017. *The ties that bind: How armed groups use violence to socialize fighters*. Journal of Peace Research 54 (5), pp. 701-714.
15. Cohen, D. K., & Nordås, R., 2015. *Do states delegate shameful violence to militias? Patterns of sexual violence in recent armed conflicts*. Journal of Conflict Resolution, 59(5), pp. 877-898.
16. Final report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to UN Security Council resolution 780 (1992) (1994).
17. Fujii, L.A., 2017. *Talk of the Town: Explaining Pathways to Participation in Violent Display*. Journal of Peace Research 54 (5), pp. 661–673.
18. Fujii, L.A., 2013. *The Puzzle of Extra-Lethal Violence*. Perspectives on Politics, Volume 11, Issue 2, pp. 410 – 426.
19. Goran Šimić, "War Crimes Trials Database", www.warcrimesdatabase.net.
20. Green, A. H., 2017. *Armed group institutions and combatant socialization: Evidence from El Salvador*. Journal of Peace Research, 54 (5), pp. 687-700.

21. Increasing Respect for International Humanitarian Law in Non-International Armed Conflict, International Committee of the Red Cross (2008).
22. Ron, J., 2003. *Frontiers and Ghettos: State Violence in Serbia and Israel*. Berkeley: University of California Press.
23. Sprinzak, E., 1995. *Right-Wing Terrorism in a Comparative Perspective: The Case of Split Delegitimization*. *Terrorism and Political Violence* 7 (1), pp. 17-43.
24. Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Retrieved from <https://www.icty.org/en/documents/statute-tribunal>.
25. Šimić, G., 2016. *ICTY and the Question of Justice*. *The Harvard Human Rights Journal* (online).
26. Towards a Holistic Approach to Armed Non-State Actors? Geneva Call and the PSIO (2007).
27. Üngör, U., 2020. *Shabbiha: Paramilitary Groups, Mass Violence and Social Polarization in Homs*. *Violence an International Journal* 1 (1), pp. 1-21.
28. Vivod, M., 2009. *Living with dead bodies in your closet-Serbian ex-paramilitary reflections*. *Anthropology News* 50, p. 13.
29. Wikström, P-O., Treiber, K., 2009. *Violence as Situational Action*, *International Journal of Conflict and Violence*, 3 (1), pp. 75-96.

Prof. dr. Lejla Hajdarpašić

Prof. dr. Senada Dizdar

Dr. sc. Džejlja Khattab, viši ass.

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Filozofski fakultet / Faculty of Philosophy

lejla.hajdarpasic@ff.unsa.ba

senada.dizdar@ff.unsa.ba

dzejla.khattab@ff.unsa.ba

UDK 02:316.776(497.6)

Pregledni naučni rad

**ULOGA BIBLIOTEKA U INICIJATIVAMA OTVORENIH
OBRAZOVNIH SADRŽAJA NA
VISOKOŠKOLSKIM INSTITUCIJAMA**

**THE ROLE OF LIBRARIES IN OPEN EDUCATIONAL
RESOURCES INITIATIVES AT
HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

Sažetak

Otvoreni obrazovni sadržaji su značajan i opravdan predmet interesovanja visokoškolskih biblioteka, a posebno nakon pojave globalne pandemije COVID-19, koja je prouzrokovala brojne promjene u sistemu visokoškolskog obrazovanja, kojima su se visokoškolske biblioteke morale prilagoditi, kako bi nastavile davati potrebnu značajnu podršku naučnoistraživačkom i obrazovnom procesu na visokoškolskim institucijama. S tim u vezi, cilj ovoga istraživanja je utvrditi u kojoj mjeri visokoškolske biblioteke Univerziteta u Sarajevu pružaju usluge povezane sa otvorenim obrazovnim sadržajima, koje su, prema mišljenju bibliotekara, prednosti uvođenja takvih usluga i kako se iste mogu dodatno unaprijediti u postpandemijskom okruženju. Rezultati istraživanja pokazuju da anketirane biblioteke nude određene usluge povezane sa otvorenim obrazovnim sadržajima, ali i da u uvođenju takvih oblika usluga bibliotekari nailaze na izvjesne prepreke, u vezi s kojima se posebno izdvajaju sigurna i dugoročna pohrana otvorenih obrazovnih sadržaja, te neprepoznavanje značajne uloge visokoškolskih bibliotekara u inicijativama otvorenih obrazovnih sadržaja.

Ključne riječi: *otvoreni obrazovni sadržaji, otvorena nauka, visokoškolske biblioteke, informacijske usluge, Univerzitet u Sarajevu*

Summary

Open educational resources are a significant and justified subject of interest of academic libraries, especially after the emergence of the global pandemic COVID-19, which caused numerous changes in the higher education system, to which academic libraries had to adapt, in order to continue providing the necessary and significant support to scientific research and education process at higher education institutions. In this regard, the goal of this research is to determine the extent to which academic libraries of the University of Sarajevo provide services related to open educational resources, and to determine which, according to librarians, are the advantages of introducing such services and how they can be further improved in a post-pandemic environment. The results of the research indicate that the surveyed libraries offer certain services related to open educational resources, but also that librarians encounter certain obstacles in the introduction of such forms of services, where the safe and long-term storage of open educational resources and the lack of recognition of the important role of higher education librarians in open educational resources initiatives stand out.

Keywords: *open educational resources, open science, academic libraries, information services, University of Sarajevo*

1. Uvod

Pojam otvorena nauka nije nov pojam koji je došao sa tehnološkim napretkom i moguće ga je pratiti u filozofiji još od antičkog vremena, ali se općenito uzima da je vezan za pojavu naučnih časopisa i ideje da se naučna saznanja u što kraćem roku učine dostupnim. To je ujedno prvi važan postulat otvorene nauke, a drugi je vezan za javnost znanja i prosvjetiteljstvo koje je nastojalo svoje spoznaje otvoriti svijetu pokrećući *Enciklopedije* koje su na jednom mjestu predstavljale kompendij znanja sublimiran i javno dostupan širem čitateljstvu. Ta dva postulata moguće je pronaći u mnogim definicijama¹ u kojima se ovaj fenomen određuje.

Tako Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (engl. Organization for Economic Co-operation and Development, OECD) definira otvorenu nauku kao koncept kojem je cilj: „učiniti primarne rezultate javno finansiranih

¹ U proteklom vremenu pojavio se veliki broj definicija koje su Fecher i Friesike (2014) spojili i strukturirali predlažući pet škola mišljenja otvorene nauke: (1) infrastrukturna škola sa ciljem stvaranja slobodno dostupnih platformi, resursa i usluga za naučnike, (2) javna škola sa ciljem osiguravanja dostupnosti znanja za građane (3) pragmatična škola sa ciljem da se proces stvaranja znanja učini djelotvornijim i orijentiranim prema cilju, (4) demokratska škola sa ciljem da znanje bude dostupno svima i (5) mjeriteljska škola sa ciljem razvijanja alternativnih sistema mjerenja naučnog odjeka.

istraživačkih rezultata – publikacije i istraživačke podatke – javno dostupnim u digitalnom formatu bez ili sa minimalnim ograničenjima” (OECD, 2015, 8), što podrazumijeva da se cijeli istraživački ciklus (od konceptualizacije i nastanka hipoteze/-a, prikupljanja podataka, analize i recenzije, do publikovanja) učini javno dostupnim. Ayris i Ignat (2018, 2-3) su detektirali 11 elemenata otvorene nauke koji se mogu primijeniti u svim fazama istraživačkog procesa. Napravili su slijedeću (uproštenu) taksonomiju komponenti: otvoreni pristup publikacijama (engl. Open Access ili OA), otvoreni kôd (engl. Open Source Code), nerecenzirane inačice radova u otvorenim repozitorijima (engl. Pre-print), otvoreni recenzijski postupak (engl. Open Peer Review), alternativni sistemi vrednovanja (engl. Alternative Reputation Systems), kolaborativne bibliografije (engl. Collaborative Bibliographies), naučni blogovi, otvorene istraživačke bilješke (engl. Open Annotation), otvoreni istraživački podaci (engl. Open Data), otvoreni dijagrami procesa (engl. Open Lab Books / Workflows) i uključivanje javnosti u nauči proces (engl. Citizen Science).

Ovako definirana otvorena nauka je krovni pojam koji uključuje različite pokrete koji imaju za cilj uklanjanje barijera za dijeljenje bilo koje vrste rezultata, resursa, metoda ili alata, u bilo kojoj fazi istraživačkog procesa, a s tim u vezi, otvoreno obrazovanje može se definirati kao krovni (skupni) pojam za politike i prakse ustanova i različite inicijative kojima se žele proširiti mogućnosti pristupa kvalitetnim obrazovnim programima i obrazovnim sadržajima i izvan okvira formalnoga obrazovanja, pri čemu „otvoreni obrazovni sadržaji uključuju bilješke s predavanja, slajdove, pojedine module ili cijele kurseve/kolegije, materijale za učenje, zbirke, snimke predavanja, udžbenike, *online* tutorijale ili bilo koji drugi materijal pripremljen za potrebe poučavanja i učenja“ (Kučina Softić i Rako, 2018, 132).²

2 Preteče ovih trendova prepoznamo, između ostalog, u dva strateška dokumenta, od kojih je prvi Budimpeštanska inicijativa (engl. Budapest Open Access Initiative) iz 2002. godine, te Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanju u nauci (engl. Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities) iz 2003. godine. Nakon 2002. godine pojavile su se brojne institucije koje su počele koristiti otvorene sadržaje kao vlastitu strategiju poučavanja. Na svjetskom kongresu otvorenih obrazovnih sadržaja održanom u Parizu od 20. do 22. jula 2012, potaknuti nejednakostima u visokom obrazovanju i digitalnim jazom još uvijek prisutnim u mnogim državama „poziva se na pomoć svim državama a posebno onima u razvoju, u postizanju pravednog, kvalitetnog i cjeloživotnog obrazovanja za sve do 2030.“ (UNESCO, 2015, 1). Na svojoj godišnjoj skupštini u Parizu, 2019. godine, UNESCO je prihvatio i Smjernice za otvorene obrazovne sadržaje (engl. UNESCO Recommendation on OER), što je prvi međunarodni normativni instrument kojim se osigurava prihvaćanje obrazovnih materijala i tehnologija sa otvorenom licencom unutar obrazovnih procesa.

Visokoškolske biblioteke Univerziteta u Sarajevu, kao dio obrazovne infrastrukture koja sve više postaje cjeloživotna, trebaju se preusmjeravati na područja kompetencija koje su pretpostavka za samostalno učenje, osobito u vrijeme kada biblioteka nije prvenstveno pristupno mjesto izvorima informacija i znanju tj. u vrijeme u kojem se bibliotekari pojavljuju „kao posrednici koji prevode politiku otvorene nauke u praksu“ (Schmidt et. al., 2018, 4). U kontekstu prednje navedenog, cilj ovoga istraživanja je utvrditi u kojoj mjeri visokoškolske biblioteke Univerziteta u Sarajevu pružaju usluge povezane sa otvorenim obrazovnim sadržajima, koje su prema mišljenju bibliotekara prednosti uvođenja takvih usluga i kako se usluge povezane sa otvorenim obrazovnim sadržajima mogu dodatno unaprijediti u predmetnim bibliotekama.

2. Prikaz literature

UNESCO-va smjernice o otvorenoj nauci (engl. UNESCO Recommendation on Open Science) iz 2021. godine, koje kao jedan od stubova otvorene nauke izdvajaju i otvoreno naučno znanje, pojašnjavaju da se ovaj stub nauke odnosi na otvoreni pristup, između ostalog, i otvorenim obrazovnim sadržajima „koji su dostupni u javnoj domeni ili zaštićeni autorskim pravom i licencirani otvorenom licencom koja omogućava pristup, ponovnu upotrebu, prenamjenu, adaptaciju i distribuciju pod određenim uvjetima...“ (UNESCO, 2021, 9).

Kada je integracija otvorenih obrazovnih sadržaja u visokoškolskom okruženju u pitanju, nekoliko je važnih i često citiranih dokumenata doneseno za ovo specifično područje ili je blisko povezano s njim, naprimjer Pariška deklaracija o otvorenim obrazovnim sadržajima (engl. Paris OER Declaration) iz 2012. godine, Smjernice za otvorene obrazovne sadržaje u visokom obrazovanju (engl. Guidelines for OER in Higher Education) iz 2015. godine, koje objavljuju UNESCO i Commonwealth of Learning – COL³ (koje donose smjernice za vlade, institucije visokog obrazovanja, akademsko osoblje, studentske organizacije te smjernice za tijela koja se bave osiguranjem kvaliteta i akreditacijom), zatim povezani dokument pod nazivom The Paris Message – Online, Open and Flexible Higher Education for the Future We Want, iz 2015. godine, u kojem se spominju i otvoreni obrazovni sadržaji, ili pak Ljubljana OER Action Plan, iz 2017. godine, koji u pet strateških područja problematizira otvorene obrazovne sadržaje (izgradnja kapaciteta za korisnike

3 Inicirana od strane Vlade Kanade, COL je jedina svjetska međuvladina organizacija koja se isključivo bavi promicanjem i razvojem obrazovanja na daljinu i otvorenog učenja (Commonwealth of Learning, 2022)

za pronalaženje, ponovnu upotrebu, stvaranje i dijeljenje OER-a, jezična i kulturna pitanja, osiguravanje inkluzivnog i ravnopravnog pristupa kvalitetnim OER-ovima, razvoj modela održivosti, stvaranje poticajnog okruženja za razvoj politika) u sistemima obrazovanja.

Kao dio koncepta otvorene nauke, otvoreni obrazovni sadržaji važnim su predmetom interesovanja visokoškolskih biblioteka u svijetu, a posebno nakon pojave globalne pandemije COVID-19, koja je prouzrokovala brojne promjene u sistemu visokoškolskog obrazovanja (naglo zatvaranje institucija, prelazak na online režim nastave i tome slično), a koje su visokoškolske biblioteke kao aktivni partneri naučnoistraživačkog i obrazovnog procesa nastojale pratiti, nudeći tradicionalne te novim okolnostima prilagođene bibliotečko-informacijske usluge.

IFLA (International Federation of Library Association) je tako uloge bibliotekara u inicijativama koje se odnose na otvorene obrazovne sadržaje prepoznala u sljedećim područjima: 1. Poticanje stvaranja i korištenja OER-a; 2. Osiguravanje njihove dostupnosti, pristupačnosti i vidljivosti; 3. Osiguravanje njihove kvalitete; 4. Savjetovanje o pitanjima autorskog prava; 5. Treniranje korisnika i poticanje digitalne pismenosti (IFLA, 2019).

Slično tome, uloge bibliotekara u inicijativama otvorenih obrazovnih sadržaja Okamoto K. (2013) prepoznaje u područjima zagovaranja, promocije i pronalaženja, evaluacije, prikupljanja, očuvanja i omogućavanja pristupa otvorenim obrazovnim sadržajima, njihovog čuvanja, izrade, te čak i finansiranja OER projekata (Okamoto, 2013), dok Smith i Lee (2017, 3), referirajući se na ranije autore, preciziraju sljedeće uloge: „zagovaranje i promocija otvorenih obrazovnih sadržaja; pružanje strategija za pronalaženje i evaluaciju aktuelnih, relevantnih i visokokvalitetnih otvorenih obrazovnih sadržaja; održavanje tematskih vodiča za pronalaženje izvora; osiguravanje stabilnog dugoročnog pristupa otvorenim obrazovnim sadržajima putem institucionalnih repozitorija; primjena vještina dodjeljivanja metapodataka, indeksiranja i klasifikacije s ciljem poboljšanja pristupa; pružanje pomoći u upravljanju pravima intelektualnog vlasništva i promociji otvorenog licenciranja; olakšavanje procesa čuvanja i kreiranja otvorenih obrazovnih sadržaja.“

S obzirom na raznolikost područja djelovanja bibliotekara u inicijativama koje se odnose na otvorene obrazovne sadržaje, novija istraživanja,⁴ koja su pažnju usmjerila na determiniranje trenutne zastupljenosti ovih usluga u visokoškolskim bibliotekama i utvrđivanja naznaka njihova budućeg razvoja, uslugama pristupaju iz različitih aspekta, istovremeno naglašavajući značajnu ulogu visokoškolskih bibliotekara u ovim i sličnim inicijativama.

Kada je riječ o trenutnim trendovima oko pružanja usluga povezanih sa otvorenim sadržajima u visokoškolskim bibliotekama, novije istraživanje CLIPP-a (engl. College Library Information on Policy and Practice, from the College Libraries Section of the Association of College and Research Libraries, A division of the American Library Association) iz 2021. godine, kojim su obuhvaćeni koledži i male univerzitetske biblioteke sa liste ALA-ine Sekcije ACRL (engl. Association of College and Research Libraries), na osnovu 204 pristigla odgovora (u okviru kojih, na pitanje „da li biblioteke učestvuju u inicijativama otvorenih obrazovnih sadržaja“, 44% je odgovorilo potvrdno, 19% da su inicijative trenutno u razvoju, 16% je odgovorilo ne, ali da postoje planovi za inicijativu, dok je 21% je odgovorilo odrično i bez planova za inicijativu (Francis, 2021, 13), a u vezi sa učešćem biblioteka u OER inicijativama, najzastupljenijim uslugama povezanim sa OER-om, vještinama bibliotekara neophodnim za rad sa ovim uslugama i tome slično, na temelju analize pristiglih odgovora pažljivo zaključuje da u predmetnim bibliotekama, „OER inicijative sve više postaju dio svakodnevnog rada bibliotekara na koledžima i malim univerzitetima. Odgovornosti vezane uz ove inicijative variraju, ali postoji opće uvjerenje o važnosti OER-a kao koncepta...“ (Francis, 2021, 17).

U sljedećem istraživanju, koje je realizirano na teritoriji Kanade, 2020. godine, ispred CARL-a (engl. Canadian Association of Research Libraries), kojim je obuhvaćeno 250 institucija (univerziteti, koledži, instituti, javni i privatni) i 15 organizacija koje su povezane sa otvorenim obrazovnim sadržajima, skeniranjem mrežnih mjesta institucija i organizacija, prikupljale su se informacije o inicijativama povezanim sa otvorenim obrazovnim sadržajima u sedam područja (osnovni podaci o instituciji, informacije o inicijativama,

4 Larson A. C. (2020) je ispitujući uloge bibliotekara u otvorenim obrazovnim sadržajima, analizom 24 oglasa za zapošljavanje bibliotekara, odnosno opisa poslova bibliotekara u navedenim oglasima, pokušala detektovati očekivane uloge bibliotekara u inicijativama otvorenih obrazovnih sadržaja. Treba spomenuti, a u vezi s otvorenim obrazovnim sadržajima, da su se pojedina istraživanja fokusirala na mišljenja studenata i nastavnog osoblja o konkretnoj upotrebi otvorenih obrazovnih sadržaja. Hilton J. je analizirao devet takvih studija, zaključivši da „korištenje otvorenih obrazovnih sadržaja izgledno ne utječe nepovoljno na učenje studenata“ (Hilton, 2016, 588).

usluge, tehnologije, „uspješne priče“ i SWOT analiza), što je, primjerice, otkrilo da od „250 visokoškolskih ustanova, nešto manje od 90 njih na svojim mrežnim mjestima spominju neke aktivnosti ili inicijative povezane sa otvorenim obrazovnim sadržajima“ (Askin et. al., 2020, 5), a tragom analize drugih područja koja su bila predmetom skeniranja, donijelo i zanimljiva zapažanja, naime, skenirane „institucije su često imale LibGuide-ove ili slične informativne web stranice povezane sa otvorenim obrazovnim sadržajima, ali nisu donosile dodatne informacije o inicijativama ili podršci otvorenim obrazovnim sadržajima na svojim web stranicama“ (Askin et. al., 2020, 25).

Na europskom području, novije istraživanje SPARC Europe iz 2021. godine, o ulozi akademskih biblioteka diljem Europe u otvorenom obrazovanju i otvorenim obrazovnim sadržajima, na osnovu pristigla 233 odgovora, otkriva da je „pandemija COVID-19 podigla svijest o važnosti otvorenosti i korištenja OER-a u Europi“, te da biblioteke „grade kapacitete za stvaranje, pristup, ponovnu upotrebu, adaptaciju i redistribuciju otvorenih obrazovnih sadržaja u četiri glavna područja: kroz angažman u otvorenom obrazovanju, zagovaranje otvorenog obrazovanja / otvorenih obrazovnih sadržaja, izgradnjom bibliotečkih usluga povezanih sa otvorenim obrazovanjem / otvorenim obrazovnim sadržajima i vještinama“ (Santos-Hermosa, 2021, 57). Temeljem analize pristiglih rezultata ovo istraživanje donosi se i deset pažnje vrijednih zaključaka, između ostalog da je potrebno i dalje „podizati svijest o otvorenom obrazovanju i UNESCO-voj Preporuci za OER u akademskim bibliotekama i njihovim ustanovama... poticati bibliotekare na učešće u međunarodnim mrežama otvorenog obrazovanja i projektima radi stjecanja novih znanja i zajedničkog rada na zajedničkim ciljevima...“ (Santos-Hermosa, 2021, 62).

Valja naglasiti da je evidentna i sve veća posvećenost brojnih organizacija, institucija i zajednica otvorenim obrazovnim sadržajima, rezultirala izradom brojnih platformi koje okupljaju otvorene obrazovne sadržaje, korisnim tutorijalima za različito učešće bibliotekara u inicijativama otvorenih obrazovnih sadržaja, zajednicama koje osvještavaju o otvorenim obrazovnim sadržajima (naprimjer OER Commons, MERLOT, Open Textbook Library, SPARC)⁵ i tome slično, a kada je riječ o bosanskohercegovačkoj literaturi iz oblasti bibliotečko-informacijskih nauka, istraživanje o informacijskim uslugama visokoškolskih biblioteka tokom pandemije COVID-19, koje je u jednom segmentu obuhvatilo i otvorene obrazovne sadržaje, ustanovilo je da

5 Vidjeti: OER Commons: <https://www.oercommons.org/>; MERLOT: <https://merlot.org/merlot/>; Open Textbook Library: <https://open.umn.edu/opentextbooks/>; SPARC: <https://sparceurope.org/>.

od 26 javnih visokoškolskih biblioteka iz FBiH njih 12 (46,2%) upućivalo na otvorene obrazovne materijale, u sklopu svakodnevnih radnih zadataka bibliotekara/ki tokom pandemije u komunikaciji sa studentima (Hajdarpašić, Dizdar, Khattab, 2021).

Sljedeće istraživanje uloge bibliotekara organizacionih jedinica Univerziteta u Sarajevu u pandemijskim uvjetima u kontekstu OER platformi, iz 2022. godine, naglašava neutralnu i nedovoljno iskorištenu poziciju visokoškolskih bibliotekara (Adilović, 2022, 126). S ciljem dobivanja dodatnih informacija o praksama visokoškolskih biblioteka u radu sa otvorenim obrazovnim sadržajima u postpandemijskom periodu, a kao podloga sličnih istraživanja i na nacionalnom nivou, u okviru ovoga istraživanja će se prikupiti osnovni podaci o uslugama u visokoškolskim bibliotekama fakulteta i akademija povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima najrazvijenijeg univerziteta u Bosni i Hercegovini, Univerziteta u Sarajevu (UNSA).

3. Metode

U istraživanju o otvorenim obrazovnim sadržajima kao dijelu informacijskih usluga visokoškolskih biblioteka korištena je metoda ankete. Online anketa je upućena na e-mail adrese ukupno 24 visokoškolskih bibliotekara, u drugoj sedmici mjeseca septembra, a sastojala se od ukupno 15 pitanja, i to 14 pitanja zatvorenog tipa i jednog pitanja otvorenog tipa. Istraživanjem su obuhvaćene samo visokoškolske biblioteke fakulteta i akademija Univerziteta u Sarajevu.

4. Rezultati istraživanja

S ciljem dobivanja osnovnih podataka o tome u kojoj mjeri visokoškolske biblioteke fakulteta i akademija Univerziteta u Sarajevu pružaju usluge povezane sa otvorenim obrazovnim sadržajima, anketna pitanja su se okupila oko tri osnovne kategorije:

- edukacija, politike i saradnja,
- radni zadaci bibliotekara/ki u pružanju usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima,
- prednosti i prepreke u pružanju usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima.

Ispunjavanju ankete o otvorenim obrazovnim sadržajima pristupilo je ukupno 12 bibliotekara sa visokoškolskih biblioteka UNSA (stopa odgovora od 50%), od toga većina ispitanika, njih 50%, ima radno iskustvo u biblioteci od 10 do 20 godina, 25% ispitanika ima radno iskustvo od 20 do 30 godina, 16,7% od 5 do 10 godina, i najmanji broj ispitanika, 8,3%, preko 30 godina rada u biblioteci.

Kada je stručno zvanje ispitanika u pitanju, 50% ispitanika imaju stručno zvanje bibliotekara/ke, a preostalih 50% ispitanika imaju stručno zvanje višeg/više bibliotekara/ke, pri čemu 50% biblioteka, u kojima ispitanici rade, imaju do 1000 korisnika/ca, 33,3% biblioteka uslužuju od 2000 do 3000 korisnika, a po 8,3% biblioteka imaju od 1000 do 2000 korisnika, te preko 3000 korisnika.

Svi ispitanici su odgovorili na sva anketom predviđena pitanja, pri čemu niti jedan ispitanik nije popunio posljednje pitanje slobodnog tipa („Vaši dodatni komentari“).

4.1. Edukacija, politike i saradnja

Na anketno pitanje o tome kako se bibliotekari/ke informišu o aktuelnostima u vezi sa pružanjem usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima u visokoškolskim bibliotekama, većina ispitanika, njih 91,7%, odgovorila je da se o aktuelnostima informišu samostalnim istraživanjem, 66,7% ispitanika pak redovnim praćenjem smjernica, preporuka, priručnika IFLA-e, UNESCO-a i drugih relevantnih međunarodnih ustanova, 33,3% ispitanika pohađanjem treninga i radionica, a 25% pohađanjem konferencija, okruglih stolova.

Kada su pisane politike ili strategije oko pružanja usluga povezanih s otvorenim obrazovnim sadržajima u pitanju, kod 41,7% biblioteka usluge povezane sa otvorenim obrazovnim sadržajima se spominju u okviru određenih politika ili strategija biblioteka, kod 8,3% anketiranih biblioteka takvi dokumenti su u procesu izrade, dok većina, 50% biblioteka nema pisane politike ili strategije oko pružanja usluga povezanih s otvorenim obrazovnim sadržajima.

Konačno, u pružanju usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima ispitanici su odgovorili da sa drugim bibliotekama i/ili ustanovama saraduju najčešće zbog razmjene iskustava i podizanja svijesti o otvorenim

obrazovnim sadržajima (83,3%), dijeljenja i prilagođavanja otvorenih obrazovnih sadržaja (33,3%), a najmanje zbog kreiranja otvorenih obrazovnih sadržaja ili organizacije različitih događaja posvećenih otvorenim obrazovnim sadržajima (Tablica 1).

Tablica 1: Saradnja visokoškolskih biblioteka sa drugim ustanovama

<i>U pružanju usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima sa drugim bibliotekama i/ili ustanovama saradujete zbog (moguće je označiti više odgovora):</i>	
Razmjene iskustava i podizanja svijesti o otvorenim obrazovnim sadržajima	10 (83,3%)
Kreiranja otvorenih obrazovnih sadržaja	1 (8,3%)
Dijeljenja i prilagođavanja otvorenih obrazovnih sadržaja	4 (33,3%)
Pohrane otvorenih obrazovnih sadržaja	3 (25%)
Organizacije događaja / susreta posvećenih otvorenim obrazovnim sadržajima	1 (8,3%)
Organizacije treninga posvećenih otvorenim obrazovnim sadržajima	1 (8,3%)
Organizacije konferencija, okruglih stolova posvećenih otvorenim obrazovnim sadržajima	1 (8,3%)
Ništa od navedenog	1 (8,3%)

1.1. Radni zadaci bibliotekara/ki

Na mrežnoj stranici biblioteke ili fakulteta / akademije / univerziteta anketirane biblioteke ponajviše upućuju na direktorije / portale / repozitorije, zbirke otvorenih obrazovnih sadržaja (75% biblioteka), u nešto manjoj mjeri, 33,3%, biblioteke upućuju na popise relevantnih otvorenih obrazovnih sadržaja za određenu oblast te na korisne linkove, bibliografije o procesu izrade otvorenih obrazovnih sadržaja. 25% biblioteka upućuje na otvorene obrazovne sadržaje koje je kreiralo nastavno osoblje institucije na kojoj rade, svega 8,3% na otvorene obrazovne sadržaje koje je adaptiralo nastavno osoblje institucije na kojoj bibliotekari rade, zatim na otvorene obrazovne sadržaje koje je kreiralo osoblje biblioteke, kao i na alate korisne za izradu otvorenih obrazovnih sadržaja.

Nadalje, u pružanju usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima, kao osnovne radne zadatke u komunikaciji sa studentima bibliotekari su izdvojili najprije pomoć pri pretraživanju otvorenih obrazovnih sadržaja (83,3%), zatim upute o otvorenom pristupu (75%), te pomoć pri prikupljanju otvorenih obrazovnih sadržaja (50%).

33,3% biblioteka u radu sa studentima pažnju posvećuje osvještavanju o značaju otvorenih obrazovnih sadržaja, upućivanju na njihove karakteristike, 25% biblioteka davanju uputa o različitim CC licencama, dok 16,7% biblioteka pruža pomoć studentima pri korištenju alata za izradu / adaptaciju otvorenih obrazovnih sadržaja te pomoć pri korištenju različitih sistema učenja na daljinu.

S druge strane, kao najzastupljenije radne zadatke u pružanju usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima nastavnom osoblju, biblioteke su također izdvojile pomoć pri pretraživanju otvorenih obrazovnih sadržaja (83,3%), zatim upute o otvorenom pristupu i karakteristikama otvorenih obrazovnih sadržaja (66,7), pri čemu polovina biblioteka pruža i pomoć nastavnom osoblju pri prikupljanju otvorenih obrazovnih sadržaja (50%). U manjoj mjeri bibliotekari pomažu procese izrade, adaptacije otvorenih obrazovnih sadržaja (Tablica 2).

Tablica 2: Radni zadaci bibliotekara

<i>Označite Vaše radne zadatke u pružanju usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima nastavnom osoblju Vaše biblioteke (moguće je označiti više odgovora):</i>	
Upute o otvorenom pristupu	8 (66,7%)
Osvještavanje o značaju otvorenih obrazovnih sadržaja, upućivanje na njihove karakteristike	8 (66,7%)
Pomoć pri pretraživanju otvorenih obrazovnih sadržaja	10 (83,3%)
Pomoć pri prikupljanju otvorenih obrazovnih sadržaja	6 (50%)
Pomoć pri izradi popisa relevantnih otvorenih obrazovnih sadržaja za određenu oblast	3 (25%)
Pomoć pri izradi popisa relevantnih otvorenih obrazovnih sadržaja za određeni predmet	1 (8,3%)
Pomoć pri izradi otvorenih obrazovnih sadržaja	1 (8,3%)
Pomoć pri adaptaciji otvorenih obrazovnih sadržaja	1 (8,3%)
Pomoć pri dijeljenju otvorenih obrazovnih sadržaja	3 (25%)
Pomoć pri pohrani otvorenih obrazovnih sadržaja	2 (16,7%)
Pomoć pri korištenju alata korisnih za izradu otvorenih obrazovnih sadržaja	1 (8,3%)
Pomoć pri odabiru platforme za postavljanje i dodatnu promociju otvorenih obrazovnih sadržaja	2 (16,7%)
Upute o CC licencama (tipovima i načinu dodjeljivanja)	3 (25%)
Upute za izradu otvorenih obrazovnih sadržaja namjenjenih studentima sa invaliditetom	1 (8,3%)
Ništa od navedenog	2 (16,7%)

Kada je realizacija programa informacijske pismenosti u pitanju, 75% anketiranih biblioteka u realizaciji programa informacijske pismenosti koristi relevantne dostupne otvorene obrazovne sadržaje, 33,3% biblioteka planira korištenje, adaptiranje i/ili kreiranje otvorenih obrazovnih sadržaja za potrebe realizacije programa informacijske pismenosti, dok 8,3% biblioteka u realizaciji programa informacijske pismenosti koristi otvorene obrazovne sadržaje koje je kreiralo osoblje biblioteke te otvorene obrazovne sadržaje koje je adaptiralo osoblje biblioteke.

1.1. Prednosti i prepreke u pružanju usluga

Po mišljenju većine anketiranih bibliotekara, pružanje usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima pomaže unapređenje informacijskih usluga u biblioteci (91,7%), podizanje svijesti i promociju pokreta otvorenog pristupa te povećanje slobodno i besplatno dostupnih informacijskih izvora na koje biblioteka upućuje (83,3%), kao i dodatno osnaživanje biblioteke kao partnera u obrazovnom procesu (75%). Više od polovine anketiranih bibliotekara smatra da se prednosti uvođenja i pružanja usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima ogledaju i u poboljšanju informacijskih vještina sudionika visokoškolskog obrazovanja (66,7%) te uvođenju novih oblika edukacije korisnika (58,3%). Polovina anketiranih bibliotekara je mišljenja da ove usluge mogu dodatno poboljšati kompetencije bibliotekara/ki, poboljšati komunikaciju i saradnju sa nastavnim osobljem (u izradi, adaptaciji i sl. otvorenih obrazovnih sadržaja) te smanjiti troškove za nabavku građe.

41,7% bibliotekara smatra da se u uvođenju i pružanju usluga povezanih s otvorenim obrazovnim sadržajima mogu poboljšati i ojačati saradnje biblioteka sa drugim bibliotekama i ustanovama u izradi i dijeljenju otvorenih obrazovnih sadržaja.

Kada su u pitanju prepreke na koje bibliotekari nailaze u pružanju usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima, više od polovine bibliotekara kao temeljnu prepreku izdvaja nepostojanje institucionalnog digitalnog repozitorija (66,7%), a zatim neprepoznavanje biblioteke kao partnera u inicijativama koje se odnose na otvorene obrazovne sadržaje (58,3%). Manji broj bibliotekara kao prepreke, primjerice, izdvaja i nedostatak IT opreme za rad bibliotekara, kao i nezainteresiranost sudionika visokoškolskog okruženja za otvorene obrazovne sadržaje (Tablica 3).

Tablica 3: Prepreke u pružanju usluga

Na koje prepreke nailazite u pružanju usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima u Vašoj biblioteci (moguće je označiti više odgovora)?	
Neuređenost dokumenata / politika, pravilnika koji se odnose na otvorene obrazovne sadržaje	6 (50%)
Nepostojanje plana razvoja usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima	6 (50%)
Nedostatak IT opreme za rad bibliotekara	2 (16,7%)
Neodgovarajuće vještine bibliotekara/ki za rad sa otvorenim obrazovnim sadržajima	3 (25%)
Nedostatak IT podrške u aspektu dugoročne pohrane otvorenih obrazovnih sadržaja	4 (33,3%)
Povećano radno opterećenje bibliotekara/ki	6 (50%)
Nedostatak bibliotečkog kadra	5 (41,7%)
Nedovoljna podrška menadžmenta	4 (33,3%)
Nedovoljno razvijena svijest sudionika visokoškolskog okruženja o pokretu otvorenog pristupa	5 (41,7%)
Nezainteresiranost sudionika visokoškolskog okruženja za otvorene obrazovne sadržaje	3 (25%)
Nepostojanje institucionalnog digitalnog repozitorija	8 (66,7%)
Neprepoznavanje biblioteke kao partnera inicijativama koje se odnose na otvorene obrazovne sadržaje	7 (58,3%)

5. Diskusija

Rezultati istraživanja pokazuju da visokoškolske biblioteke UNSA u određenoj mjeri prate trendove koji se odnose na pružanje usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima. Bibliotekari su svjesni potrebe uvođenja ovih usluga, čak 91,7% njih, a u odsustvu međusobne saradnje u organizaciji treninga, konferencija i sl. posvećenih ovim uslugama (izuzev 8,3%), samostalnim istraživanjem o otvorenim obrazovnim sadržajima nastoje redefiniirati svoje bibliotečko-informacijske usluge.

Većina anketiranih biblioteka pruža pomoć u pretraživanju otvorenih obrazovnih sadržaja, studentima i nastavnom osoblju, a manji broj njih (8,3%) pomoć nastavnom osoblju pri izradi ili adaptaciji otvorenih obrazovnih sadržaja.

Također, na mrežnoj stranici fakulteta / akademije / biblioteke većina biblioteka (75%) upućuje na direktorije / portale / repozitorije, zbirke otvorenih obrazovnih sadržaja, a manji broj njih (8,3%) na otvorene obrazovne sadržaje koje je adaptiralo nastavno osoblje ili na otvorene obrazovne sadržaje koje je kreiralo osoblje biblioteke.

Niti jedna anketirana biblioteka ne upućuje na otvorene obrazovne sadržaje koje je kreiralo ili adaptiralo osoblje biblioteka u saradnji sa drugim bibliotekama, dok samo 8,3% biblioteka, u realizaciji programa informacijske pismenosti, koristi otvorene obrazovne sadržaje koje je adaptiralo ili kreiralo osoblje biblioteke u kojoj se programi informacijske pismenosti izvode.

Biblioteke prednost daju osvještavanju o pokretu otvorenog pristupa, pomoći u pretraživanju otvorenih obrazovnih sadržaja i upućivanju na iste, a manji je akcent na kreiranju ili adaptiranju sadržaja, kako samostalno, tako i u saradnji sa drugim bibliotekama ili ustanovama, što prati i odsustvo pisanih politika i strategija koje se odnose na razvoj ovih usluga – polovina anketiranih biblioteka nema takve dokumente, dok su kod drugih ili u izradi ili se usluge povezane sa otvorenim obrazovnim sadržajima pak spominju u okviru drugih strateških dokumenata biblioteka.

Upravo je neuređenost dokumenata / politika, pravilnika koji se odnose na otvorene obrazovne sadržaje i nepostojanje plana razvoja usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima, polovina anketiranih biblioteka prepoznala kao prepreke u pružanju usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima, kao i povećano radno opterećenje bibliotekara/ki. Usto, neuređenost politika, možda dovodi i do nedovoljne iskorištenosti usluge / sistema za upravljanje sadržajem – predmetnih vodiča (engl. LibGuides) visokoškolskih biblioteka Univerziteta u Sarajevu, kojima je moguće pristupiti putem Platforma za online biblioteke Zapadnog Balkana⁶.

Većina anketiranih biblioteka u pružanju usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima prepoznaje priliku za dodatno osnaživanje biblioteke kao partnera u obrazovnom procesu, ali s tim u vezi, 58,3% njih, kao jednu od prepreka u tom procesu izdvajaju i neprepoznavanje biblioteke kao partnera inicijativama koje se odnose na otvorene obrazovne sadržaje.

Zaključak

Anketno istraživanje o otvorenim obrazovnim sadržajima kao dijelu informacijskih usluga visokoškolskih biblioteka UNSA otkrilo je da ove biblioteke nastoje, u skladu sa svojim kadrovskim i drugim mogućnostima, davati podršku otvorenoj nauci. Visokoškolski bibliotekari su posvećeni

⁶ Vidjeti: Platforma za online biblioteke Zapadnog Balkana: <https://inss-projects.eu/bal/western-balkan-online-library-platform/> ili Predmetni vodiči Univerziteta u Sarajevu: <https://inss-bosnia-herzegovina.libguides.com/>.

istraživanju praksi oko otvorenih obrazovnih sadržaja, jednako tako, u komunikaciji sa nastavnim osobljem i studentima aktivno promoviraju pokret otvorenog pristupa, te pomažu sudionicima visokoškolskog obrazovanja kod pretraživanja otvorenih obrazovnih sadržaja, a manje kreiranja ili adaptiranja otvorenih obrazovnih sadržaja. Bibliotekari su također osvješteni o brojnim i raznolikim prednostima uvođenja ovakvih oblika usluga, ali su suočeni i sa izvjesnim preprekama u tom procesu, u vezi s kojima najveći broj bibliotekara nepostojanje institucionalnog digitalnog repozitorija (66,7%), a u koji bi se sigurno pohranili otvoreni obrazovni sadržaji kreirani i/ili adaptirani na instituciji, opravdano i očekivano prepoznaju kao jednu od važnijih prepreka u uvođenju ovih usluga. Usto, izostanak strateških i drugih dokumenata posvećenih otvorenim obrazovnim sadržajima, posljedično dovodi do određenih nedorečenosti u pružanju ovih oblika usluga u većini anketiranih visokoškolskih biblioteka.

Ovo istraživanje, koje donosi osnovne podatke o pružanju usluga povezanih sa otvorenim obrazovnim sadržajima u anketiranim bibliotekama, bilo bi poželjno dopuniti istraživanjem mišljenja korisnika visokoškolskih biblioteka, nastavnog osoblja i studenata, o otvorenim obrazovnim sadržajima i ulozi biblioteka u inicijativama koje se odnose na ovaj aspekt otvorene nauke, a s ciljem definiranja jasnog plana razvoja ovih usluga u predmetnom akademskom okruženju, saradnjom svih sudionika visokoškolskog obrazovanja.

Literatura

1. Adilović, E. 2022. *The Role of Academic Librarians and the OER Platform in the Pandemic Learning Conditions*. Security Dialogues, 13 (1), str. 113–128. DOI: <https://doi.org/10.47054/sd22131113a>
2. Askin, N. et. al. 2020. CARL Environmental Scan of Open Education Service and Support in Canada. CARL (Canadian Association of Research Libraries) Open Education Working Group, June 2020, Dostupno na: https://www.carl-abrc.ca/wp-content/uploads/2020/06/OEWG_environmental_scan_formatted_eng.pdf [10. 10. 2022.]
3. Ayris, P., Ignat, T., 2018. *Defining the role of libraries in the Open Science landscape: a reflection on current European practice*. Open Information Science, 2 (1), str. 1–22. DOI: <https://doi.org/10.1515/opis-2018-0001>
4. Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. 2003. Dostupno na: https://openaccess.mpg.de/67605/berlin_declaration_engl.pdf [9. 10. 2022]

5. Budapest Open Access Initiative. 2002. Dostupno na: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read> [9. 10. 2022.]
6. Commonwealth of Learning. 2022. Dostupno na: <https://www.col.org/about/> [8. 10. 2022]
7. Fecher, B. i Friesike, S. 2014. Open Science: One Term, Five Schools of Thought. U: Bartling, S. i Friesike S (ur.). *Opening Science: The Evolving Guide on How the Internet is Changing Research, Collaboration and Scholarly Publishing*. Cham: Springer International Publishing. Str. 17–47. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-00026-8_2
8. Francis, M. Open Educational Resources. 2021. Association of College and Research Libraries. A division of the American Library Association. Chicago, Illinois. Dostupno na: <https://www.alastore.ala.org/content/open-educational-resources-clipp-45> [9.10.2022]
9. Hajdarpašić, L; Dizdar, S. i Khattab, Dz. 2021. *Informacijske usluge visokoškolskih biblioteka u Federaciji Bosne i Hercegovine za vrijeme pandemije COVID-19*. *Bosniaca*, 26 (26), str. 123-136. DOI: <https://doi.org/10.37083/bosn.2021.26.123>
10. Hilton, J. 2016. *Open educational resources and college textbook choices: A review of research on efficacy and perceptions*. *Educational Technology Research and Development*, 64, str. 573–590. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11423-016-9434-9>
11. ICDE i UNESCO. 2015. Online, open, and flexible higher education for the future we want: discussion paper. Dostupno na: <http://icde.typepad.com/files/discussion-paper----paris-forum---final-version.pdf> [29. 9. 2022]
12. IFLA. Open Educational Resources and Libraries: A Briefing. 2019 Dostupno na: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/clm/news/oer_ifla_brief.pdf [9. 10. 2022]
13. Kučina Softić, S. i Rako, S., 2018. Otvoreno obrazovanje i otvoreni obrazovni sadržaji. U: Hebrang Grgić, I. (ur.). *Otvorenost u znanosti i visokom obrazovanju*. Zagreb: Školska knjiga. Str. 131-143. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:102:011370> [10. 10. 2022.]
14. Larson, A. C. 2020. *Open education librarianships: A position description analysis of the newly emerging role in academic libraries*. *The International Journal of Open Educational Resources*, 3 (1), str. 35–46. DOI: <https://doi.org/10.18278/ijoe.3.1.4>
15. Ljubljana OER Action Plan. 2017. Dostupno na: https://en.unesco.org/sites/default/files/ljubljana_oer_action_plan_2017.pdf [7. 10. 2022.]
16. OECD. 2015. Making Open Science a Reality, U: *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, No. 25, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/5jrs2f963zs1-en>

17. Okamoto, K. 2013. *Making higher education more affordable, one course reading at a time: Academic libraries as key advocates for open access textbooks and educational resources*. *Public Services Quarterly*, 9 (4), str. 267–283. DOI: <https://doi.org/10.1080/15228959.2013.842397>
18. Santos-Hermosa, G., Proudman, V., Corti, P. 2021. Open Education in European Libraries of Higher Education. *SPARC Europe*. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5734980>
19. Schmidt, B. et al. 2018. *Open Science Support as a Portfolio of Services and Projects: From Awareness to Engagement*. *Publications*, 6 (2), str. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.3390/publications6020027>
20. Smith, B. i Lee, L. 2017. *Librarians and OER: Cultivating a community of practice to be more effective advocates*. *Journal of Library & Information Services in Distance Learning*, 11 (1-2), str. 106–122. DOI: <https://doi.org/10.1080/1533290X.2016.1226592> i str. 1-18. Dostupno na: <https://bccampus.ca/wp-content/uploads/2016/04/DLS-Conference.pdf> [5. 10. 2022]
21. UNESCO. 2012. Paris OER Declaration. Dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246687> [7. 10. 2022]
22. UNESCO. 2015. The Paris Message – Online, Open and Flexible Higher Education for the Future We Want. From Statements to Action: Equity, Access, and Quality Learning Outcomes (9-11 Juni 2015, UNESCO, Paris). Dostupno na: <https://static1.squarespace.com/static/5b99664675f9eea7a3ecee82/t/5c8958299b747a021ed71032/1552504873511/parismessage13072015final.pdf> [7. 10. 2022]
23. UNESCO i Commonwealth of Learning. 2015. Guidelines for open educational resources (OER) in higher education. Dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000213605> [10. 10. 2022]
24. UNESCO. 2019. Recommendation on Open Educational Resources (OER). Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-open-educational-resources-oer> [9.10.2022.]
25. UNESCO. 2021. UNESCO Recommendation on Open Science. Dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379949.locale=en> [7. 10. 2022]

Prof. dr. Enver Ajanović
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Pravni fakultet / Faculty of Law
e.ajanovic@pfsa.unsa.ba

UDK 342.924(4+497.6)

Pregledni naučni rad

**STATUS UPRAVNIH UGOVORA U PRAVU EU
I NACIONALNOM ZAKONODAVSTVU**

**ADMINISTRATIVE CONTRACTS IN THE LAW OF
OBLIGATIONS AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE ACT**

Sažetak

Uputstvo o dodjeli koncesija br. 2014/23/EU (Sl. novine EU, L 94/1) (u daljem tekstu Uputstvo 2014/23/EU), Uputstvo o javnoj dodjeli javnih ugovora i radi ukidanja Uputstva 2004/18/EZ, br. 2014/24/EU (Sl. novine EU, L 94/65) (u daljem tekstu: Uputstvo 2014/24/EU) i Uputstvo o dodjeli javnih ugovora od davaoca naloga u snabdijevanju vodom, energijom i prometa kao i poštanskih usluga i radi ukidanja Uputstva 2004/17/EZ, br. 2014/25/EU (Sl. novine EU L 94/243) (u daljem tekstu: Uputstvo 2014/25/EU) uređuju odnose na unutrašnjem tržištu EU normiranjem upravnih ugovora. Transformacija ovih uputstava u pravni poredak BiH može se izvesti uvažavajući podjelu obligacionog i upravnog prava na opći i posebni dio. Naime, upravni ugovori ne mogu se normirati samo na osnovu načela upravnog, nego i obligacionog prava. Samo tako može se urediti pravo upravnih ugovora u složenom pravnom poretku u BiH. Takva rješenja već postoje u uporednom pravu tako što sadrže pravnu normu da se na upravne ugovore shodno primjenjuje BGB u njemačkom ili Code Civil u francuskom pravu. Osnovna načela Zakona o obligacionim odnosima (u daljem tekstu: ZOO) sadrže pravni osnov da se upravni ugovori normiraju u posebnom dijelu ZOO. To su načela: učesnici obligacionih odnosa; obligacioni odnosi i raspolaganje javnim sredstvima, obligacioni odnosi i korištenje javnim sredstvima, savjesti i poštenja. Važeća načela u ZOO potrebno je dopuniti načelima: upravne autonomije organa uprave, jednakog tretmana (postupanja), nediskriminacije i transparentnosti. Ovim dodatnim načelima razradiće se pojedina načela u Ustavu BiH, jer tradicija nomotehnike u BiH pruža takvu mogućnost. Pod ova načela podvedene su norme u uputstvima EU što se može vidjeti iz njihovog sadržaja, jer u ovom radu nema dovoljno mjesta da se za svako pojedino načelo da i odgovarajuće objašnjenje. Cilj ovoga rada je da se potaknu nova istraživanja u upravnom pravu. U BiH ZOO primjenjuje se na zaključivanje ugovora o koncesijama i javnim nabavkama. Ovi ugovori još uvijek nisu upravni. Oni

to treba da postanu. Zbog načela u ZOO potrebno je da se uredi i postupak njihovog zaključivanja. ZUP-om u institucijama BiH, FBiH i RS treba da se uredi upravni postupak za zaključivanje upravnih ugovora.

Ključne riječi: dvostruka priroda ZOO; reforma ZUP BiH, FBiH i RS; zaštita zakonitosti u drugostepenom upravnom postupku;

Summary

Directive on the award of concession contracts br. 2014/23/EU, (Official Journal of the EU, L 94/1) (in further text: Directive 2014/23/EU), Directive on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC, br. 2014/24/EU (Official Journal of the EU, L 94/65) (in further text: Directive 2014/24) and Directive on procurement by entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors and repealing Directive 2004/17/EC 2014/25/EU Official Journal of the EU, L 94/243) (in further text: Directive 2014/25/EU) arrange relations on the internal EU market by regulating of administrative contracts. Transformation of these Directives in the legal order of Bosnia and Herzegovina can be carried out by appreciating division of obligation and administrative law on general and special part. Namely, administrative contracts cannot be regulated only on the basis of administrative law principles, but law of obligations also. Only in that way can be arranged law of the administrative contracts in the complex legal order in Bosnia and Herzegovina. Such solutions exist in comparative law by containing legal norm that BGB in German or Code civil in Franch law applies accordingly to administrative contracts. Law on obligatory relations basic principles contain legal basis that administrative contracts be regulated in the special part in the Law on obligatory relations. These principles are: participants of obligatory relations; obligatory relations and public resources disposal, obligatory relations and public resources usage, in good faith. Valid principles in the Law on obligatory relations is necessary to supplement with the principles: administrative autonomy of administrative bodies, equal treatment, non-discrimination and transparency. By these additional principles will be developed some principles in the Constitutions of Bosnia and Herzegovina, because regulation tradition in Bosnia and Herzegovina gives such opportunity. Under these principles are assigned norms in EU directives what can be seen in theirs contain, because in this work there is no enough place that for every single principle gives appropriate explanation. Purpose of this work is to initiate new explorations in administrative law. In Bosnia and Herzegovina Law on obligatory relations applies for concluding contracts on concessions and public procurement. They just should become this contract. Because of principles in Law on obligatory relations it is necessary to arrange concluding procedure. By Administrative Procedure Act in institutions of Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska should be arranged administrative procedure for administrative contract concluding.

Key words: *double nature of Law on obligatory relations; reform of Administrative Procedure Act of Bosnia and Herzegovina, Federation Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska; protection of legality in secondary administrative procedure.*

Uvod

U literaturi javne nabavke u BiH pokušavaju se objasniti kao upravni ugovori pozivanjem na englesku, francusku, hrvatsku i srpsku literaturu. Čak se pokušava dati i neka definicija upravnih ugovora u BiH. Tako je postupak javnih nabavki upravni a završava se odlukom o dodjeli ugovora određenom ponuđaču ili poništenju postupka. Objе odluke su upravni akti, protiv kojih se može izjaviti žalba Uredu za razmatranje žalbi (u daljem tekstu: URŽ) preko ugovornog organa kao prvostepenog. Ako treća strana nije zadovoljna odlukom URŽ, mogla je tužbom pokrenuti upravni spor pred Sudom Bosne i Hercegovine.¹ Takvi pokušaji su pogrešni, jer se na postupak zaključivanja javne nabavke² ne primjenjuje Zakon o upravnom postupku ni BiH ni entiteta. Na postupak pravne zaštite (žalbeni postupak) primjenjuje se ZUP, bez navoda koji je to zakon. Najvjerojatnije se radi o ZUP-u BiH, jer URŽ ne primjenjuje ni ZUP FBiH niti RS.³ Protiv drugostepenih odluka može se pokrenuti upravni spor, najvjerojatnije po ZUS BiH.⁴ Upravo po takvim normativnim rješenjima javne nabavke u BiH znatno se razlikuju od prava upravnih ugovora u Engleskoj, Francuskoj, Hrvatskoj i Srbiji. Tako je prekršeno osnovno metodološko pravilo da je pravna norma predmet pravne znanosti⁵, pa su i zaključci u tim pokušajima pogrešni. Zbog tih razlika i sličnosti može se jedino zaključiti da su sadašnje javne nabavke preteča upravnih ugovora za ovu njihovu vrstu, jer se o njima ne odlučuje u formalnom upravnom postupku. Ova preteča izražava se u tome da je odluka o dodjeli ugovora javnopravno ograničenje ugovora o javnoj nabavci kao privatnopravnog posla.⁶

1 Mirsad Čizmić, *Pravna priroda ugovora o javnim nabavkama u pravnom poretku BiH*, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, br. 27. godina 2014. godina, str. 163.-185.

2 Član 44.-76. Zakona o javnim nabavkama („Sl. glasnik BiH“, br. 39/2014).

3 Član 118. Zakona o javnim nabavkama („Sl. glasnik BiH“, br. 39/2014).

4 Član 115. Zakona o javnim nabavkama („Sl. glasnik BiH“, br. 39/2014).

5 Hans Kelsen, *Reine Rechtslehre*, Verlag Österreich 2000, zweite vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage 1960, godina, str. 72. i 108.

6 Mustafa Kamarić, Ibrahim Festić, *Upravno pravo*, izdavač Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, četvrto izmijenjeno izdanje, str. 285.

Zaključivanjem i stupanjem na snagu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između E. Zajednica, s jedne strane, i BiH, s druge strane, BiH je preuzela obavezu da u svom pravnom poretku normira i javne ugovore. I usljed ove obaveze još uvijek se ne može priznati da su javne nabavke u BiH upravni ugovori.

Zajednica i BiH smatraju da je željeni cilj otvaranje procedura dodjele javnih ugovora na osnovu nediskriminacije i reciprociteta, posebno u skladu s pravilima Svjetske trgovinske organizacije.

Privrednim društvima iz BiH, bilo da su osnovana u Zajednici ili ne, od stupanja na snagu ovog sporazuma, biće omogućen pristup procedurama za dodjelu ugovora u Zajednici, u skladu s pravilima o nabavkama u Zajednici, uz tretman ne manje povoljan od tretmana koji se dodjeljuje preduzećima iz Zajednice.

Navedene odredbe također će se primjenjivati i na ugovore u sektoru komunalnih usluga kada BiH usvoji zakonodavstvo kojim se u toj oblasti uvode pravila Zajednice. Zajednica će periodično ispitivati da li je BiH zaista uvela takvo zakonodavstvo...⁷ Pojam *public contracts* se još uvijek pogrešno prevodi sa engleskog jezika kao javne nabavke koje u pravu BiH pripadaju privatnom ugovornom pravu⁸. Danas se umjesto pojma Zajednica mora koristiti pojam Unija, jer je na osnovu Lisabonskog ugovora iz 2007. godine Unija pravni sljednik Evropske zajednice.⁹ U EU pravni osnov za upravne ugovore su odredbe o pravu otvaranja poslovnog sjedišta¹⁰ i uslugama u dijelu pod nazivom sloboda kretanja radnika, usluga i promet kapitala, te ujednačavanju propisa unutar pravila o zajedničkim pravilima o konkurenciji, poreznim pitanjima i ujednačavanju propisa.¹¹ Na osnovu ovih odredbi

7 Vidi član 74. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između EZ i njenih država članica, s jedne strane, i BiH, s druge strane na internet stranici Direkcije za evropske integracije na engleskom i hrvatskom jeziku. Na ovoj internet stranici potrebno je kliknuti link pod nazivom BiH i EU. Kad se otvori ovaj file potrebno je kliknuti na SSP-Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i otvoriće se link sa verzijama na engleskom, bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku.

8 Naslov člana 74. na bosanskom jeziku.

9 Član 1 stav 3. Ugovora o EU.

10 Ovaj pojam se često koristi u javnosti kao pravo poslovnog nastana.

11 Član 53 stav 1, 62 i 114 Ugovora o funkcioniranju EU. Na internet stranici EU europa.eu ovo pravo je svrstano u unutrašnje tržište. Da bi se otvorila ova stranica potrebno je kliknuti na link EU Recht (EU law), potom na link Zusammenfassung der EU-Gesetzgebung (Summaries of EU legislation), pa potom na link Binnenmarkt (Internal market), pa potom na link Die Unternehmen im Binnenmarkt (Businesses in the Internal market) i onda pronaći file Öffentliches Beschaffungswesen (Public purchasing), Konzessionsverträge in der EU (Concession contracts in the EU) i Vergabe öffentlicher Aufträge und Konzessionen: Nachprüfungsverfahren (Awards of public contracts and concessions: review procedures).

zajedničke institucije BiH pravo koncesija i javnih nabavki, koje je preteča pravu upravnih ugovora, moraju uskladiti sa pravom EU.

Koncesije sada propisuju četrnaest zakonâ: u zajedničkim institucijama BiH, dva entiteta, deset kantona i Brčko Distriktu BiH. Sva tri zakona o koncesijama u zajedničkim institucijama BiH i entitetima sadrže odredbe o Komisiji za koncesije. Nije potrebno da se ove odredbe normiraju u zakonu, jer su komisije sastavni dio unutrašnjeg upravnog organizacionog prava. To znači da se sve ove odredbe trebaju prenijeti u odgovarajući Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji, uvažavajući sve razlike između predmeta koncesije. To znači da sve ove unutrašnje odredbe ne moraju biti iste.¹² I Zakon o zaštiti prirode FBiH sadrži odredbe o koncesijama.¹³

Javne nabavke uređene su jednim Zakonom o javnim nabavkama. Jedan njegov dio treba zadržati u važećem pravu, a preostali dio treba ukinuti Zakonom o obligacionim odnosima *de ferenda* i uskladiti sa Uputstvima 2014/24/EU i 2014/25/EU.

Na osnovu odredbe u Ustavu BiH o slobodi kretanja roba, usluga, kapitala i osoba, te o kontinuitetu propisa ZOO *de ferenda* treba da usvoje zajedničke institucije BiH. To se nikada nije desilo nakon usvajanja Uredbe sa zakonskom snagom o preuzimanju i primjenjivanju saveznih zakona koji se u BiH primjenjuju kao republički zakoni kojom je RBiH preuzela ZOO iz bivše SFRJ.¹⁴ Sada se primjenjuje u FBiH i RS u njegovoj izvornoj verziji, isključujući njegov socijalistički ideološki sadržaj što treba izbrisati ili zamijeniti modernim pojmovima kada se bude donosio novi ZOO. Ovaj novi zakon treba da sadrži i odredbe o javnim ugovorima u skladu sa važećim pravom u EU. Tako će se izbjeći prevelik broj zakona o koncesijama u BiH. Normiranje prava javnih ugovora također će omogućiti da se primjenjuju samo dva zakona-ZOO *de ferenda* i ZUP *de ferenda* u zajedničkim institucijama BiH i entiteta. U nomotehničkom pogledu prednost normiranja prava javnih ugovora u ZOO je u tome što ovaj opći pravni akt u svojoj izvornoj verziji iz 1978. godine sadrži i načela o odnosima javnih vlasti kao jedne ugovorne strane i pravnih i fizičkih osoba kao druge ugovorne strane. Upravo se ugovori o koncesijama i javnim nabavkama zaključuju sa organima uprave kao jednoj od ugovornih strana u upravnim ugovorima. ZOO RH ne pruža takve mogućnosti, jer sadrži samo pravna načela prema *laissez-faire* principu.¹⁵

12 Poglavlje II u Zakonu o koncesijama BiH o *institucionalnoj strukturi*, poglavlje II u Zakonu o koncesijama FBiH o *institucionalnoj strukturi*, poglavlje IX u Zakonu o koncesijama RS o *Komisiji za koncesije*.

13 Član 180-183. Zakona o zaštiti prirode FBiH.

14 Vidi Sl. list RBiH br. 2/92 i 13/94.

15 Zakon o obveznim odnosima RH (Narodne novine, 35/05, 41/08, 125/11, 78/15 i 29/18).

Pored toga, ZOO sadrži odredbu da su ugovori ništavi ako su suprotni prinudnim propisima o zaštiti konkurencije u obavljanju privrednih djelatnosti.¹⁶ U njemačkom upravnom pravu javne nabavke uređene su u Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen in der Fassung der Bekanntmachung vom 26. juni 2013 (BGBl. IS. 1750, 3245), das zuletzt durch Artikel 10 des Gesetzes vom 12. juli 2018 (BGBl. IS. 1151) geändert worden ist. U upravnom pravu Republike Hrvatske koncesije i javne nabavke su upravni ugovori.¹⁷ U skladu sa ovom modernizacijom ZOO u Zakonu o zaštiti prirode FBiH potrebno je propisati da se koncesije na prirodi zaključuju prema ovom Zakonu i ZOO *de ferenda*.

I. Pravni osnovi upravnih ugovora u Zakonu o obligacionim odnosima u Bosni i Hercegovini

a) Pojam koncesije i javnih nabavki

Uputstvo 2014/23/EU sadrži dvije norma definicije o koncesijama radova i usluga. U tim definicijama izričito se spominje da su obje koncesije teretni ugovori zaključeni u pisanom obliku posredstvom kojeg jedan javni naručilj ili naručilj ili više njih povjeravaju izvođenje radova jednom privrednom subjektu ili više njih čija se naknada sastoji isključivo od prava na iskorištavanje radova, odnosno usluga koji su predmet ugovora ili od tog prava i plaćanja.¹⁸

Nabavke su definirane u Uputstvu 2014/25/EU. Tako je nabavka kupovina ugovorom o nabavci robe, radova ili usluga radova, robe ili usluga koje nabavlja jedan ili više naručilja od privrednih subjekata, koje su ti naručilji odabrali, pod uvjetom da su radovi, roba ili usluge namijenjene obavljanju djelatnosti proizvodnje i isporuke plina i toplinske energije, električne energije, vode, usluge prevoza, poštanske usluge, vađenja nafte i plina, te traženje ili vađenje ugljena ili drugih krutih goriva.¹⁹ Javne nabavke mogu se urediti u posebnoj dijelu ZOO odmah iza ugovora o prodaji²⁰. U vezi sa ovim mogu se zaključivati ugovori o nabavci roba, radova i usluga radi ostvarenja finansijskog interesa, zaključeni u pisanom obliku između jednog ili više

16 Član 103. ZOO SFRJ.

17 Vidi Marko Šikić, Frane Staničić, *Pravna narav ugovora o koncesiji*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 48, br. 2 juli 2011. godine, Dario Đerđa, Upravno-pravni aspekti koncesija, doktorska disertacija, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, 2005. godina

18 Član 5 stav 1 pod tačkom a) i b).

19 Član 1 stav 2 Uputstva 2014/25/EU.

20 Izuzev nafte, jer u BiH još uvijek zvanično nema naftnih polja.

naručitelja, te jednog ili više privrednih subjekta, a čiji predmet je izvođenje radova, nabavka roba ili pružanje usluga.

Predmet ugovora o radovima je a) izvođenje ili projektiranje i izvođenje radova vezanih uz jednu od djelatnosti u smislu Priloga (Dodatka) I na Uputstvo 2014/25/EU.; (b) izvođenje ili projektiranje i izvođenje posla; (c) realizacija, na bilo koji način, posla u skladu sa zahtjevima koje je odredio naručitelj koji presudno utiče na vrstu ili projektiranje posla. Predmet ugovora o nabavci roba je kupovina, leasing, najam ili kupovina na otplatu sa ili bez mogućnosti kupovine robe²¹. Ugovor o nabavi robe kao sporedne može obuhvaćati poslove postavljanja i instalacija. Predmet ugovora o uslugama je pružanje usluga, izuzev djelatnosti ograničenog ili pregovaračkog postupka, takmičarskog dijaloga ili partnerstva za inovacije.²²

Pri prenosu normativnih definicija iz uputstava u ZOO ovoj grupi pravnih normi ne mora pripadati i norma definicija koncesije, odnosno javne nabavke, nego se može izdvojeno prenijeti u samostalan član, kao što su već definirani drugi obligacioni ugovori (npr. ugovor o prodaji, ugovor o zakupu).

Ove definicije ne mogu biti argument da se upravni ugovori preuzmu u ZOO. Jedino mogu biti poticaj da se nađe bolje pravno utemeljenje za njihovo normiranje u posebnom dijelu ZOO. To su osnovna načela ZOO²³, koja treba dopuniti novim načelima objavljenim u Uputstvu 2014/23/EU i 2014/24/EU i 2014/25/EU.

Odredba da se *ugovor o koncesiji zaključuje i provodi u skladu sa propisima u Federaciji, odnosno u skladu sa principima važećeg privrednog zakonodavstva u BiH*²⁴ neće biti ni potrebna nakon normiranja ugovora o koncesijama u ZOO.

21 Posljednji dio ove rečenice nije u potpunosti jasan, ali je prenesen kako je u Uputstvu navedeno.

22 Član 2 stavovi 1, 2, 4. i 5. Uputstva 2014/25/EU.

23 Članom 3. Uredbe sa zakonskom snagom o preuzimanju Zakona o obligacionim odnosima („Sl. list RBiH“, br. 2/1992) stavljeni su van snage načela: obligacioni odnosi i raspolaganje društvenim sredstvima, obligacioni odnosi i društveno planiranje, obligacioni odnosi i korištenje društvenim sredstvima, obligacioni odnosi i samoupravni sporazumi, saradnja u obligacionim odnosima, obaveze prema građanima kao potrošačima i korisnicima usluga, ponašanje na tržištu. Ovaj član 3. brisan je Uredbom sa zakonskom snagom o izmjenama i dopunama Uredbe sa zakonskom snagom o preuzimanju zakona o obligacionim odnosima („Sl. list RBiH“, br. 13/1993).

24 Član 26. stav 6. Zakona o koncesijama BiH i član 29. stav 4. Zakona o koncesijama FBiH.

II. Upravni ugovori u načelima Zakona o obligacionim odnosima

I) Načelo Učesnici obligacionih odnosa

Prema ZOO učesnici obligacionih odnosa mogu biti javnopravne osobe, privatnopravne osobe i pojedinci.²⁵ Ovom odredbom nije zabranjeno da javnopravne i privatnopravne osobe zaključuju upravne ugovore kao novu vrstu javnih obligacionopravnih odnosa. Nepostojanje bilo kakve zabrane za zaključivanje takvih ugovora daje slobodan prostor da se Uputstva 23, 24. i 25. iz 2014. godine transformišu u ZOO *de ferenda*.

Ispred javnopravnih osoba u pravu javnih nabavki ugovore bi zaključivali ugovorni i sektorski organi, kao što je i do sada bilo.²⁶ Koncesije bi zaključivali koncendenti kao pravni predstavnici javnopravnih osoba.

U prevodima na hrvatski jezik koristi se pojam javni naručitelji i naručitelji. Pri transformaciji ovih uputstava koriste se pojmovi javni koncedent i koncedent u pravu koncesija, ugovorni i sektorski organ u pravu javnih nabavki.²⁷ Ove odredbe bez ikakve izmjene treba prenijeti u norma definiciju ZOO.

Koje javnopravne osobe mogu zaključiti ugovor o koncesiji određeno je samim Uputstvom 2014/23/EU. To su javni koncendent i koncendent. Razlikuju se prema vrsti djelatnosti koju vrše. Pri preuzimanju ovih odredbi u ZOO potrebno je unijeti ovu razliku kako je i normirana u ovom Uputstvu.²⁸

Na strani javnopravne osobe to mogu biti država, regionalne pravne osobe, organizacije javnog prava, te savezi koji se sastoje od jednog ili više regionalnih pravnih osoba ili jedne ili više takvih organizacija javnog prava, a ne pripadaju onim pravnim osobama, organizacijama javnog prava ili savezima, koji obavljaju jednu od djelatnosti iz Dodatka II i dodjeljuju koncesiju za obavljanje jedne od ovih djelatnosti.²⁹ Pandan ovim organizacijama u našem upravnom pravu su institucije sa javnim ovlaštenjem. Prema Uputstvu 2014/23/EU koncendenti su službe koje dodjeljuju koncesiju radi obavljanja jedne od djelatnosti iz Dodatka II. To su:

25 Član 2. Zakona o obligacionim odnosima.

26 Vidi član 4. i 5. Zakona o javnim nabavkama.

27 Član 4. i 5. Zakona o javnim nabavkama („Sl. glasnik BiH”, br. 39/2014).

28 Više o tome vidjeti član 6 i 7. Uputstva 2014/23/EU.

29 Član 6. Uputstva 2014/23/EU.

- država, područne pravne osobe, organizacije javnog prava ili udruženja koja se sastoje od jednog ili više organa vlasti ili organizacija javnog prava;

- javno preduzeće. To je svako preduzeće u kojem javni koncedenti mogu imati, direktno ili indirektno, prevladavajući uticaj na temelju svog vlasništva u njemu, svog finansijskog učestvovanja u njemu, ili na temelju pravila kojima je ono uređeno. Prevladavajući uticaj javnih koncedenata pretpostavlja se u slučajevima u kojima direktno ili indirektno: (a) drže većinu upisanog kapitala društva; (b) kontroliraju većinu glasova povezanih sa dionicama koje je društvo izdalo; (c) mogu imenovati više od pola članova upravnog, rukovodnog ili nadzornog organa preduzeća;

- drugi subjekti, koji djeluju na temelju posebnih ili isključivih prava, kojima je odobreno vršenje djelatnosti: za plin i toplinsku energiju; za električnu energiju; djelatnosti pružanja mreža ili upravljanja mrežama koje daju uslugu javnosti u prevozu željeznicom, automatiziranim sistemima, tramvajem, trolejbusom, autobusom ili žičarom; djelatnosti povezane s iskorištavanjem geografskog područja za potrebe opskrbe zračnih luka te morskih ili riječnih pristaništa, ili druge terminalne opreme prevoznicima zračnom, pomorskom ili riječnom prometu; djelatnosti u vezi s opskrbom: (a) poštanskih usluga; (b) drugih usluga, osim poštanskih.

Subjekti kojima su odobrena posebna ili isključiva prava u postupku na temelju objektivnih kriterija i pri čemu je osigurano odgovarajuće oglašavanje nisu „koncedenti”, odnosno drugi subjekti. Takvi postupci uključuju: (a) postupke nabavke s prethodnim pozivom na nadmetanje u skladu s Uputstvom 2014/24/EU Europskog parlamenta i Vijeća i Uputstvom 2014/25/EU, Uputstvom o usklađivanju postupaka nabave za određene ugovore o radovima, ugovore o nabavi robe i ugovore o uslugama koje sklapaju javni naručitelji ili naručitelji u području obrane i sigurnosti te izmjeni direktiva 2004/17/EZ i 2004/18/EZ, br. 2009/81/EZ ili ovim Uputstvom; (b) postupke utemeljene na drugim pravnim aktima Unije navedenim u Prilogu III. Ovi subjekti osiguravaju adekvatnu prethodnu transparentnost za dodjelu ovlaštenja temeljem objektivnih kriterija.³⁰

Za transformaciju ovih Uputstava regionalne pravne osobe mogu se odrediti samo prema Evropskoj povelji o lokalnoj samoupravi, jer „BiH nastavlja svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država“.³¹ Prema Daytonskom sporazumu to mogu biti samo entiteti, a primjena drugih pravila EU nije moguća.

³⁰ Član 7. Uputstva 2014/23/EU u vezi sa Aneksom II na Uputstvo 2014/23/EU.

³¹ Član 1 o *Bosni i Hercegovini* stav 1 o *Kontinuitetu* u Ustavu BiH.

Na osnovu izloženog potrebno je dodatno proširiti odredbe za dodjelu koncesija. Davalac koncesije određivaće se u skladu sa nadležnošću ugovornog organa. U zajedničkim institucijama BiH ugovora o koncesijama biće najmanje zbog njihovih oskudnih nadležnosti, dok će ih u institucijama entiteta, kantona i jedinica lokalne samouprave biti zaključeno znatno više. U zajedničkim institucijama BiH ugovorni organ dodijeliće koncesiju ako se radi o zajedničkom ekonomskom projektu FBiH i RS. Ovakav pravni osnov može se napraviti amandmanskom izmjenom Ustava BiH. Kanton će ostati nadležan za koncesije sve dok postoji ovaj nivo vlasti. Jedinice lokalne samouprave izdaju koncesije samo za objekte od značaja za ove jedinice. Javna preduzeća daju koncesije na osnovu odluka nadležne Vlade.

Zakon o koncesijama BiH sadrži norma definiciju da je koncedent ministarstvo ili drugi organ BiH kojeg odredi Vijeće ministara BiH da dodjeljuje koncesiju, a Zakon o koncesijama RS da je to u ime RS Vlada RS te jedinica lokalne samouprave u njihovo ime. Zakon o koncesijama FBiH sadrži pojam koncesor. To su sva nadležna ministarstva ili organi vlasti Federacije koje odredi Vlada FBiH da dodjeljuju koncesiju.³² Prema Zakonu o koncesijama FBiH Vlada Federacije odlučuje o dodjeli koncesije.³³ Ova odredba će se morati staviti van snage, jer upravni ugovor zaključuje organ uprave. Ova njena ovlaštenja moraće preuzeti nadležna ministarstva. O sukobu nadležnosti odlučivaće se u skladu sa ZUP-om BiH, FBiH i RS.

U pravu javnih nabavki također postoje javni naručitelji i naručitelji i pri transformaciji treba ih zamijeniti pojmovima ugovornog i sektorskog organa.³⁴

b) Privredni subjekti u upravnim ugovorima

Privredni subjekti u upravnim ugovorima su primaoci koncesije (koncesionari) i vandržavni subjekti pri zaključivanju javne nabavke.

Važeće odredbe o privrednom subjektu u zakonima o koncesijama i Zakonu o javnim nabavkama suprotne su pravu EU. Pri normiranju ugovora o koncesijama i javnim nabavkama potrebno je uskladiti ovu norma definiciju sa važećim uputstvima.³⁵

32 Član 4. Zakona o koncesijama BiH, član 5. Zakona o koncesijama RS („Sl. glasnik RS“, br. 59/2013) i član 4. Zakona o koncesijama FBiH.

33 Član 5. i 6. o *Nadležnosti za dodjelu koncesija* u Zakonu o koncesijama FBiH.

34 Član 3. i 4. Uputstva 2014/25/EU i član 2. stav 1. Uputstva 2014/24/EU.

35 Vidi član 2 pod tačkom c) i član 26. Uputstva 2014/23/EU, član 19. Uputstva 2014/24/EU i član 37. Uputstva 2014/25/EU.

II) Načelo jednake vrijednosti davanja

ZOO sadrži odredbu da u zasnivanju dvostranih ugovora učesnici polaze od načela jednake vrijednosti uzajamnih davanja. Zakonom se određuje u kojim slučajevima narušavanje toga načela povlači pravne posljedice.³⁶

Ovo načelo uređeno je u pravu EU o koncesijama institutom trajanja koncesije. Prema Uputstvu 2014/23/EU ugovor o koncesiji traje ograničeno. To javni koncedent ili koncedent procjenjuje na temelju traženih radova ili usluga. Koncesije koje traju duže od pet godina, neće se produžavati za vrijeme u kojem se očekuje da bi koncesionar mogao nadoknaditi uložena sredstva za izvršene radove ili pružene usluge te ostvariti povrat uloženg kapitala uzimajući u obzir ulaganja potrebna za ostvarivanje posebnih ciljeva ugovora. Ulaganja uzeta u obzir za potrebe izračuna uključuju i početna ulaganja i ulaganja tokom trajanja koncesije.³⁷ U skladu sa ovim odredbama neće više ostati na snazi odredba da se koncesija daje na 30, ili čak 50 godina³⁸.

Jedan od instituta za zaštitu načela jednake vrijednosti davanja je i raskidanje ili izmjena ugovora zbog promijenjenih okolnosti. Ako se nakon zaključenja ugovora okolnosti toliko promijene da više nije moguće ispuniti dogovorene obaveze ili ako se zbog njih ne može ostvariti svrha ugovora, u oba slučaja u toj mjeri da je očigledno da ugovor više ne odgovara očekivanjima ugovornih strana i da bi po općem mišljenju bilo nepravično održati ga na snazi, strana kojoj je otežano ispunjenje obaveze, odnosno strana koja zbog promijenjenih okolnosti ne može ostvariti svrhu ugovora, može zahtijevati da se ugovor raskine....Ugovor se neće raskinuti ako druga strana ponudi ili pristane da se odgovarajući uvjeti ugovora pravično izmijene.³⁹

Opći razlozi za izmjenu ugovora mogu se primijeniti i na upravni ugovor o koncesiji, jer i ovaj pravni posao ima svoju svrhu i njime se određuju obaveze ugovornih strana. Budući da ove obaveze nisu potpuno uređene Uputstvom 2014/23/EU, nego zakonima o koncesijama, jasno je da se ugovor o koncesijama može uređivati i ZOO. Odredbe o izmjeni ugovora o koncesiji bile bi u posebnom dijelu ZOO.

36 Član 15. Zakona o obligacionim odnosima.

37 Član 18. Uputstva 2014/23/EU.

38 Član 26. stav 2. Zakona o koncesijama BiH i član 29. stav 2. Zakona o koncesijama FBiH.

39 Član 133. Zakona o obligacionim odnosima.

Upravo zato što nije predviđen nikakav postupak izmjene ugovora o koncesiji u ZOO treba propisati da se ugovor o koncesijama može izmijeniti bez novog postupka dodjele koncesije u skladu s Uputstvom 2014/23/EU u pet slučajeva⁴⁰:

(a) Svrha ugovora o koncesiji štiti se tako da se u dokumentaciji o koncesiji nedvosmislenim revizijskim klauzulama predvide izmjene. Tim klauzulama ne smije se mijenjati obim i priroda mogućih izmjena ili opcija, kao i uvjeti u kojima se mogu upotrijebiti. Izmjene ili opcije ukupne prirode koncesije su zabranjene.

(b) Svrha ugovora o koncesiji čuva se i promjenom obaveza koncesionara. Naime, dodatni radovi ili dodatne usluge prvog koncesionara koji nisu bili predviđeni u prvoj koncesiji mogu se pokazati potrebnim, ako se koncesionar: i) ne može promijeniti zbog privrednih ili tehničkih razloga, i ii) to bi uzrokovalo znatne poteškoće ili znatno udvostručavanje troškova za javnog koncedenta ili koncedenta.

(c) Treći način zaštite svrhe ugovora o koncesiji povezan je sa očekivanjima ugovornih strana. Uvjeti su: 1) potreba za izmjenom nastala zbog okolnosti koje pažljivi javni koncedent ili koncedent nije mogao predvidjeti; 2) izmjenom se ne mijenja ukupna priroda koncesije; 3) u slučaju koncesija koje je dodijelio javni koncedent radi obavljanja djelatnosti koja nije navedena u Prilogu II na Uputstvo 2014/23/EU., bilo koje povećanje vrijednosti ne smije biti veće od 50 % vrijednosti prve koncesije.

Javni koncedent ili koncedent koji su izmijenili koncesiju zbog promjena obaveza koncesionara ili očekivanja ugovornih strana objavljuju obavijest o tome u Službenom listu EU. Takva obavijest sadrži informacije navedene u Prilogu XI na Uputstvo 2014/23/EU i objavljuje se u skladu s članom 33. Uputstva.

(d) Četvrti način zaštite svrhe ugovora o koncesiji postiže se zamjenom prvog koncesionara novim. Četvrti razlog nije povezan sa izmjenom ugovora, nego sa izmjenom koncesionara. To je u ZOO uređeno institutom promjene povjerioca ili dužnika.⁴¹ Ako novi koncesionar zamjenjuje onoga kojem je javni koncedent ili koncedent prvotno dodijelio koncesiju usljed: 1) nedvosmislene revizijske klauzule ili opcije; 2) općeg ili djelimičnog nasljeđivanja prvog koncesionara, nakon restrukturiranja preduzeća,

40 O tome se više može vidjeti u članu 43. Uputstva 2014/23/EU. U radu su izneseni samo razlozi neophodni radi povezivanja sa ZOO.

41 Član 436.-453. ZOO.

uključujući preuzimanje, spajanje, kupovinu ili insolventnost, drugog privrednog subjekta koji ispunjava ranije utvrđene kriterije za kvalitativni odabir, pod uvjetom da to ne podrazumijeva druge značajne izmjene ugovora te da cilj nije zaobilaženje primjene Uputstva 2014/23/EU; ili 3.) u slučaju da sam javni koncedent ili koncedent preuzme obaveze glavnog koncesionara prema svojim podugovarateljima, ako je takva mogućnost predviđena u nacionalnom zakonodavstvu.

Bez bilo kakve potrebe za provjerom jesu li ispunjeni uvjeti pod tačkama od (a) do (d), koncesije je jednako moguće izmijeniti bez potrebe za novim postupkom njene dodjele u skladu s Uputstvom 2014/23/EU (odnosno zakonom nakon transformacije Uputstva), ako je vrijednost izmjene manja od obje navedene vrijednosti: 1) praga određenog u članku 8.; i 2) 10 % vrijednosti prve koncesije. Međutim, izmjenom se ne može mijenjati ukupna priroda koncesije. Ako je učinjeno nekoliko uzastopnih izmjena, vrijednost se procjenjuje na temelju neto kumulativne vrijednosti uzastopnih izmjena.

(e) Ako izmjene, bez obzira na njihovu vrijednost, nisu znatne. U ovom slučaju ne mijenja se priroda koncesije, pa su neznatne izmjene bez ikakvog uticaja na zaključeni ugovor. Izmjena koncesije tokom njenog trajanja smatra se znatnom ako po svojoj naravi postane bitno različita od prve zaključene. U svakom slučaju, izmjena se smatra znatnom ako se: (a) izmjenom unose uvjeti koji bi, da su važili u prvom postupku dodjele koncesija omogućili dozvolu drugim a ne prvobitno izabranim konkurentima ili prihvata drugačije ponude od prvobitno prihvaćene ili bi pobudili interese drugih učesnika u postupku dodjele koncesije; (b) izmjenom se mijenja ekonomska ravnoteža koncesije u prilog koncesionara kako nije bilo predviđeno u prvoj koncesiji; (c) izmjenom se značajno proširuje obim koncesije; (d) ako novi koncesionar zamijeni onoga kojem je prvobitno javni koncedent ili koncedent dodijelio koncesiju, osim u prethodnim slučajevima.⁴²

Raskid koncesije je druga mogućnost prijevremenog prestanka koncesije. Argument da se i raskid koncesije normira u ZOO jeste formulacija u Uputstvu 2014/23/EU da se raskid koncesije može tražiti prema važećem nacionalnom pravu. Tako su države članice dužne osigurati da javni naručitelji i naručitelji mogu raskinuti koncesiju tokom njenog trajanja ako je ispunjen jedan ili više uvjeta: (a) ako bi izmjena koncesije zahtijevala novi postupak dodjele koncesije, ; (b) u vrijeme dodjele koncesije, ugovaratelj je bio u jednoj od protivpravnih situacija sudjelovanja u zločinačkoj organizaciji, korupciji, prevari, krivičnom djelu terorizma ili krivičnim djelima povezanim s terorističkim aktivnostima, pranju novca ili finansiranju terorizma, dječijeg

42 Član 43. Uputstva 2014/23/EU o *Izmjeni koncesije*.

rada i drugim oblicima trgovanja ljudima,⁴³ te je stoga trebao biti isključen iz postupka dodjele koncesije; (c) Sud Europske unije utvrdi, u postupku sukladno članku 258. Ugovora o funkcioniranju Evropske unije, da država članica nije ispunila svoje obaveze u skladu s Ugovorima time što je javni naručitelj ili naručitelj koji pripada toj državi članici dodijelio predmetnu koncesiju bez ispunjavanja svojih obaveza u skladu s Ugovorima i ovim Uputstvom.⁴⁴

Gotovo isti razlozi za izmjenu ugovora i njegov raskid predviđeni su i za ugovore o javnim nabavkama prema Uputstvu 2014/24/EU.⁴⁵

III) Načela Obligacioni odnosi i raspolaganje javnim sredstvima, te Obligacioni odnosi i korištenje javnim sredstvima

ZOO SFRJ sadržavao je načelo obligacioni odnosi i raspolaganje društvenim sredstvima. Jedan dio teksta ovog načela sadržavao je socijalistički ideološki sadržaj: „Društvena pravna lica... radnici u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, odnosno radni ljudi u drugim društvenim pravnim licima. Društvena pravna lica... društvenim sredstvima... radnici u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, odnosno radni ljudi u drugim društvenim pravnim licima donose u skladu sa..., drugim samoupravnim opštim aktima...“⁴⁶ Riječ „društveni“ treba da se zamijeni pridjevom „javni“, jer je u vrijeme SFRJ „društveni“ značio javni. Naziv ovog načela treba preimenovati u načelo *obligacioni odnosi i raspolaganje javnim sredstvima*. U konačnoj redakciji treba da glasi: „Javnopravne osobe učestvuju u obligacionim odnosima u ostvarivanju prava raspolaganja javnim sredstvima kojima upravljaju Vijeće ministara BiH, Vlada FBiH, Vlada RS, vlade kantona, nadležna ministarstva finansija i jedinice lokalne samouprave./ Javnopravne osobe ostvaruju ovlaštenje raspolaganja javnim sredstvima u obligacionim odnosima saglasno odlukama koje ovi organi donose u skladu sa međunarodnim ugovorima, Ustavom BiH, Ustavom FBiH, Ustavom RS, ustavima kantona, zakonom i podzakonskim aktima.“⁴⁷

Načelo obligacioni odnosi i korištenje društvenim sredstvima također se mora modernizirati. Pojmovi društvena pravna lica treba da se zamijeni pojmom javnopravne osobe, udruženi rad zajedničkim tržištem rada, društvena svojina

43 Član 38. stav 4. Uputstva 2014/23/EU o odabiru natjecatelja i kvalitativnoj ocjeni natjecatelja.

44 Član 44. Uputstva 2014/23/EU o *Raskidu koncesije*.

45 Članovi 72. i 73. Uputstva 2014/24/EU.

46 Član 3. Zakona o obligacionim odnosima („Sl. list SFRJ“, br. 29/78).

47 Modificirani član 3. Zakona o obligacionim odnosima („Sl. list SFRJ“, br. 29/78).

javnim vlasništvom. U skladu sa današnjim vremenom treba da se preimenuje u *obligacioni odnosi i korištenje javnim sredstvima* i da glasi: „Javne pravne osobe u zasnivanju obligacionih odnosa dužne su da se društveno i ekonomski cjelishodno koriste javnim sredstvima kojima raspolažu i da očuvaju njihovu nesmanjenu vrijednost, kao i da obezbjeđuju unapređivanje i proširivanje materijalne osnove na zajedničkom tržištu rada, odnosno ostvarivanje svojih ciljeva i zadataka i zaštitu vlasništva zajedničkih institucija BiH, institucija FBiH, RS, kantona i jedinica lokalne samouprave.“⁴⁸

Ova načela primjenjuju se i pri zaključivanju subvencioniranih ugovora za usluge istraživanja i razvoja u pravu javnih nabavki. Treba ih zadržati i za javne nabavke u oblasti odbrane i sigurnosti.⁴⁹

U skladu sa načelom *obligacioni odnosi i korištenje javnim sredstvima* Uputstvom 2014/25/EU uveden je pojam povezanog društva. Imajući u vidu da ugovorni organ izdvaja određena sredstva iz budžeta, evropski zakonodavac je ovim Uputstvom odredio da se povezanim društvom smatra ekonomski subjekat koji je u ukupnom svom prometu imao 80 % prometa sa jednim ugovornim organom tokom prethodne tri godine. U takvim okolnostima nije moguće ponovno zaključivanje ugovora o javnoj nabavci.⁵⁰ Ovaj pojam ne smije se poistovjetiti sa pojmom povezanih društava po Zakonu o privrednim društvima.⁵¹

IV) Načelo Savjesnosti i poštenja

ZOO sadrži odredbu da su u zasnivanju obligacionih odnosa i ostvarivanju prava i obaveza iz tih odnosa učesnici dužni pridržavati se načela savjesnosti i poštenja.⁵² Ovo načelo može biti osnov da se odredba o suzbijanju korupcije i sprečavanju sukoba interesa u Uputstvu 2014/23/EU transformira u ZOO. Na ovom načelu može se zasnivati upravni postupak radi zaključivanja ugovora o koncesijama.

Načelo savjesnosti i poštenja razrađuje se u upravnim ugovorima i institutom izvršenja ugovora o koncesiji. Kao što kod ugovora o zakupu postoji podzakup, tako se izvršenje dogovorene koncesije može prenijeti na treći pravni subjekat. Pri tome se moraju ispoštovati sve obaveze kakve su određene koncesionaru.⁵³

48 Modificirani član 5. Zakona o obligacionim odnosima („Sl. list SFRJ“, br. 29/78).

49 Član 13 i 14. Uputstva 2014/24/EU.

50 Član 29. Uputstva 2014/25/EU.

51 Član 51.-59. Zakona o privrednim društvima FBiH („Sl. novine FBiH“, br. 81/15).

52 Član 12. Zakona o obligacionim odnosima.

53 Član 42. Uputstva 2014/23/EU o *podugovaranju*.

Pravna zaštita načelu savjesnosti i poštenja u ugovoru o koncesijama pruža se praćenjem i izvještavanjem. Praćenjem se u stvari nadzire zaštita zakonitosti u ugovorima o koncesiji. Za potrebe ovih ugovora ovaj institut nazvan je praćenje i izvještavanje, jer se pojam nadzor koristi za zakone na osnovu kojih se izdaje upravni akt.

Zakonitost u upravnim ugovorima o koncesijama štiti se od protivpravnog ponašanja kao što su, prevara, korupcija, sukob interesa ili druge ozbiljne nepravilnosti ili sistemski problemi. O tome se moraju obavijestiti nacionalne revizorske službe, sudovi ili drugi odgovarajući organi ili strukture, kao što su javni pravobranitelj, nacionalni parlamenti ili odbori.⁵⁴

Odredbama o izvršenju ugovora o javnoj nabavci pruža se također pravna zaštita načelu savjesnosti i poštenja. Takvu funkciju imaju odredbe o: uvjetima za izvršenje ugovora i podugovaranju.⁵⁵

V) Načelo Slobode uređivanja obligacionih odnosa

ZOO sadrži odredbu da učesnici u prometu slobodno uređuju obligacione odnose po svojoj volji, ali ih ne mogu uređivati suprotno ustavom utvrđenim načelima društvenog uređenja, prinudnim propisima, dobrim običajima i moralu društva.⁵⁶ Iz stare formulacije ovog načela treba jedino izbaciti pojam „socijalističkog samoupravnog“, jer ova ideologija pripada političkoj historiji. Za ugovore o koncesijama i ugovore o javnim nabavkama posebno je važno načelo slobode uređivanja obligacionih odnosa. Naime, na osnovu ovog načela potrebno je u pravo koncesija doslovno prenijeti odredbe o: norma definicijama, društvenim i posebnim uslugama, mješovitim ugovorima, ugovorima koji obuhvaćaju obje djelatnosti navedene u Prilogu II i druge djelatnosti, rezerviranim koncesijama, uslugama istraživanja i razvoja.⁵⁷ Pored ovih odredbi, to su i odredbe o: sadržaju ugovora o koncesiji,⁵⁸ te predmetu i cijeni koncesije. Predmet koncesije⁵⁹ su djelatnosti čije vršenje se prenosi na koncesionara.

U skladu sa ovim načelom je odredba o pravilima o pragu i metodama izračunavanja procijenjene vrijednosti koncesija, te o pravilima o reviziji praga. Vrijednost koncesije je ukupni promet koncesionara ostvaren tokom trajanja ugovora, bez PDV-a, kako ga je procijenio javni koncedent ili

54 Više o tome vidi član 45. Uputstva 2014/23/EU o praćenju i izvještavanju.

55 Član 70. i 71. Uputstva 2014/24/EU.

56 Član 10. Zakona o obligacionim odnosima.

57 Vidi članove 5, 19.-25. Uputstva 2014/23/EU.

58 Vidi članove 26. Zakona o Koncesijama BiH i člana 29. Zakona o koncesijama FBiH.

59 Predmet koncesije uređen je članom 3. Zakona o koncesijama FBiH.

koncedent, s obzirom na radove i usluge koji su predmet koncesije i s obzirom na robu koja je vezana uz te poslove i usluge.... Procijenjena vrijednost koncesije izračunava se objektivnom metodom utvrđenom u dokumentaciji o koncesiji.⁶⁰ Ova pravila pripadaju upravnopravnim ograničenjima u formiranju vrijednosti koncesije. Dakle, cijena koncesije ne uređuje se po zakonu ponude i potražnje kao na tržištu, nego po unaprijed određenim normama.

Ovo načelo također je opravdanje da se koncesije urede ZOO. Naime, ovim zakonom uređuje se svaki promet, dakle i promet predviđen za koncesije. Ovakav promet, u stvari, preduzima se radi uređenja pravnih odnosa. Zato ovu procjenu u nalazu i mišljenju mora dati vještak finansijske struke. Budući da se zaključivanjem koncesije zasniva novi pravni odnos u kojem učestvuje javni koncedent ili koncedent, upravni postupak je najprikladniji za njegovo zaključenje u zajedničkim institucijama BiH, entiteta i jedinicama lokalne samouprave. Prikladnost predloženog normativnog rješenja može se argumentirati i odredbom o reviziji praga koncesije u skladu sa Sporazumom Svjetske trgovinske organizacije o javnoj nabavi („GPA”) za koncesije radova.⁶¹

U pravu javnih nabavki u Uputstvu 2014/24/EU i Uputstvu 2014/25/EU prinudne su odredbe o: norma definicijama, mješovitoj nabavci, pravilima koja se primjenjuju na komunikaciju, nomenklaturama, sukobima interesa, izboru sudionika i dodjeli ugovora. Prinudnim pripada i odredba o uvjetima povezanim s GPA-om i drugim međunarodnim sporazumima. Ova odredba treba da se unese u ZUP BiH, FBiH i RS.⁶²

Prinudnim pripadaju i odredbe o povjerljivosti podataka⁶³. Budući da u pravu BiH postoji Zakon o slobodi pristupa informacijama u BiH, FBiH i RS, nije potrebno ovu odredbu prenijeti u ZOO, nego treba da se transformira u novi Zakon o slobodi pristupa informacijama.

Ugovorne strane slobodno uređuju obligacione odnose po svojoj volji primjenom odredbi o: dinamičkom sistemu nabavke, elektroničkim dražbama, elektroničkim katalozima, središnjim aktivnostima nabavke i središnjim službama za nabavku, povremenoj zajedničkoj nabavci, nabavkama koje uključuju ugovorne organe iz različitih država članica. Ovim odredbama pripadaju i one o objavljivanju i transparentnosti, koje obuhvataju: prethodne informacijske obavijesti, obavijesti o nadmetanju, obavijesti o dodjeli ugovora, oblik i način objave obavijesti, objavu na racionalnoj razini,

60 Više o tome vidi članove 8. i 9. Uputstva 2014/23/EU.

61 Više o tome vidi član 9. Uputstva 2014/23/EU.

62 Član 2,3, 22.-25, 56.-69. Uputstva 2014/24/EU, član 40.-42. Uputstva 2014/25/EU.

63 Član 21. Uputstva 2014/24/EU, član 28. Uputstva 2014/23/EU i član 39. Uputstva 2014/25/EU.

elektroničku dostupnost dokumentacije o nabavci, pozive kandidatima, obavještanje natjecatelja i ponuditelja, te rezervirane ugovore u Uputstvu 2014/25/EU.⁶⁴

Odredbe o mješovitoj nabavci pripadaju prinudnim propisima. Obuhvataju istu djelatnost ili nabavku koja obuhvata više djelatnosti. U ovim odredbama izričito se spominje pojam ugovor, pa nema potrebe da se izdvaja iz ZOO, koji već sadrži načela za javne, odnosno upravne ugovore.⁶⁵

Prema slobodnoj volji provodi se i priprema prije pokretanja postupka nabavke. Obuhvata: prethodnu provjeru tržišta; prethodno sudjelovanje natjecatelja ili ponuditelja; tehničke specifikacije; oznake; izvještaje o testiranju, potvrđama i drugim načinima dokazivanja, varijantama, podjeli ugovora u grupe, određivanju rokova.⁶⁶

Cijena ugovora o javnim nabavkama uređena je odredbama o iznosima pragova, metodama za obračun procijenjene vrijednosti nabavke i o reviziji pragova.⁶⁷ Sve su to imperativne pravne norme koje su općenito obavezne po ZOO u vezi sa ništavosti ugovora. Naime, svaki ugovor protivan prinudnim propisima je ništav.⁶⁸

Posebne odredbe za nabavku koja uključuje odbrambene i sigurnosne aspekte⁶⁹ ne treba preuzeti o ZOO, nego u zakone o sigurnosti *de ferenda* i izmjene i dopune Zakona o službi u oružanim snagama BiH („Sl. glasnik BiH“, br. 88/05).

Načelo sloboda uređivanja obligacionih odnosa primjenjuje se i u odredbi o rezerviranim ugovorima o javnim nabavkama.⁷⁰

Uputstvo 2014/25/EU u dijelu o odabiru učesnika i dodjeli ugovora sadrži prinudne odredbe ali i odredbe da organi uprave odnose pri zaključivanju ugovora o javnim nabavkama

mogu urediti po svojoj volji. To su odredbe o: općim načelima, kvalifikaciji i kvalitativnom odabiru, kvalifikacijskom sistemu, kriteriju za kvalitativni odabir, oslanjanju na sposobnost drugih subjekata, primjeni osnova za isključenje i kriterija za odabir predviđenih Direktivom 2014/24/EU, te o: normama osiguranja kvaliteta i upravljanja okolišom, kriterijima za dodjelu ugovora, trošku životnog vijeka, te izuzetno niskim ponudama.⁷¹

64 Član 34.-39, 48.-55. Uputstva 2014/24/EU i član 52.-57. Uputstva 2014/25/EU.

65 Član 5. i 6. Uputstva 2014/25/EU.

66 Član 58-66. Uputstvo 2014/25/EU i član 40-47. Uputstva 2014/24/EU.

67 Član 4.-6. Uputstva 2014/24/EU i član 15.-17. Uputstva 2014/25/EU.

68 Član 103. ZOO.

69 Član 21. i 23. Uputstva 2014/23/EU, član 15, 16. i 17. Uputstva 2014/24/EU, član 24.-27. Uputstva 2014/25/EU.

70 Član 20. Uputstva 2014/24/EU.

71 Član 76.-84. Uputstva 2014/25/EU.

VI) Načelo Obligacioni odnosi i okvirni sporazumi

ZOO sadrži odredbu da su društvene pravne osobe pri zasnivanju obligacionih odnosa radi izvršavanja samoupravnog sporazuma koji su međusobno zaključile dužne postupati u skladu s tim samoupravnim sporazumom./ U zasnivanju obligacionih odnosa društvene pravne osobe dužne su voditi računa o samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima koje su zaključile sa drugim i o svojoj odgovornosti za izvršavanje obaveza preuzetih tim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima.⁷²

U ovom načelu ideološki pojam samoupravnih sporazuma potrebno je zamijeniti pojmom okvirnih sporazuma radi transformacije Uputstava br. 24 i 25 iz 2014. godine, pojam društvenih dogovora mora se potpuno izbaciti, a pojam društvene pravne osobe mora se zamijeniti pojmom javnopravne osobe.

Zakon o javnim nabavkama sadrži norma definiciju i odredbu o ovom sporazumu⁷³ različitu od odredbi o ovim sporazumima u Uputstvima 2014/24/EU i 2014/25/EU. Potrebno je mijenjati ih pri preuzimanju i ove odredbe. U pravu EU postoje dvije vrste okvirnog sporazuma za javne nabavke radi zaključivanja ugovora o javnoj dodjeli ugovora. Jedan okvirni sporazum važi općenito za sve vrste javnih nabavki, a drugi okvirni sporazum važi za djelatnosti vodosnabdijevanja, pošte, snabdijevanja električnom energijom i saobraćaja. To su različiti opći pravni akti. Zato se pri transformaciji uputstava o javnim nabavkama o ovome mora voditi računa tako što će se normirati dvije grupe odredbi za javne nabavke. Razlike nisu male pa se pri preuzimanju ovih odredbi mora navesti u naslovu odgovarajućeg člana o kojoj vrsti okvirnog sporazuma se radi. Jedna grupa namijenjena je općenito za sve nabavke, a druga samo za djelatnosti vodosnabdijevanja, pošte, snabdijevanja električnom energijom i saobraćaja.

Kod okvirnog sporazuma radi se o pravnom aktu između jednog ili više koncedenata i jednog ili više privrednih subjekata. Svrha mu je utvrđivanje uvjeta za ugovore, koji se moraju dodijeliti u toku određenog vremena, a naročito u odnosu na cijenu i eventualno količine (mnoštva) koje se uzimaju u obzir.⁷⁴

72 Član 6. Zakona o obligacionim odnosima („Sl. list SFRJ“, br. 29/78).

73 Član 2 pod tačkom n) i član

74 Vidi član 33. Uputstva 2014/24/EU o *Okvirnim sporazumima* član 51. Uputstva 2014/25/EZ o *Okvirnim sporazumima*.

III. Nova načela u zakonu o obligacionim odnosima

Uputstva 2014/23/EU, 2014/24/EU i 2014/25/EU sadrže potpuno ista načela prava upravnih ugovora: samostalnosti organa uprave, jednakog tretmana (postupanja)- nediskriminacije i transparentnosti.⁷⁵ Treba ih uvrstiti u osnovna načela ZOO.

Načelo samostalnosti organa uprave treba da se prilagodi ustavnoj strukturi BiH i treba da glasi: Priznaje se samostalnost teritorijalnih pravnih osoba u zajedničkim institucijama BiH, entiteta i jedinica lokalne samouprave. Ove pravne osobe slobodne su odlučiti, kako se može upravljati vršenjem građevinskih radova i pružanjem usluga, da se time za javne usluge može garantirati naročito visok stepen kvaliteta, sigurnosti i cjenovne pristupačnosti, jednako postupanje kao i unapređenje općeg pristupa i korisničkih prava.

Ove pravne osobe mogu odabrati da svoje zadatke od javnog interesa ispunjavaju vlastitim sredstvima ili u saradnji sa drugim pravnim osobama ili ih povjeriti privrednim subjektima.⁷⁶

Javni koncedent i koncedent postupaju prema svim privrednim subjektima jednako i bez diskriminacije i štite u svojim postupcima transparentnost i srazmjernost. Javni koncedent i koncedent nastoje garantirati transparentnost postupka dodjele i ispunjavanja ugovora, izuzimajući obavezu tajnosti, odnosno povjerljivosti.⁷⁷

I) Obavještenja o zaključenju koncesije

Uputstvo 2004/23/EU dopušta javnom koncedentu ili koncedentu da sami propišu upravni postupak dodjele koncesija. Iz ove slobode normiranja izuzeta su obavještenja koja njemačka nauka upravnog prava naziva neformalnom jednostavnom upravnom djelatnosti. Ova nauka nema jedinstven stav da li postoje javnopravna ili privatnopravna neformalna jednostavna upravna djelatnost.⁷⁸ Budući da ni teorija nema jasnog stava o tome, obavještenja o zaključenju koncesija mogu se normirati u ZOO *de ferenda*. To su odredbe o: obavijesti o koncesiji, obavijesti o dodjeli koncesije, obliku i načinu objavljivanja obavijesti, elektroničkoj dostupnosti dokumentacije o koncesiji, te o suzbijanju korupcije i sprečavanju sukoba interesa.⁷⁹

⁷⁵ Član 18. Uputstva 2014/24/EU, član 36. Uputstva 2014/25/EU.

⁷⁶ Član 2. Uputstva 2014/23/EU.

⁷⁷ Član 3. Uputstva 2014/23/EU.

⁷⁸ Barbara Remmert, *Schlichtes Verwaltungshandeln*, str. 832-853 u udžbeniku Martin Burgi i dr., *Allgemeines Verwaltungsrecht*, 14. Auflage, 2010. godina.

⁷⁹ Član 31.-35. Uputstva 2014/23/EU.

Dokumentacija o koncesiji je bilo koji dokument koji je sastavljen ili na koji javni naručitelj ili naručitelj upućuje, a u kojem se opisuju ili određuju elementi koncesije ili postupka, uključujući obavijest o koncesiji, tehničke i funkcionalne zahtjeve, predložene uvjete koncesije, formate dokumenata koje podnose natjecatelji ili ponuditelji, informacije o općim primjenjivim obavezama te svu dodatnu dokumentaciju.⁸⁰

II) Pregovarački postupak za javne nabavke

ZOO sadrži odredbe o zaključenju ugovora podijeljene na više grupa. Prva grupa uređuje kako se postiže saglasnost volja. Jedan od načina su i pregovori kao način nastanka ugovora. Opće odredbe o tome nisu dovoljne za zaključivanje ugovora o javnim nabavkama. Uputstva 2014/24/EU i 2014/25/EU sadrže odredbe o pregovaračkom postupku.⁸¹ Pri tome druga riječ u ovom pojmu „postupak“ stvara dojam da se radi o nekom upravnom postupku. To nije tačno, jer se ni u kakvom upravnom postupku ne pregovara. Zato bi bilo bolje da je evropski zakonodavac upotrijebio samo pojam „pregovaranje“ pa ove zabune ne bi bilo. U ZOO treba prenijeti dva pregovaračka postupka, jer ih je toliko i predviđeno.

III) Izuzeci od primjene uputstava 2014/23/EU, 2014/24/EU i 2014/25/EU

Uputstva 2014/23/EU, 2014/24/EU i 2014/25/EU sadrže odredbe o izuzecima na koje se ovi pravni akti ne primjenjuju. Ove izuzetke treba normirati u posebnom dijelu ZOO na kraju svakog odjeljka o pravu koncesija i javnih nabavki.

U pravu koncesija radi se o: izuzećima primjenjivim na koncesije koje dodjeljuju javni koncedenti i koncedenti, posebnim izuzećima u elektroničkim komunikacijama, posebnim izuzećima u području vodne privrede, koncesijama dodijeljenim povezanom društvu, koncesijama dodijeljenim zajedničkom pothvatu ili koncedentu koji je sastavni dio zajedničkog pothvata, priopćavanju informacija od strane koncedenta, isključivanju djelatnosti koje su izravno izložene tržišnom natjecanju, koncesijama između javnopravnih osoba.⁸²

80 Član 5. pod tačkom 12. Uputstva 2014/23/EU.

81 Član 47. i 50. Uputstva 2014/25/EU i član 32. Uputstva 2014/24/EU.

82 Član 10-17. o izuzecima u Uputstvu 2014/23/EU o dodjeli koncesija.

U pravu javnih ugovora prema Uputstvu 2014/24/EU izuzeci obuhvataju: posebna izuzeća u području elektroničkih komunikacija, dodijeljene javne ugovore i projektne konkurse organizirane prema međunarodnim pravilima, posebna izuzeća za ugovore o uslugama, ugovore o uslugama dodijeljene na osnovi isključivog prava, ugovore između subjekata u javnom sektoru. Ugovore u sektoru vodoprivrede, energetike i saobraćaja, te poštanskih usluga nije potrebno unositi u ZOO, jer su posebno uređeni Uputstvom 2014/25/EU.⁸³ Uputstvo 2014/25/EU sadrži izuzeća o: ugovorima dodijeljenim u svrhu daljnje prodaje ili iznajmljivanja trećim osobama, dodjeli ugovora i provedbi projektnih natječaja u svrhe koje ne uključuju obavljanje obuhvaćene djelatnosti ili svrhu obavljanja takve djelatnosti u trećoj zemlji, dodjeli ugovora i provedbi projektnih konkursa u skladu s međunarodnim pravilima, posebnim izuzećima za ugovore o uslugama, ugovorima o uslugama dodijeljenim na osnovu isključivog prava, te ugovorima koje dodjeljuju određeni naručitelji u svrhu kupovine robe i nabavke energije ili goriva za proizvodnju energije.⁸⁴ Potrebno je unijeti i izuzeća u pogledu posebnih odnosa saradnje, povezanih društava i zajedničkih pothvata. Obuhvataju ugovore između javnih naručitelja, dodjelu ugovora povezanim društvima i dodjelu ugovora o zajedničkom pothvatu ili naručitelju koji je sastavni dio zajedničkog pothvata.⁸⁵

IV. Upravni postupak za zaključivanje upravnog ugovora

I) Nova načela u Zakonu o upravnom postupku

Radi zaštite pravnog subjektiviteta privrednih subjekata, kao i u svim drugim upravnim stvarima, potrebno je u ZUP-u normirati načelo zaštite subjektivnih prava ili ovlaštenja stranke. Ovo načelo može se normirati od načela: zaštite prava građana i javnog interesa, saslušanja stranke i pomoći neukoj stranci u važećem ZUP-u⁸⁶, dok njihovi nazivi neće ostati u novom ZUP-u.

83 Član 7.-12. Uputstva 2014/24/EU.

84 Član 18.-23. Uputstva 2014/25/EU.

85 Član 28.-30. Uputstva 2014/25/EU.

86 (1) Kad organi uprave i institucije sa javnim ovlaštenjima vode postupak i rješavaju, dužni su strankama omogućiti da što lakše zaštite i ostvare svoja prava u skladu s Ustavom BiH, Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i sloboda i Aneksom 6 Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, vodeći pri tom računa da ostvarivanje njihovih prava ne bude na štetu prava drugih osoba, niti u suprotnosti sa zakonom utvrđenim javnim interesom.

U ZUP potrebno je dopuniti i pravnu prazninu u odredbi o načelu ekonomičnosti. *Postupak se ima voditi brzo i sa što manje troškova i gubitka vremena za stranku i druge osobe koje učestvuju u postupku, ali tako da se pribavi sve što je potrebno za pravilno utvrđivanje činjeničnog stanja i za donošenje zakonitog i pravilnog rješenja.*⁸⁷ Nedostatak ove odredbe je u tome što pravni standard *sa što manje troškova* nije predviđen za izvršenje budžeta nadležnog organa uprave. Istovremeno tekst *i gubitka vremena* pripada načelu efikasnosti u upravnom postupku. Zato odredba o načelu ekonomičnosti *de ferenda* u sva tri ZUP-a u BiH treba da bude: *Postupak se ima voditi brzo i sa što manje troškova za budžet, stranke i druge učesnike u postupku, ali tako da se pribavi sve što je potrebno za pravilno utvrđivanje činjeničnog stanja i za donošenje zakonitog i pravilnog rješenja.*

II) Upravni postupak za upravne ugovore općenito

U pravnom poretku u BiH prikladno je da se u Zakon o upravnom postupku BiH, FBiH i RS unesu odredbe o zaključivanju upravnih ugovora kako su normirani u Saveznom zakonu o upravnom postupku SR Njemačke. To su subordinirani i koordinirani upravni ugovori.⁸⁸

III) Postupak dodjele koncesija

Uputstvo 2014/23/EU sadrži odredbu da su javni koncedent i koncedent slobodni u propisivanju postupka izbora koncesionara. To znači da ga države same svojim zakonima slobodno uređuju. U uvjetima kakvi vladaju u BiH, postupci o dodjeli koncesija ostaće isti na svakom nivou vlasti. Zajedničko im je samo što će ih sadržavati ZUP u zajedničkim institucijama BiH, te institucijama FBiH i RS. Jedino ograničenje odnosi se na obavezu poštovanja

(2) Kad službena osoba koja rješava neku upravnu stvar, s obzirom na postojeće činjenično stanje, sazna ili ocijeni da određena stranka ima osnova za ostvarenje nekog prava, upozorit će je na to.

(3) Prije donošenja rješenja, koje zahvata u prava stranke, stranci se mora pružiti mogućnost da se izjasni o svim činjenicama i okolnostima važnim za donošenje rješenja.

(4) Rješenje se može donijeti bez prethodnog izjašnjenja stranke samo u slučajevima kad je to zakonom određeno.

(5) Organ koji vodi postupak starat će se da neznanje stranke i drugih učesnika u postupku, ne bude na štetu prava koja im po zakonu pripadaju.

87 Član 11. Zakona o upravnom postupku BiH („Sl.glasnik BiH“, br. 29/02) i član 14. Zakona o upravnom postupku FBiH („Sl. novine FBiH“, br. 2/98).

88 Paragraf 54-Saveznog zakona o upravnom postupku u Republici Njemačkoj.

načela jednakog postupanja, nediskriminacije i transparentnosti. Posebno tokom postupka dodjele koncesije, javni koncedent ili koncedent ne smiju davati informacije na diskriminirajući način kojim bi se moglo pogodovati pojedinim natjecateljima ili ponuditeljima u odnosu na druge.

Pored toga, države članice moraju preuzeti sva pravila o garancijama u upravnom postupku dodjele koncesija kako su normirana u Uputstvu 2014/23/EU. Garancije obuhvataju: tehničke i funkcionalne zahtjeve, procesne garancije, odabir natjecatelja i kvalitativnu ocjenu natjecatelja, rokove za primanje zahtjeva i ponuda za koncesiju, pružanje informacija natjecateljima i ponuditeljima, te kriteriji za odabir.

U drugostepenom upravnom postupku o zakonitosti javnih nabavki treba da odlučuje neposredno viši organ uprave, a ako tog organa nema nadležan treba da bude isti organ višeg stepena kakav je i za javne nabavke.

IV) Upravni postupak za javne nabavke

Uputstva 2014/24/EU i Uputstva 2014/25/EU sadrže istoimene odredbe o upravnom postupku za zaključivanje ugovora o javnim nabavkama. To su: uvjeti povezani sa GPA-om i drugim međunarodnim sporazumima, odabir postupaka, otvoreni postupak, ograničeni postupak, takmičarski postupak uz pregovore, takmičarski dijalog, partnerstvo za inovacije.⁸⁹ Ove odredbe razlikuju se u nijansama, pa se moraju odvojeno prenijeti u ZUP za upravne ugovore o javnim nabavkama, bez obzira što su njihovi instituti istoimeni.

V) Zaštita zakonitosti u drugostepenom upravnom postupku za javne nabavke

Zakon o javnim nabavkama sadrži odredbu da je URŽ nadležan ispitivati zakonitost primjene ovog zakona i podzakonskih akata. Ovaj Ured je birokratska uprava i nepotrebno opterećenje uprave u zajedničkim institucijama BiH. Istovremeno je i protivzakonit, jer se po ZUP BiH i ZUP FBiH žalba protiv upravnih akata federalnih i kantonalnih organa uprave i upravnih ustanova ne može podnijeti organima uprave i upravnim ustanovama u zajedničkim institucijama BiH. Ovakav pristup zaštiti zakonitosti mora se promijeniti.

Takve mogućnosti već sada pruža organizacija drugostepenog odlučivanja u upravnom postupku. Zato je potrebno dopuniti odredbe o nadležnosti za žalbe i propisati da je za njihovo rješavanje na svakom nivou vlasti nadležan organ određen za drugostepeno odlučivanje osnovan odgovarajućim aktom Vijeća

⁸⁹ Član 26.-32. Uputstva 2014/24/EU i član 43.-46, 48. i 49. Uputstva 2014/25/EU.

ministara BiH, Vlade FBiH, Vlade RS, vlade kantona ili statutom jedinice lokalne samouprave. Dakle, URŽ kao upravna organizacija specijalno za žalbe u pravu javnih nabavki nije potreban. Odredbe o sadržaju žalbe potpuno su nepotrebne, jer ih već predviđaju ZUP BiH, FBiH i RS.

VI) Agencija za javne nabavke

Agencija za javne nabavke je samostalna upravna organizacija neophodna za rad svakog organa uprave. Nakon ukidanja Zakona o javnim nabavkama potrebno je odredbe o ovoj Agenciji prenijeti u Zakon o ministarstvima i drugim organima uprave ili neki drugi zakon.

VII) Direktna primjena uputstva

Uputstva sadrže i neposredno primjenjive odredbe koje nije potrebno transformirati u ZOO, jer uređuju odnose između države članice EU i Evropske komisije. Tako je, npr. Evropska komisija ovlaštena donijeti delegirane akte za izmjenu ovih propisa, kako bi, prema potrebi, dodala nove međunarodne sporazume koje su ratificirale sve države članice ili ako postojeće međunarodne sporazume nisu ratificirale sve države članice ili su izmijenjeni na neki drugi način, npr. s obzirom na njihovo područje primjene, sadržaj ili naziv.⁹⁰

Zato je u ZOO potrebno navesti da se ova Uputstva ne transformiraju u ZOO.

Zaključak

Osnovna načela u Zakonu o obligacionim odnosima sadrže opći pravni osnov za upravne ugovore. Normiranjem ovih ugovora stvoriće se normativnopravni osnov da se poznato znanje o općem i posebnom upravnom pravu proširi. Tako će Zakon o obligacionim odnosima biti osnov za snažnije učešće privatnog prava u javnom pravu. Time će se dati autentičan doprinos teoriji upravnog prava, koji se po njemačkoj teoriji upravnog prava može svrstati u zajedničko pravo. To je „mješovito pravo“ o kome savremena teorija upravnog prava nije uspjela dati odgovarajući pravni pojam. Ako bi se usvojio prijedlog da Zakon o obligacionim odnosima bude pravni izvor prava upravnih ugovora, moraće se dopuniti i odredba o načelu ravnopravnosti učesnika u obligacionim odnosima. Tako se ispred riječi „obligacionom“ mora ubaciti riječ „privatnom“ pa će ovo načelo glasiti: *Učesnici u privatnom obligacionom*

90 Član 30. Uputstva 2014/23/EU u skladu sa članom 48.

odnosu su ravnopravni. Ovakav zaokret sa Zakonom o obligacionim odnosima biće u skladu s tim da se za zaključivanje upravnih ugovora mora provesti upravni postupak po ZUP-u. U ZUP-u treba da bude predviđeno više postupaka zavisno od toga kakav način zaključivanja ugovora želi primijeniti nadležni organ uprave.

Literatura

1. Čizmić Mirsad, *Pravna priroda ugovora o javnim nabavkama u pravnom poretku BiH*, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, br. 27, 2014. godina,
2. Hans Kelsen, *Reine Rechtslehre*, Verlag Österreich 2000, zweite vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage 1960. godina
3. Mustafa Kamarić, Ibrahim Festić, *Upravno pravo*, izdavač Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, četvrto izmijenjeno izdanje
4. Martin Burgi, Dirk Ehlers, Bernd Grzeszick, Elke Gurlit, Matthias Jestaedt, Markus Möstel, Hans-Jürgen Papier, Hermann Pünder, Barbara Remmert, Matthias Ruffert, Arno Scherzberg, *Allgemeines Verwaltungsrecht*, 14. Auflage, 2010. godina
5. Zakon o obligacionim odnosima
6. Zakon o javnim nabavkama ("Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", br. 39/2014 i 59/2022)
7. Zakon o upravnom postupku BiH ("Službeni glasnik BiH", broj 29/02, 12/04, 88/07, 93/09, 41/13, 53/16).
8. Zakon o upravnom postupku FBiH („Sl. novine FBiH“, br. 2/98 i 48/99)
9. Zakon o upravnom postupku RS („Sl. glasnik RS“, br. 18/2016 i 95/2018)
10. Uputstvo o dodjeli koncesija br. 2014/23/EU (Sl. novine EU, L 94/1)
11. Uputstvo o javnoj dodjeli naloga i radi ukidanja Uputstva 2004/18/EZ, br. 2014/24/ EU (Sl. novine EU, L 94/65)
12. Uputstvo o dodjeli ugovora od davaoca naloga u snabdijevanju vodom, energijom i prometa kao i poštanskih usluga i radi ukidanja Uputstva 2004/17/EZ, br. 2014/25/EU (Sl. novine EU, L 94/243)

Mr. sc. Sifet Kukuruz

Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo /

The Ministry of Education, Sarajevo Canton

sifetkukuruz@yahoo.com

UDK 341.24:342.4(497.6)

Pregledni naučni rad

**DAYTONSKI SPORAZUM I DAYTONSKI USTAV
KAO OSNOVA ZA BOSANSKI SPORAZUM I BOSANSKI USTAV**

**DAYTON PEACE AGREEMENT AND DAYTON CONSTITUTION
AS THE BASIS FOR THE BOSNIAN AGREEMENT AND THE
BOSNIAN CONSTITUTION**

Sažetak

U kontekstu političke filozofije liberalizma autor analizira postojanje pretpostavki da se država BiH, na osnovi Ustava iz 1995. godine, legitimira kao ustavna, demokratska i pravna država. Analizom funkcionisanja države BiH na osnovi Ustava iz 1995. godine, kao i uslova i okolnosti pod kojima je zaključen Daytonski mirovni sporazum, autor zaključuje da ne postoje elementarne pretpostavke da bi se država BiH mogla legitimirati kao ustavna, demokratska i pravna država, odnosno država u kojoj se ostvaruje načelo vladavina prava. Naglašava se da država BiH nije izraz slobodno izražene volje građana i naroda BiH, kao i da Daytonski ustav nije potvrda postojanja društvenog konsezusa naroda i građana BiH. Daytonski ustav po mišljenju autora može predstavljati samo privremeno i prelazno rješenje, a nikako trajnu osnovu za funkcionisanje države BiH. U tom smislu, nužna je ustavna revizija koja bi podrazumijevala donošenje potpuno novog ustava BiH ili temeljitu reformu postojećeg, tzv. Daytonskog ustava. Daytonski sporazum i Daytonski ustav se razumijevaju samo kao osnova za izgradnju „bosanskog sporazuma“ i „bosanskog Ustava“, a nikako kao trajno rješenje.

Ključne riječi: *Ustav Bosne i Hercegovine, ustavna država, liberalizam, demokracija, vladavina prava, društveni konsenzus, konstitutivni narodi, građanin.*

Summary

In the context of the political philosophy of liberalism, the author analyzes the existence of assumptions that the state of Bosnia and Herzegovina legitimizes itself as a constitutional, democratic and legal state on the basis of the 1995 Constitution. Analyzing the functioning of the state of BiH on the basis of the Constitution from 1995, as well as the conditions and circumstances under which the Dayton Peace Agreement was concluded, the author concludes that there are no elementary

assumptions that the state of BiH could be legitimized as a constitutional, democratic and legal state, that is, a state in which implements the principle of the rule of law. It is emphasized that the state of BiH is not an expression of the freely expressed will of the citizens and the people of BiH, as well as that the Dayton Constitution is not a confirmation of the existence of a social consensus of the people and citizens of BiH. In the author's opinion, the Dayton constitution can only represent a temporary and transitional solution, and by no means a permanent basis for the functioning of the state of BiH. In this sense, a constitutional revision is necessary, which would entail the adoption of a completely new constitution of BiH or a thorough reform of the existing one, the so-called of the Dayton Constitution. The Dayton Agreement and the Dayton Constitution are understood only as a basis for the construction of the "Bosnian Agreement" and the "Bosnian Constitution", and by no means as a permanent solution.

Keywords: *Constitution of Bosnia and Herzegovina, constitutional state, liberalism, democracy, rule of law, social consensus, constituent peoples, citizen.*

Ustav u savremenim uslovima

Državni ustav predstavlja normativnu osnovu funkcionisanja države. Na osnovi ustavnog teksta država izvršava svoje obaveze u okviru državnog teritorija, ali i u odnosima s drugim državama i subjektima međunarodnih odnosa. Kako bi osigurao funkcionalnost državne vlasti, ustav treba da reflektuje konsenzus o temeljnim društvenim vrijednostima specifičnim za konkretno društvo, ali i da uvažava univerzalne civilizacijske, humanističke i pravne vrijednosti. Donošenje i primjena državnog ustava danas više nije i ne može biti isključivo „interna, unutrašnja stvar“ bilo koje društveno-političke zajednice. Posebno to ne može biti u vrijeme globalizacije kada nijedno društvo ne funkcioniše kao autarkična, samodovoljna i zatvorena zajednica. Uspješan spoj lokalnog i univerzalističkog, kako u samom činu ustavotvorstva, tako i u životu društveno-političke zajednice na osnovi usvojenog ustava, omogućava svakom društvu da se reprodukuje, a državi kao političkoj ustanovi da se pokaže sposobnom da izvršava svoje unutrašnje obaveze, te da se potvrdi kao subjekt međunarodnog prava u međunarodnim odnosima. U kontekstu navedenog, u ovom radu se analizira Ustav BiH iz 1995. godine (u nastavku teksta: Daytonski ustav) kako bi se razmotrila njegova utemeljenost u globalnom i lokalnom. Politička filozofija liberalizma predstavlja teorijski okvir za analizu Daytonskog ustava koja treba ponuditi odgovor na pitanje da li se na osnovi Daytonskog ustava država BiH može uspostaviti i razvijati kao liberalna, ustavna i demokratska država koja funkcioniše prema slovu zakona i na osnovi slobodnih i demokratskih izbora kako to sam Ustav predviđa.

Daytonski ustav kao rezultat za/datih okolnosti

Kao polazište u analizi Daytonskog ustav, u kontekstu političke filozofije liberalizma, uzima se sljedeća definicija ovog pojma: „Liberalizam imenuje socijalnu i političku filozofiju i nauk prema kojemu su sloboda i individualizam temeljna načela vrednovanja čovjeka, društva i svih društvenih ustanova, poglavito države, čija je jedina funkcija zaštita pojedinaca i njihova vlasništva“.¹

Na početku je neophodno istaknuti da se za Ustav BiH iz 1995. godine u ovom radu koristi termin „Daytonski ustav“ kako bi se ukazalo na njegove nedostatke u kontekstu vrijednosti koje zagovara politička filozofija liberalizma. Stav od kojeg se polazi jeste da Daytonski ustav nije izraz društvenog konsenzusa naroda i građana BiH, da nema demokratski legitimitet i da se ne može utemeljiti na vrijednostima koje zagovara filozofija liberalizma. U tom smislu, Daytonski ustav može predstavljati tek osnovu za postizanje budućeg društvenog konsenzusa u okolnostima koje će omogućiti izražavanje slobodne volje građana i naroda BiH. Neupitno je da u vrijeme usvajanja Daytonskog ustava nisu postojale okolnosti i uslovi da se takav društveni konsenzus uopšte i postigne. Prije bi se moglo tvrditi da Daytonski ustav predstavlja diktat političke volje Zapada (prije svega Sjedinjenih Američkih Država) odnosno da predstavlja konstrukciju volje međunarodne zajednice² koja je kroz Daytonski sporazum nastojala sačuvati međunarodni mir i sigurnost, ali istovremeno osigurati i pretpostavke koje će, u doglednoj budućnosti, omogućiti traganje za unutrašnjim društvenim konsenzusom. U tom smislu, za daytonsku BiH se može tvrditi da predstavlja državu koja je određena „izvana“, a ne „iznutra“. Takvo njeno određenje će važiti sve dok najvažniji politički subjekti u BiH ne iskažu sposobnost da autonomno izgrade normativnu projekciju njenog budućeg funkcionisanja. Međunarodna zajednica, u kontekstu važećeg međunarodnog prava, nije mogla dopustiti nestanak jedne suverene i međunarodno priznate države pod udarom sile i nasilja i to sile kojom se negiraju sami temelji međunarodnopravnog poretka. Nestanak države BiH pod takvim okolnostima ozbiljno bi destabilizirao međunarodni poredak, jer bi nastala realna prijetnja za destabilizacijom mnogih drugih država koje su uspostavljene na pluralnim i policentričnim osnovama. U tom smislu, postoji osnov za tvrdnju da opstanak države BiH, kao cjelovite države, nije samo interes građana i naroda BiH, nego da predstavlja i svojevrni interes međunarodne zajednice. Kreirajući uslove koji

1 Kukoč, M., (2013). Liberalna demokracija versus neoliberalna globalizacija, Filozofski fakultet u Splitu/Institut društvenih znanosti Ivo Pilar-Centar Split, str. 45.

2 Rodin, D., (1996). Daytonski sporazum: Deklaracija političke volje Zapada, Politička misao, Vol. XXXIII, br. 4., str.153.

će omogućiti zaključivanje Daytonskog sporazuma, međunarodna zajednica je primarno štitila vlastite interese, a ne interese države BiH, njenih naroda i građana. U borbi za vlastitu sudbinu i sigurnost, međunarodna zajednica je proizvela Daytonski sporazum i Daytonski ustav koji se ne mogu utemeljiti na vrijednostima političke filozofije liberalizma, niti mogu osigurati funkcionalan sistem vlasti. Daytonski sporazum državu BiH izalaže konstantnom riziku omogućavajući da normativna osnova njenog funkcionisanja svakodnevno bude izložena političkoj kalkulaciji i pragmatizmu neodgovornih političkih subjekata. Ipak, treba istaknuti činjenicu da je Daytonski sporazum, bez obzira na sve njegove nedostatke, osigurao mir,³ garantirao i očuvao državopravni kontinuitet i suverenitet države BiH, i da je, sve do danas, osigurao njen opstanak kao države. Daytonski ustav, uz sve njegove slabosti i nedostatke, ipak, donosi šansu za izgradnju budućeg društvenog konsenzusa građana i naroda BiH. Može se tvrditi da je u BiH za sada poznato šta je neprihvatljivo, ali da se još uvijek nije izgradio temeljni društveni konsenzus o tome šta je prihvatljivo za sve narode i građane BiH. Rješavanje ovog izazova Daytonski sporazum ostavlja u zadatak budućem „bosanskom sporazumu“ i „bosanskom ustavu“. Stav da se Daytonski sporazum i Daytonski ustav mogu razumijevati samo kao privremena osnova funkcionisanja države BiH, zasniva se na činjenici da oni ne uvažavaju univerzalne pravne i civilizacijske vrijednosti koje se nalaze u temeljima liberalne političke filozofije, te da negiraju historijsko biće bosanskohercegovačkog društva. Preciznije kazano, oni te vrijednosti nominalno prepoznaju i proklamuju, ali ne omogućavaju njihovo efikasno ostvarivanje u praksi. Naprotiv, svojim rješenjima, Daytonski ustav bosanskohercegovačko društvo razapinje između sadašnjosti i prošlosti, pri čemu se njegova budućnost samo nejasno naslućuje. Daytonski ustav nije riješio pitanje poštivanja individualnih prava i sloboda u skladu sa principima liberalne političke filozofije, niti pitanje statusa etničkih zajednica koje žive u BiH. Daytonski ustav u životu održava test svakodnevnog propitivanja postojanja društvenog konsenzusa i u životu ostavlja nemirni duh rata koji je duboko zagledan u prošlost. Zato Daytonski ustav može biti samo polazna osnova za budući Ustav BiH, a nikako osnova za izgradnju stabilne i funkcionalne države BiH i očuvanje pluralističkog karaktera bosanskohercegovačkog društva koje ima višestoljetnu tradiciju.⁴ Daytonska

3 Iz ovog razloga legitimitet Daytonskom sporazumu priznaje, makar i privremeno, i Evropski sud za ljudska prava (vidjeti paragraf 74 u presudi Sejdić i Finci protiv BiH).

4 Tako Edin Šarčević, smatra da se ugovorna priroda Ustava BiH, zatim etniziranje ustavotvorca, uklanjanje državnog naroda kao socijalne baze ustavotvorstva, zajedno sa daytonskim procedurama koje obesnažuju donošenje ustava kao eminentno nacionalnu nadležnost, uz pritisak ratnih događaja, može opravdati samo vanrednim stanjem u kojem se država RBiH nalazila između 1992. i 1995. godine kada je državi prijela opasnost raspada,

BiH se ne može legitimirati s aspekta principa i vrijednosti koje proklamira liberalna demokratija, s obzirom na to da institucionalizira praksu grubog kršenja ljudskih prava i sloboda. Državna organizacija koja se izvodi iz Daytonskog ustava ne može se utemeljiti na poštivanju liberalnog i demokratskog načela kao legitimacijske osnove državne vlasti, zbog čega daytonska BiH ne ispunjava uslove da se smatra ustavnom demokratskom državom, iako se ustavnim tekstom tako nominalno samodefinira i samoodređuje.⁵

Liberalno načelo kao osnov legitimacije daytonske BiH

Legitimacija države kao ustavne države, u kontekstu političke filozofije liberalizma, postavlja zahtjev za безусловnim priznavanjem i poštivanjem osnovnih ljudskih prava i sloboda kao najveće društvene vrijednosti. Ovom legitimacijskom osnovu državne vlasti danas se priznaje univerzalna vrijednost i primjena. Općenito, država se legitimira kao ustavna demokratska država, primjenom dva načela, i to, liberalnog i demokratskog načela. Prvo načelo u fokusu ima priznavanje i zaštitu individualnih ljudskih prava i sloboda, a drugo načelo težište stavlja na volju narod kao ishodište uspostave, ali i vršenja državne vlasti, pri čemu se legitimnost, prihvatljivost uspostavljenog sistema političke vlasti čini ovisnim o volji naroda, a donošenje najvažnijih društvenih odluka zasniva na političkom procesu čija osnova je pojedinac kao apstraktni građanin. U tom smislu, država se razumijeva kao djelo i emanacija naroda, a uspostavljeni sistem vlasti kao rezultat volje naroda. Zato se osnovano može kazati da „ne postoje dvojbe u

a jednom narodu (Muslimani/Bošnjaci) fizički nestanak. U tom kontekstu, potpisivanjem Daytonskog sporazuma prihvaćeni su instrumenti međunarodnog prava kako bi se jedan narod spasio od etničkog čišćenja, ubijanja ili genocida. Samo se na ovaj način može objasniti situacija u kojoj suverena država, suprotno važećem ustavnom pravu, u cjelini suspendira sopstveni državni narod, sopstvene institucije, kao i sopstvene suverene nadležnosti i reguliranje ustavne materije prepušta trima političkim partijama, internacionalnoj diplomatiji i susjednim državama. (Više o ovome vidjeti u Šarčević, E., (2010) Karakteriziranje dejtonskog ustavnog modela, o jednom neuspješnom ustavnom eksperimentu, Pravni zapisi, Vol. I (1), Pravni fakultet Univerziteta Union, str. 48–49. Također, isti autor svoje teze o neprihvatljivosti daytonskog ustavnog modela izlaže i u nekim drugim svojim radovima, od kojih je za temu ovog rada korisno ukazati na sljedeće: Šarčević, E., (2009) Dejtonski ustav: karakteristike i problemi, Konrad Adenauer Stiftung, Sarajevo 2009., zatim Šarčević, E., (1997) Ustav i politika, kritika etničkih ustava i postrepubličkog ustavotvorstva u Bosni i Hercegovini, Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca.

5 Član I/2 Ustav BiH propisuje: „Bosna i Hercegovina će biti demokratska država, koja će funkcionisati prema slovu zakona i sa slobodnim i demokratskim izborima“.

pogledu činjenice legitimetskog konsenzusa o tome da demokracija i ustavna država čine cjelinu“.⁶

S obzirom na to da politička filozofija liberalizma polazi od stava da sloboda, dostojanstvo i ljudska prava pripadaju čovjeku njegovim rođenjem, to se i kao osnovna svrha uspostave države pojavljuje očuvanje upravo ovih temeljnih vrijednosti. U političkoj teoriji liberalizma postoji visok stepen jedinstva o tome da su individualna ljudska prava „prvi izvor legitimacije ustavne države“⁷ i da sva subjektivna prava „počivaju na ideji samozakonodavstva“.⁸ Ovakav stav pretpostavlja egzistenciju slobodnog čovjeka koji se samoodređuje i preuzima odgovornost za vlastitu sudbinu. Politička filozofija liberalizma „postulira prednost ljudskih prava, jamči pretpolitičke slobode pojedinca i osigurava pojedinca od tiranije većine, a istovremeno određuje granice suverene volje političkog zakonodavca“.⁹ U tom smislu, ističe se da je koncept ustavne vladavine (*constitutional governance*) zasnovan na ideji „vladavine prava i konstitucionalizma, što se svodi na ideju pokoravanja zakonima, a ne ljudima. Ustavna vladavina je vladavina u kojoj je svaki nositelj vlasti ograničen ustavom i pravom“.¹⁰ Kao prvi primjeri ustava u historiji moderne ustavnosti koji ljudskim pravima priznaju univerzalnu vrijednost navode se Deklaracija Bill of Rights države Virdžinije iz 1776. godine, a na evropskom tlu francuska Deklaracija iz 1789. godine.

Temeljna ljudska prava pripadaju čovjeku kao ljudskom biću, ona su univerzalna i nijedan političko-pravni akt ili oblik političkog sistema njihov karakter ne može izmijeniti ili derogirati. Kao ilustraciju značaja ljudskih prava za konstituisanje države kao ustavne države, ali i za opstanak državne vlasti kao legitimne, danas se često navode riječi Thomasa Jeffersona i Jamesa Madisona koji su suštinu ustavne vladavine vidjeli upravo u zaštiti ljudske slobode i temeljnih ljudskih prava, a smisao postojanja državne vlasti, vidjeli isključivo u njihovom garantiranju.¹¹ Može se kazati da država koja ne

6 P, Kielmansegg., (1998). Granice ustavotvorne vlasti, *Politička misao*, Vol. XXXV, br. 3, str. 21.

7 Posavec, Z., (1998). Legitimacija ustavne države između moralnog univerzalizma i nacionalno-demokratskog partikularizma, *Politička misao*, Vol. XXXV, br. 3, str. 8.

8 Ibid. str. 8.

9 Ibid. str. 9.

10 Lauc, Z., (2016). Načelo vladavine prava u teoriji i praksi, *Pravni vjesnik*, Vol. 32, br. 3–4, str. 48.

11 Thomas Jefferson je bit ustavne vladavine opisao u američkoj Deklaraciji nezavisnosti (1777) sljedećim riječima: “Mi držimo samorazumljivim sljedeće činjenice: svi su ljudi stvoreni jednakima i obdareni od svojeg Tvorca određenim neotuđivim pravima, među kojima su život, sloboda i potraga za srećom. U cilju očuvanja tih prava uspostavlja se među ljudima vlast koja izvodi svoje opravdane ovlasti iz suglasnosti onih kojima vlada. Kad god bilo koji oblik vlasti postane razoran za te ciljeve, tada je pravo naroda izmijeniti je ili napustiti, te uspostaviti novu vlast, zasnivajući njezine temelje na takvim načelima, i

priznaje i ne štiti prava i slobode čovjeka i nema ustav u materijalnom smislu i ne može se uopšte nazivati ustavnom državom.¹² Zaštita individualnih ljudskih prava i sloboda je bio prvi i osnovni razlog nastanka državnog ustava. Prava čovjeka kao pojedinca postoje prije države, država ih ne stvara, naprotiv ona je obavezna da ih respektira i štiti. Radi se o pravima koja država čovjeku ne poklanja, ona su predrđavnog karaktera (prethode uspostavi države) i njih svaka država mora da poštuje, ne smije ih svojim aktima ugrožavati. Ova prava se ne uvode u postojanje činjenicom da se državnim ustavom priznaju, naprotiv, ona imaju dvostruki primat u odnosu na državu i njen ustav, i to egzistencijalni i vrijednosni. Državni ustav, kao svojevrсни društveni ugovor, ima primarni zadatak da kroz odgovarajuća ustavna pravila, uspostavi efikasnu zaštitu subjektivnih prava i sloboda i omogući razvoj čovjeka kao pojedinca. Pojedinaac ima pravo zahtijevati da se država suzdrži od zadiranja u njegova temeljna prava, ali istovremeno i zahtijevati da mu se omogući sudjelovanje u procesu kreiranja opće volje koja se iskazuje kroz politički proces čiji krajnji rezultat su ustav i zakoni koje država donosi. Tako se naglašava da „legitimacija ustavne države leži u očuvanju predrđavne slobode i moralne autonomije, ali istovremeno i u stvaralačkom uključenju građanina u tvorbu opće volje“.¹³ Liberalno načelo legitimacije državne vlasti pretpostavlja postojanje slobodnog, samosvjesnog i politički djelatnog pojedinca koji se rađa, ali i živi u slobodi i dostojanstvu, sa pravima koja

ustrojavajući njezinu moć u takvu obliku, kakav im se čini najprikladnijim za ozbiljenje njihove sigurnosti i sreće. Razbor nam zaista nalaže ne mijenjati zadugo ustanovljene vlasti zbog slabih i prolaznih razloga; i sukladno tome cijelo nam je iskustvo pokazalo kako je čovječanstvo sklonije patiti sve dok su zla trpljiva, nego se usuditi napustiti oblike na koje se naviknulo. Ali kad dugi tijek povreda i otimačina, poduzimanih uvijek s istim ciljem, pokaže namjeru podvrgnuti ih potpunoj samovlasti, njihovo je pravo i dužnost zbaciti takvu vlast i ustanoviti nove čuvare svoje buduće sigurnosti.”

James Madison (1751–1836), jedan od najistaknutijih tvoraca američkog Ustava je u zbirci eseja “Federalist”, u kojoj su objašnjena temeljna načela i ciljevi donošenja Ustava SAD-a izjavio: “Kada se uspostavlja sustav vladavine, u kojem ljudi imaju upravljati drugim ljudima, temeljni problem leži u tome što se vladi mora omogućiti da kontrolira one kojima upravlja, a potom je obvezati da kontrolira samu sebe. Bez sumnje, ovisnost vlade o narodu predstavlja najvažniji oblik kontrole vlasti – ali čovječanstvo iz iskustva znade kako moraju postojati i dodatne mjere opreza. Preko suprotstavljanja različitih interesa mogu se pronaći pogreške unatoč najboljim namjerama, i to u svim oblicima međuljudskih odnosa, privatnih kao i javnih... Zbog toga je cilj određene funkcije trajno razdijeliti i tako urediti kako bi svaka mogla nadzirati i kočiti drugu – time bi privatni interes svakog pojedinca mogao postati zaštitnikom javnih prava.” (Citirao prema Z. Lauc, Načelo vladavine prava u teoriji i praksi, *Pravni vjesnik*, Vol. 32, br. 3–4, 2016., str. 49.

12 Deklaracija o pravima čovjeka i građanina predviđa da bilo koje društvo u kojem nije zajamčeno pravo, niti je utvrđena podjela vlasti, u suštini i nema ustav (član XVI).

13 Posavec, Z., (1998). Legitimacija ustavne države između moralnog univerzalizma i nacionalno-demokratskog partikularizma, *Politička misao*, Vol. XXXV, br. 3, str. 12.

nadilaze svaku drugu društvenu vrijednost. Politički djelatnik i osviješten pojedinac, u saradnji sa drugim pojedincima, članovima društva, uspostavlja državu kao političku ustanovu sa svrhom da štiti i dalje razvija čovjekovu slobodu, njegovo dostojanstvo i njegova prava, jer „izvor prava u novom dobu je sloboda čovjeka, a mi smo obavezni samo zakonu koji je zakon naše slobode. Izvor prava može biti samo sloboda pojedinca koja se dovodi u suglasnost sa slobodom drugoga. To je za nas prostor zbiljnosti, a njemu se moraju prilagoditi i u njemu naći svoj izvor etičko-pravna temeljna načela“.¹⁴ Slijedom navedenog, na pitanje da li Daytonski ustav uspostavlja ustavnu državu i da li uvažava liberalno načelo u konstituciji države, odgovor mora biti negativan. Daytonaska BiH je nastala u procesu koji je obilježen grubim kršenjem ljudskih prava i sloboda, a može se slobodno tvrditi i negacijom samog čovjeka kao univerzalne vrijednosti. Daytonaska BiH je rezultat agresije susjednih država na Republiku BiH¹⁵ i on institucionalizira kršenje ljudskih prava i sloboda. Uspostavi daytonske BiH prethodili su najteži oblici kršenja, kako individualnih tako i kolektivnih ljudskih prava i sloboda, a vrhunac svega predstavljao je zločin genocida.¹⁶ Zato daytonska BiH ne može biti smatran izrazom volje građana i naroda BiH, ona je prije svega izraz za/datih historijskih okolnosti i diktat volje velikih svjetskih i evropskih sila koje snose i dio odgovornosti za kršenje međunarodnog prava. Daytonaska BiH će u svjetskoj historiji ostati trajnim dokazom negacije čovjeka kao univerzalne vrijednosti, a Daytonski ustav svjedokom nemogućnosti da se pojedinac, kao apstraktni građanin, slobodno iskazuje odnosno da kroz politički proces slobodno kreira svoju volju neovisno o etničkoj i teritorijalnoj pripadnosti, o čemu će biti više riječi u nastavku.

Demokratsko načelo kao legitimacijska osnova državne vlasti

Demokratsko načelo legitimacije državne vlasti pretpostavlja postojanje političkog naroda kao skupa politički određenih pojedinaca „koji su vezani temeljnim pravopolitičkim načelima oko kojih su postigli konsenzus“.¹⁷ Ovaj

14 Ibid. str. 15.

15 Teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava, kao i međunarodni karakter oružanog sukoba između Srbije i Crne Gore te Hrvatske i Republike BiH dokazan je presudama Međunarodnog suda za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, ICTY) koji je osnovan od Vijeća sigurnosti UN-a 1992, a počeo je djelovati 1993. sa sjedištem u Den Haagu u Nizozemskoj.

16 Međunarodni sud pravde je 26.02.2007. godine donio presudu kojom je utvrđeno da je izvršen zločin genocida nad muslimanskim stanovništvom u Srebrenici.

17 Posavec, Z., (1998). Legitimacija ustavne države između moralnog univerzalizma i nacionalno-demokratskog partikularizma, *Politička misao*, Vol. XXXV, br. 3, str. 15.

temeljni društveni konsenzus, kao svojevrsna sociološko-normativna i politička platforma determinira buduće odvijanje političko-pravnih i drugih procesa u državi koji bi trebali predstavljati rezultat volje slobodnih i politički osviještenih građana. Društvena pravila koja manifestuju ovaj bazni društveni konsenzus, treba da služe daljnjem očuvanju slobode pojedinaca (*negativna ili sloboda od*) kroz osiguranje aktivne i slobodne participacije građana u formiranju opštih pravila, koja svoj izraz primarno imaju u državnim zakonima (*pozitivna sloboda ili sloboda za*) kao najvažnijim političkim odlukama. U ovom kontekstu, narod se pojavljuje kao izvor sve vlasti koji preko svojih izabраниh predstavnika u konačnici vrši vlast. Postizanje, ali i očuvanje društvenog konsenzusa, kao osnove zajedničkog života, može osigurati samo demokratija čija je osnovana odlika „da narod, odnosno građani učestvuju u političkom odlučivanju i daju legitimitet vlasti koja je odgovorna pred svojim biračima. To znači da demokratija ipak nije forma vladavine u kojem svi neposredno vladaju. To je vladavina izabrane manjine u interesu svih građana“.¹⁸ Uspostava temeljnog društvenog konsenzusa podrazumijeva aktivizam slobodnih građana posredstvom kojeg oni čuvaju svoju slobodu. Ovaj aktivizam građana se, u pravilu, ostvaruje kroz slobodan izbor političkih predstavnika koji zastupaju njihove interese. U smislu političkog aktivizma narod se „pojavljuje kao voljno i djelatno sposobna politička jedinica (jedinstvo) koja prethodi državnoj vlasti i njezinu pravnom poretku“.¹⁹ Život čovjeka u zajednici s drugim ljudima, a u konačnici njegov život u državi kao političkoj ustanovi, podrazumijeva ostvarivanje njegove slobode u kontrolisanim uslovima. Međutim, ne smije se nikada zaboraviti da je smisao postojanja države kao političke ustanove daljnji razvoj pojedinca i očuvanje njegove slobode, a nikako njegovo porobljavanje ili eksploataisanje. Zato i uspostava pravnih ograničenja u ustavnoj državi ima opravdanje samo u tvrdnji da „moja sloboda ima biti legitimacijski kriterijum svakog pojedinog oblika moje neslobode u političkoj zajednici“.²⁰ Dakle, da bi se ograničenje slobode, iskazano kroz određeno pravno pravilo, moglo opravdati i prihvatiti, ono mora biti izraz slobodnog pristanka čovjeka kao svjesnog i politički djelatnog pojedinca. Ono što je važno naglasiti jeste da demokratija, u istinskom značenju tog pojma, ne može postojati „bez mogućnosti za slobodno i samostalno formiranje političke volje pojedinca“.²¹ U kontekstu Daytonskog ustava i prethodno iznesenog stava da građanin BiH, kao autonomna politička

18 Krivokapić, N., (2016). Oblici i koncepti demokratije, *Sociološka luča* X/2, str. 31.

19 Isensee, J., (1999). Nacija kao političko jedinstvo, *Politička misao*, Vol. XXXVI, br. 4., str. 4.

20 Dimitrijević, N., Konstitucionalizam i privatizovane države, *Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, str. 43.

21 Basta-Posavec, L., (1993). Pravna država i konstitucionalna demokratija, str. 27.

kategorija, uopšte ne postoji, proizilazi i stav da zakoni koji se donose u kontekstu daytonske stvarnosti, *a priori* ukazuju da nije moguće govoriti o zakonima koji imaju demokratski karakter. Da bi država BiH bila demokratska država ona bi morala legitimnost vlastitog ustavnopravnog poretka izvoditi primarno „iz volje individualnog pristanka građana“²², jer samo sistem vlasti koji svoje utemeljenje ima u slobodnom prihvatanju građana kao pojedinaca, može imati demokratski karakter, što je „posebno nužno u multikulturalnim i multietničkim zajednicama. U njima se vlast mora konstituirati ne samo na datostima historijskog nastanka nego i na slobodnim odlukama pojedinaca. Dakle, kombinacijom nacionalnog i individualnog elementa moderna država može uspješno održati ravnotežu političkog jedinstva“.²³

Demokratsko načelo podrazumijeva zasnivanje državne vlasti na pristanku naroda i to naroda koji predstavlja jedinstvo apstraktnih građana, bez obzira na etničku, teritorijalnu ili neku drugu odrednicu. Državne zakone i druge najvažnije političke odluke narod treba doživljavati izrazom vlastitog htijenja, takve odluke „moraju biti u skladu s voljom naroda. Samo je narod suveren, a svaka legitimna odluka mora biti u skladu s voljom naroda“.²⁴ Ipak, ne smije se ignorisati činjenica da i sama volja naroda, kada se razumijeva kao suverenitetski i legitimacijski princip, mora posjedovati određeni kvalitet. U savremenom međunarodnom poretku, volja naroda se ne može razumijevati isključivo kao volontaristički čin lišen bilo kakvih ograničenja i pravila. Tako narod, donoseći ustav, ne može negirati ili ugrožavati univerzalno prihvaćene civilizacijske i pravne vrijednosti, niti smije ugrožavati slobodu drugih naroda, a posebno ne može kršiti apsolutno obavezujuće pravne norme (*ius cogens*), jer „dobar ustav svoju legitimaciju ne koncu ne zahvaljuje suglasnosti naroda, već svome suglasju s idejom prava ili načelima pravednosti“²⁵, odnosno ističe se da je ustavotvorna uloga naroda prevaziđena i zastarjela, da je ona mit. Danas, ustavnoj državi više nije potrebno nikakvo vještačko opravdanje s obzirom da „liberalna demokracija u sebi samoj nosi bit i vrijednost i ne duguje ih nikakvom porijeklu“.²⁶ Na tragu navedenog proizilazi i da se legitimacija države kao demokratske danas izvodi iz sadržaja i kvaliteta ustavnih normi i njihove primjene, a ne na osnovu načina nastanka državnog ustava. U ovom smislu, treba podsjetiti na teoriju o „urođenoj mani“ u samom

22 Posavec, Z., (1993). O suverenitetu, Politička misao, Vol. XXX, No. 4. str. 154.

23 Ibid. str. 154.

24 Ibid. str. 151.

25 Ballestrem, C., (1998). Narodni suverenitet u ustavnoj državi, Politička misao, Vol. XXXV, br. 3., str.65.

26 Isensee, J., (1998). Ustavotvorna vlast naroda-demokratski mit, Politička misao, Vol. XXXV, br. 3., str. 60.

činu ustavotvorstva koja ukazuje da neka društva²⁷ nisu predstavljala stvarnog ustavotvorca i da njihov ustav nije predstavljao izraz autentične i slobodno izražene volje, ali da ih to nije spriječilo da u svom kasnijem, procesno-povijesnom razvoju, postanu istinski demokratska društva. Sa razvojem slobode čovjeka kao pojedinca, koji ima vrijednost sam po sebi, i demokratizacijom države, istovremeno nastaju i razvijaju se određena ograničenja, kako za ustavotvorca, tako i za konstituisanu vlast. Demokratija kao forma vladavine je „prihvatljiva samo kad je pravno ograničena“.²⁸ Veza između demokratije i ustavne države upućuje na status i položaj naroda prije i nakon donošenja ustava. Narod se prvo pojavljuje u svojoj slobodi donoseći ustav, i drugo, narod se, nakon donošenja ustava pojavljuje kao subjekt koji je podvrgnut pravilima koja su ustanovljena donesenim ustavom. Može se kazati da „ustavotvorna vlast, doista, nije isprva vezana, ona je, slično apsolutnom monarhu, *legibus solutus* i zato i te kako suverena. Ali upravo proces konstitucionalizacije vladavine i moći odlikuje to što se aktom ustavotvorstva sama *pouwer constituent* oslobađa svoje suverenosti. On se povlači iza jednom stvorenoga ustava te su sve vlasti konstituirane ustavom time *pouvoirs*

27 Tako Isensee, J., tvrdi: „Premda je onipotentna mašta neprikladna da izgradi legitimaciju, ipak je prikladna da je uništi, jer je lako dokazati nekome ustavu da njegova povijest nastanka ne zadovoljava zahtjeve. Polemička je shema u temelju danas u Njemačkoj virulentne teorije urođene mane, koja ustavu u njegovome petom desetljeću valjanosti prigovara da pri njegovu nastajanju 1949. godine njemački narod nije imao vanjski suverenitet neizbježan za demokratsko ustavotvorstvo, da je ustav nastao pod starateljstvom triju zapadnih okupacijskih sila, koje su na njegov sadržaj utjecale i svojim intervencijama. Slično prokazivanje doživljava i 1990. izvršeno pristupanje Njemačke DR Saveznoj Republici, kojim se valjanost ustava proširila na nove savezne zemlje, dakle ustavotvornost preuzimanjem i usvajanjem drugdje već postojećega ustava: Nijemci Njemačke DR nisu bili slobodni u situaciji odlučivanja, nakon sloma socijalističkoga režima nemoćni i dezorijentirani, pod političkim pritiskom, gospodarski podređeni Zapadu, koji ih je pritijesnio i zaveo ponudom novca i potrošnje, tako da tu ne može biti riječi o slobodnoj odluci“. (J. Isensee, Ustavotvorna vlast naroda – demokratski mit, *Politička misao*, Vol. XXXV, (1998.), br. 3., str. 57.

Identičan stav zauzima i Manfred Dauster koji ističe „Ustav SR Njemačke od 23. maja 1949. godine može poslužiti kao primjer. Nikada nije došlo do referenduma o Ustavu, također, ni nakon njemačkog ujedinjenja od 3. oktobra 1990. Historija izlaska na izbore nakon 1949. i nakon 1990. pokazuje međutim da su građani Njemačke prihvatili svoj ustav. Da su pojedini građani usvojili ovaj ustav ne dokazuje samo broj ustavnih tužbi koje u hiljadama dolaze pred Savezni ustavni sud, a putem koje pojedinac može zahtijevati pridržavanje osnovnih prava onako kako mu ih je Ustav zagantirao“. (M. Dauster, Ustav Bosne i Hercegovine: Nedovršena pravna država – diskurs, *Sveske za javno pravo*, Vol. 1. br. 1-2, 2010. str. 2, fusnota).

28 Rodin, D., (2006). Demokracija nije ni vladavina naroda, niti vladanje narodom, *Politička misao*, Vol. XLIII, br. 3. str. 4.

constitués.²⁹ Proizilazi da je narod suveren „jedino kao ustavotvorac. Činom ustavotvorstva narod odustaje od svoje suverenosti, on se potčinjava pravilima koja donosi snagom svoje suverenosti. U ustavnoj državi više ne postoji suveren“.³⁰

U kontekstu naprijed naznačenog može se konstatovati da u daytonskoj BiH suverenitet građana i naroda, kao sume politički osviještenih pojedinaca, nije ostvaren, niti u samom činu ustavotvorstva 1995. godine, niti se može ostvarivati u političkom procesu koji se odvija na osnovi Daytonskog ustava. Daytonski ustav pojedinca stavlja u funkciju kolektiviteta odnosno etničke zajednice kojoj pripada. Država BiH nije ustavna država, s obzirom da njen ustav derogira samu ideju ustavnosti, on ne štiti individualna ljudska prava i slobode. Ona nije ni demokratska država, s obzirom da najvažnije političko-pravne odluke prema načinu svog donošenja ne mogu predstavljati autentični izraz volje njenih građana.

Daytonska Bosna i Hercegovina u svjetlu liberalnog i demokratskog načela

Ako u kontekstu liberalnog i demokratskog načela analiziramo ustavnopravni sistem BiH zasnovan na Daytonskom ustavu, možemo sa sigurnošću konstatovati da BiH nije niti ustavna, a niti demokratska država. Daytonska BiH ne poznaje pojedinca kao apstraktnog građanina onako kako je on prepoznat u političkoj filozofiji liberalizma, niti se ona može legitimirati kao država koja je izraz slobodne volje građana i naroda BiH. Istovremeno, ustavnopravni život koji se odvija na osnovi Daytonskog ustava nije i ne može biti izraz autentične volje građana BiH. U tom smislu, može se konstatovati da država BiH samo formalno, ali ne i u suštinskom smislu, ima Ustav. Daytonski ustav ne zadovoljava minimalne standarde da bi se BiH mogla smatrati liberalnom, ustavnom demokratskom državom. Iako su daytonskim ustavom ljudska prava „definisana kao suverena vrijednost“³¹ koja je iznad državne vlasti³² koja ih „ne može nulificirati, redukovati ili ugroziti na legalan

29 Vorlander, H., (2001). Supremacija ustava. O odnosu napetosti između demokracije i konstitucionalizma, *Politička misao*, Vol. XXXVIII, br 1, str. 28.

30 Kielmansegg, G., (1998). Granice ustavotvorne vlasti, *Politička misao*, Vol. XXXV, br. 2., str.25.

31 Nešković, R., (2013). Nedovršena država, politički sistem Bosne i Hercegovine, Fondacija Friedrich-Ebert Stiftung, Sarajevo, str. 196.

32 Član X.2 Ustava BiH propisuje „Ljudska prava i fundamentalne slobode. Nijedan amandman na ovaj ustav ne može eliminisati, niti umanjiti nijedno od prava i sloboda iz člana II ovog ustava niti izmijeniti ovaj paragraf“.

način³³, te iako je Ustavom predviđena direktna primjena međunarodnih normi o ljudskim pravima koje imaju primat u odnosu na svako drugo pravo³⁴, realnost političkog života pokazuje da se prava građana u praksi grubo krše, ne poštuju i ne priznaju. Moglo bi se čak tvrditi da ih Daytonski ustav sistemski derogira, destruiira i dokida. Ako se uvaži činjenica da su individualna ljudska prava osnov legitimacije samog postojanja države kao političke ustanove, onda se može kazati da upravo ta prava donošenjem Daytonskog ustava prestaju da postoje. Moglo bi se takođe, na osnovu analize samog ustavnog teksta tvrditi da Daytonski ustav, zbog svojih unutrašnjih normativnih inkonzistencija, aporija, sam sebe derogira. Daytonski ustav proklamuje najviše standarde ljudskih prava i sloboda, ali istovremeno omogućava, a moglo bi se i tvrditi normira najgrublje oblike njihove negacije i kršenja. Ne smije se zaboraviti činjenica da ustavnost nije i ne može biti samo formalni čin, to nije puka deklaracija ili proklamacija, jer „čarobna riječ ustavnosti je primjena ustava“.³⁵ U praksi se kao primjer grubog kršenja ljudskih prava u daytonskoj BiH, najčešće navodi aktivno i pasivno biračko pravo i nemogućnost kandidovanja na izborima za državne organe, a prije svega Predsjedništvo BiH i Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH. Jedan od dokaza negacije demokratskog načela predstavlja postupak donošenja odluka u državnim organima koji je uspostavljen Daytonskim ustavom. Negacija liberalnog i demokratskog načela verificirana je u Mišljenju Vencijanske komisije o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima visokog predstavnika iz 2005. godine³⁶, presudama Evropskog suda za ljudska prava kojima je zvanično utvrđeno kršenje temeljnih ljudskih prava građana BiH i diskriminirajući efekat pojedinih ustavnih normi³⁷, zatim u Mišljenju Evropske komisije o zahtjevu Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj

33 Nešković, R., (2013). Nedovršena država, politički sistem Bosne i Hercegovine, Fondacija Friedrich-Ebert Stiftung, Sarajevo, str. 196.

34 Član II/2 Ustava BiH propisuje: „Prava i slobode određene u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima će se direktno primjenjivati u Bosni i Hercegovini. Oni će imati prioritet nad svakim drugim zakonom“.

35 Šarčević, E., (1997). Ustav i politika, Kritika etničkih ustava i postrepubličkog ustavotvorstva u Bosni Hercegovini, *KULT B* Časopis za kulturu-umjetnost-nauku-politiku, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, str. 89.

36 Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima visokog predstavnika CDL-AD (2005) 004 od od 11. marta 2005. godine (tačka 83 Mišljenja).

37 Vidjeti presude Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Sejdić i Finci protiv BiH (Aplikacije br. 27996/06 i 34836/06-presuda od 22. 12. 2009. godine), Azra Zornić protiv BiH (Aplikacija 3681/06-presuda od 15. 07. 2014. godine), Ilijaz Pilav protiv BiH (Aplikacija br. 41939/07- presuda od 09.06.2016.g), Samir Šlaku protiv BiH (Aplikacija br. 56666/12-presuda od 26. 05. 0216.g), kao i u slučaj Svetozar Pudarić protiv BiH (Aplikacija br. 55799/18- presuda od 08. 12. 2020.g).

uniji³⁸ kao i u brojnim rezolucijama Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope.³⁹ Daytonski ustav ne prepoznaje pojedinca kao apstraktnog građanina, on pojedincu ne pruža mogućnost autentične participacije u političkom procesu, što ukazuje na ozbiljan deficit liberalnog i demokratskog načela. Ibrahim Festić ističe da, u pravnom smislu, uopšte ne postoje građani BiH, nego „daytonski ustavni pojedinci“ kao stanovnici BiH kojima je ukinuto svojstvo građanina, jer oni u odnosu prema državi dolaze prolazeći kroz dva ograničenja i to „prvo, kroz pripadnost određenoj etničkoj zajednici, a zatim – kroz pripadnost određenoj užoj teritorijalnoj zajednici unutar BiH, jednom od dva entiteta. Dakle, i putem ličnog svojstva i putem spoljne činjenice (ograničavanje teritorija) isključeni smo da imamo neposredan odnos sa BiH kao njeni, po slovu Ustava-državljeni“.⁴⁰ Kada je u pitanju legitimaciona osnova državne vlasti, isti autor naglašava da su svi izbori koji se održavaju na osnovi Daytonskog ustava jednaki jer “po svom legitimacionom osnovu – birač ne postoji kao građanin, pa im se stoga ne može ni dati legitimitet sa stanovišta demokratije i ljudskih prava“.⁴¹ U vezi sa naglašenim etničkim elementom Daytonskog ustava koji derogira liberalno načelo, odnosno koji negira postojanje pojedinca kao apstraktnog građanina, korisno je ukazati na činjenicu da se u Daytonskom ustavu riječ „entitet“ spominje čak 55 puta, a građanin svega sedam puta.⁴² Daytonska BiH nema oslonac u pojedincu kao politički samosvjesnom i djelatnom građaninu, pojedinac kao građanin ustavno ne postoji, što ukazuje da politički proces nije i ne može biti izraz volje apstraktnog građanina.

38 Mišljenje Evropske komisije o zahtjevu Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji COM (2019) 261 od 29.05.2019. godine (str. 6).

39 Resolution 1383 (2004) Honoring of obligations and commitments by Bosnia and Herzegovina, adopted by the Assembly on 23. June 2004 (20th Sitting), Resolution 1384 (2004) Strengthening of democratic institutions in Bosnia and Herzegovina, adopted by the Assembly on 23. June 2004 (20th Sitting), Resolution 1513 (2006) Constitutional reform in Bosnia and Herzegovina, adopted by the Assembly on 29. June 2006 (21st Setting), Resolution 1626 (2008) Honoring of obligations and commitments by Bosnia and Herzegovina, adopted by the Assembly on 30. September 2008 (31st Sitting), Resolution 1701 (2010) Functioning of democratic institution in Bosnia and Herzegovina, adopted by the Assembly on 26. January 2010 (4th Sitting), Resolution 1725 (2010) Urgent need for constitutional reform in Bosnia and Herzegovina, adopted by the Assembly on 29. April 2010 (16th Sitting), Resolution 1855 (2012) The functioning of democratic institutions in Bosnia and Herzegovina, adopted by the Assembly on 22. January 2012 (3rd Sitting), Resolution 2201 (2018) The honoring of obligations and commitments by Bosnia and Herzegovina, adopted by the Assembly on 24. January 2018 (6th Sitting).

40 Festić, I., (2004). Rat, mir i pravo u Bosni Hercegovini, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 108-109.

41 Ibid. str. 120.

42 F. Ni Aolain, The Fractured Soul of the Dayton Peace Agreement: A legal Analysis”, Michigan Journal of International Law, Volume 19, Issue 4., str. 972.

Daytonski ustav kao negacija liberalnog i demokratskog načela

Daytonski ustav u svojoj preambuli iskazuje uvjerenje „da demokratski organi vlasti i pravične procedure najbolje stvaraju miroljubive odnose unutar pluralističkog društva“, dok u članu I/2 utvrđuje da je BiH „demokratska država koja funkcionise u skladu sa zakonom i na osnovu slobodnih i demokratskih izbora“. Također, Daytonski ustav ljudska prava i slobode postavlja kao najviši ustavni standard⁴³ i čini ih trajnom kategorijom.⁴⁴

U kontekstu ovakve ustavne formulacije logičnim se postavlja pitanje, može li se država BiH, ustrojena na osnovi Daytonskog ustava, legitimirati kao demokratska država i šta, u praktičnom smislu, znači postojanje demokratskih organa vlasti i funkcionisanje države u skladu sa zakonom i na osnovu slobodnih i demokratskih izbora? U traganju za odgovorom na ova pitanja polazi se od stava da se u demokratiji „sve odluke državne vlasti moraju dati svesti na narod (*demos*)“⁴⁵ pri čemu je osnov naroda politički djelatna i osviješten pojedinac kao apstraktni građanin. Demokratiju kao politički princip nužno je razumijevati, osim u kontekstu legitimacijskog principa i u odnosu na vršenje političke vlasti kroz proces političkog odlučivanja. Uvažavajući primat liberalnog u odnosu na demokratsko načelo, treba naglasiti da „demokracija kao vladavina naroda, tj. svih građana, nalazi u pojedincu granicu i potvrdu svojih prava i odluka“⁴⁶ odnosno da demokratiju treba razumijevati kao sistem u kojem „pojedincu mora pripadati pravo sudjelovanja ne samo u „demokratskom procesu“, nego i „nasuprot demokratskom procesu“, jer bi bez ovoga posljednjeg mogao nastati dojam da je u demokratiji „pojedinac potpuno i sasvim član demokratskog kolektiva“, tj. da je individuum potpuno sveden na kolektiv, što nije smisao demokratskih, nego totalitarnih oblika vladavine“.⁴⁷ U demokratski uređenom društvu, pojedinac kao građanin, mora imati mogućnost dvostruke afirmacije, i to afirmacije vlastitog individualiteta, ali i afirmacije svoje društvene dimenzije. Kada se u političkoj i pravnoj teoriji analizira veza između države i demokratije, ističe se da „ustavna država ima prednost pred demokracijom. Ustavna se država nije dužna upravljati prema onome što se sve može predočiti pod „demokracijom“, nego njezin ustav odlučuje o tome što se od tih mnogih mogućnosti ozbiljuje kao element jedne države“.⁴⁸ Iako se odlučivanje u demokratiji veže za narod, u savremenim uslovima predstavničke

43 Član II Ustava BiH.

44 Član X/2 Ustava BiH.

45 Pažanin, A., (1984). Država i demokracija, *Politička misao*, Vol. XXI, No. 1–2, str. 11.

46 Ibid. str. 11.

47 Ibid. str. 11.

48 Buchheim, H., (1992). Ustavna država i demokratija, *Politička misao*, Vol. XXIX, No. 4. str. 21.

demokracije, to nikako ne znači da svi pojedinci neposredno odlučuju o svemu, nego se primarno radi o tome da se građaninu osigura mogućnost slobodne i stvaralačke participacije u kreiranju opće volje preko izabраних predstavnika koji bivaju birani na slobodnim i demokratskim izborima. Istinska demokratija traži, ali istovremeno i nužno proizvodi slobodnog, svojih interesa svjesnog, politiziranog građanina, pri čemu se politizaciji pridaje grčko, tradicionalno značenje i smisao, a ne savremeno značenje⁴⁹ koje podrazumijeva brojne i različite tehnike manipulacije i instrumentalizacije građanima i njihovim interesima. Bitno je podsjetiti na temeljnu pretpostavku koju mora uvažiti svaka istinski demokratska država, a to je da slobodan pojedinac, sa određenim neotuđivim pravima, postoji u predrđžavnom stanju i on, da bi sačuvao svoja temeljna individualna prava i autonomiju, „pristaje da je ograničava ugovorom s jednako tako autonomnim pojedincima. Takva logika ostaje trajno u temelju demokratske konstitucije političkoga poretka, bez obzira na njegove različite izvedenice. Tamo gdje nije sačuvana autonomna volja pojedinca kao temeljni konstituens političkog poretka, ne može se govoriti o demokraciji“.⁵⁰ U istinski demokratskoj državi čovjek kao slobodan i politički osviješten pojedinac treba biti, ili preciznije kazano, ostati centar političkog života. Tako se u političkoj teoriji tvrdi da „u političkoj zajednici koja ne polazi od pojedinca kao *temelja* i *svrhe* političke (kao,

49 Pojašnjavajući razliku između ova dva modela politiziranja građanina Ante Pažanin navodi: „Izvorno politiziranje građana kao građana i moderno politiziranje razlikuju se bitno po tome što moderno politiziranje uzima građane kao podanike, kojima se manipulira u funkcioniranju državnog stroja kao instrumentima, dok je politiziranje u izvornom grčkom značenju činilo središnji element i smisao života građana kao građana. Nasuprot modernom manipuliranju, instrumentaliziranju i funkcionaliziranju građana, neovisno o tome kakvim se metodama ono postizalo i kakvim se svrhama pokušalo opravdati, izvorno politiziranje počivalo je na vlastitim uvidima i javnoj raspravi u kojima su se izgrađivali zajednički interes, politički identitet i solidarnost građana kao građana, pa je na tome počivalo aktiviranje širokih slojeva općinstva – njihovo vlastito sudjelovanje, koje je, upravo zato što je proizlazilo iz vlastite potrebe uma i njegovih uvida, te javno oprobanih i potvrđenih sposobnosti građana, naprosto plijenilo pažnju javnosti i razvijalo takvo zanimanje goleme većine građana da je svaki drugi interes zaostajao za političkim, a samo političko djelovanje u toj mjeri bivalo sinonimom za ljudsko i čovječno da ga se smatralo plemenitim, lijepim i čovjeka najdostojnijim djelovanjem, tj. središnjim elementom života u polislu. Prema tome, kad se danas zalažemo za politiziranje suvremenog života, onda pod tim razumijemo sasvim drugačije politiziranje od onoga što ga prakticira postojeća politika kao tehnika manipuliranja i instrumentaliziranja građana. U skladu s tim, umjesto politiziranja prije bi se moglo zagovarati depolitiziranje, jer je riječ o razvoju vlastitih uvida i sposobnosti koji bi svakom individuumu kao građaninu omogućili osobno sudjelovanje i umno djelovanje u političkoj zajednici“ (Vidjeti u: Pažanin, A., (1984). *Država i demokracija, Politička misao*, Vol. XXI, No. 1-2, str. 17.).

50 Mirić, J., (1993), *Liberalna i pluralistička demokracija, Politička misao*, Vol. 30., No.3., str. 72.

uostalom, i svake druge) artikulacije, nema demokracije. Nema, naravno, ni demosa, jer je ovaj moguć jedino na pretpostavci punog i nezamjenjivog političkog subjektiviteta pojedinca. Različiti oblici posredovanja i supstitucije pojedinca kao temelja demokracije (koliko god se na njega pozivali) znače njegovo političko desubjektiviranje. To je onda pogodan okvir i plodno tlo za različite političke manipulacije^{.51}

U kontekstu iskazanog stava jasno je da daytonska BiH predstavlja državu koja je nedemokratski i konstituisana i ustrojena, odnosno koja je samo fiktivno demokratska, a još manje ustavna, liberalno-demokratska država. Daytonski ustav samo fingira demokratiju i nominalno proklamuje vrijednosti liberalizma, ali ih u praksi negira i poništava. U liberalno-demokratskom sistemu vlasti neprihvatljiva je dominacija bilo koje forme kolektiviteta u odnosu na čovjeka kao pojedinca. Čovjek je vrijednost sam po sebi i to najveća vrijednost, najveće dobro (*summum bonum*). Vrijednost države je dervirana, dok vrijednost čovjeka ne može biti posredovana, ona je originerna. Posebno je važno naglasiti da se u demokratskom obliku vladavine, ne misli na pojedinca kao bezobličnu i amorfnu jedinku u mnoštvu, nego primarno na „samosvjesnog individuuma, na pojedinca koji je osvijestio svoj politički subjektivitet, ali ne kao Robinzon, već kao društveni individuum“^{.52}

Upravo suprotno navedenom, Daytonski ustav u fokus političkog procesa stavlja kolektivitete, etničke zajednice, tzv. konstitutivne narode, a u konačnici favorizuje etničko-političke elite u odnosu na građanina, uprkos činjenici da historijski razvoj čovječanstva pokazuje „da su, na dugi rok, društveni progres ostvarivali samo oni društveni sistemi i politički poreci koji su oslobađali i stimulirali kreativne potencijale pojedinca“^{.53} U tom kontekstu osnovano je tvrditi da „ni jedan poredak utemeljen na principu kolektiviteta (bez obzira koje provenijencije, socijalne, nacionalne, vjerske, svjetonazorske) nema šanse; ni za društveni progres, ni za vlastito samoodržanje“^{.54}

Prihvatajući nespornom činjenicu da se demokratija zasniva na slobodnom, politički djelatnom pojedincu, da osnovnu pretpostavku postojanja demokratskog političkog sistema predstavlja priznavanje i poštivanje subjektivnih prava pojedinaca, i to kao apstraktnih građana, te da u demokratiji i ustav i zakoni predstavljaju refleksiju temeljnog društvenog konsenzusa slobodnih građana, ali i odraz slobodnog političkog procesa, može se zaključiti da država BiH, onako kako je uspostavljena Daytonskim ustavom, ne ispunjava uslove da bi se mogla smatrati liberalnom, ustavnom demokratskom državom. U demokratskoj državi, kao što je naprijed istaknuto, postoji

51 Ibid. str. 73.

52 Ibid. str. 73.

53 Ibid. str. 74.

54 Ibid. str. 73.

slobodan pojedinac kao apstraktni građanin, a zakoni koje država donosi su „posredovani voljom i samosviješću individuuma“⁵⁵ što u daytonskoj BiH ne postoji. Pojedinac kao apstraktni građanin koji bi u punom kapacitetu ostvarivao svoja prava na cijelom državnom teritoriju BiH, na osnovi Daytonskog ustava, jednostavno ne postoji. Prema Daytonskom ustavu pojedinac nema „vrijednost po sebi i za sebe“ nego je njegova vrijednost posredovana pripadnošću određenom kolektivu, etničkoj zajednici i teritoriju. U daytonskom ustavnopravnom sistemu pojedinac vrijednost zadobiva izvana i kao takav predstavlja instrument za afirmaciju i realizaciju interesa kolektiviteta, a u konačnici političkih elita koje se deklariraju kao ekskluzivni zastupnici i zaštitnici tih kolektiviteta. Prema Daytonskom ustavu pojedinac postoji samo kao instrument i objekt, a ne kao subjekt političkog procesa. Imajući u vidu izborna pravila uspostavljena na osnovi Daytonskog ustava treba naglasiti da u daytonskoj BiH pojedinac, čak i kao član etničkog kolektiviteta, ne uživa sva politička prava na cijelom državnom teritoriju, nego samo na dijelu državnog teritorija.⁵⁶ U tom smislu argumentovano se može tvrditi da ne postoje pravne premise da bi, zakoni koji se usvajaju na osnovi Daytonskog ustava, mogli imati potreban demokratski karakter, jer se politički predstavnici biraju, a državni organi konstituišu i odlučuju primjenom etničko-teritorijalnog, a ne liberalno-građanskog principa. Za politički proces u BiH nerijetko se tvrdi da „građanin, kao pojedinac ili kao pripadnik neke druge društvene grupe, osim kao nacije, nema skoro nikakvog izgleda da učestvuje u procesima odlučivanja“⁵⁷, odnosno, tvrdi se da „pojedinac, bez obzira na to da li ga posmatramo kao apstraktnog građanina ili pripadnika neke druge društvene grupe, ne može doći do izražaja u procesima političkog odlučivanja.“⁵⁸ On u institucijama države BiH nije predstavljen kao takav, a

55 Pažanin, A., (1984). Država i demokracija, *Politička misao*, Vol. XXI, No. 1–2, str. 8.

56 Dokaz za ovakvu tvrdnju je činjenica da su Daytonskim ustavom uspostavljena izborna pravila koja podrazumijevaju da su izborne jedinice za državne organe na entitetskom, a ne na državnom nivou.

57 Marković, G., (2016). Ograničenja demokratskog potencijala političkog režima Bosne i Hercegovine, Pravni fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu, str. 86.

58 Tako daytonski ustav u Domu naroda Parlamentarne skupštine BiH rezerviše prava samo za pripadnike tzv. konstitutivnih naroda. Član IV/I Ustava BiH glasi: „Parlamentarna skupština će imati dva doma: Dom naroda i Predstavnički dom.“

Dom naroda se sastoji od 15 delegata, od kojih su dvije trećine iz Federacije (uključujući pet Hrvata i pet Bošnjaka) i jedna trećina iz Republike Srpske (pet Srba).

a) Nominovane hrvatske, odnosno bošnjačke delegate iz Federacije biraju hrvatski odnosno bošnjački delegati u Domu naroda Federacije. Delegate iz Republike Srpske bira Narodna skupština Republike Srpske.

b) Devet članova Doma naroda sačinjava kvorum, pod uslovom da su prisutna najmanje tri bošnjačka, tri hrvatska i tri srpska delegata.

mehanizmi odlučivanja su prilagođeni zaštiti interesa samo entiteta, odnosno etničkih zajednica, kolektiviteta koji se ustavno definišu kao konstitutivni narodi. Drugim riječima, ustavnopravno važna je samo entitetska i etnička pripadnost, dok su sve druge pripadnosti i interesi manje ili više zanemareni.⁵⁹ Ustavna rješenja ne podrazumijevaju da pojedinac nije svjestan svojih ostalih grupnih pripadnosti i interesa, već da oni ne mogu doći do izražaja u političkom sistemu.⁶⁰ Na osnovi Daytonskog ustava, u Parlamentarnoj skupštini BiH u zakonodavnom postupku uspostavljen je mehanizam veta koji se odnosi na zaštitu interesa etničkih zajednica⁶¹, kao i mehanizam veta u Predsjedništvu BiH koji u procesu donošenja odluka služi zaštiti interesa entiteta.⁶² Dakle, Daytonski ustav ne pre/poznaje mehanizam veta radi zaštite interesa građana kao pojedinaca, oni su prepušteni zaštiti svojih prava tražiti pred Ustavnim sudom BiH koji, vršeći osnovnu funkciju zaštite Ustava BiH, ne može takve povrede efikasno i trajno otkloniti, a prekršioce sankcionisati. Zbog toga su, u konačnici, građani primorani zaštitu svojih ustavnih prava (u koja spadaju i prava iz međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava iz Aneksa I na Ustav BiH) tražiti pred Evropskim sudom za ljudska prava. Međutim, takav mehanizam zaštite individualnih prava i sloboda ne može osigurati njihovu efikasnu zaštitu, jer se presude Evropskog suda za ljudska prava ne izvršavaju, a zbog odnosa prema tim presudama, nosioci političkih funkcija odnosno glavni subjekti političkog procesa, ne snose nikakvu pravnu odgovornost. Tako se i ustavna odredba o primatu međunarodnih standarda u zaštiti ljudskih prava i sloboda u odnosu na svako drugo pravo u BiH (*prema odredbi člana II/2 Daytonskog ustava „These shall have priority over all law“*) pojavljuju kao iluzija koja generira frustracije u odnosu na državu BiH. Na osnovi ostvarenog uvida u ustavni tekst osnovano se može tvrditi da se radi

Također, Ustav BiH propisuje ko može biti član Predsjedništva BiH, pri čemu se ovo pravo rezerviše samo za pripadnike tzv. konstitutivnih naroda. Član V Ustava BiH u relevantnom dijelu glasi: „Predsjedništvo Bosne i Hercegovine se sastoji od tri člana: jednog Bošnjaka i jednog Hrvata, koji se svaki biraju neposredno sa teritorije Federacije, i jednog Srbina, koji se bira neposredno sa teritorije Republike Srpske“.

59 Faris Vehabović, sudija Evropskog suda za ljudska prava tako ističe „Vještačkom podjelom jedinstvene teritorije BiH na dva entiteta i njihovim određivanjem kao izborne osnove izvršeno je poništavanje građanina BiH kao osnovnog političkog subjekta na cijeloj teritoriji, čime se lišava one uloge koju građanin danas ima u bilo kojoj demokratskoj državi svijeta, to jest da je on jednako građanin na cijeloj teritoriji svoje države (bez obzira o kakvom obliku državnog uređenja se radi). Građanin je danas „zarobljen“ u etno-entitetske granice“. (Vidjeti u Vehabović, F. (2010). Zašto neće doći do sistematskih ustavnih promjena, *Sveske za javno pravo*, br. 1–2, str. 40.

60 Marković, G., (2016). Ograničenja demokratskog potencijala političkog režima Bosne i Hercegovine, *Pravni fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu*, str. 87-88.

61 Član IV/3 Ustava BiH.

62 Član V/2 Ustava BiH.

o pre/velikim, ili bolje kazano maksimalističkim obećanjima i proklamacijama, ali istovremeno i o minimalističkim mogućnostima njihovog ostvarivanja u praksi, što će se vjerovatno kao praksa nastaviti i u budućnosti. Na ovakav odnos prema ljudskim pravima i slobodama, kao i prema presudama Evropskog suda za ljudska prava i slobode, pa čak i prema odlukama Ustavnog suda BiH i u budućnosti ukazuje Harun Išerić koji, analizirajući odnos domaćih političkih subjekata prema obavezi izvršenja presuda Evropskog suda za ljudska prava i odluka Ustavnog suda BiH, ističe da presude Evropskog suda za ljudska prava i dalje ostaju „samo šansa“, dok odluke Ustavnog suda BiH predstavljaju „*nudum ius* u BiH“. ⁶³

U domaćoj pravnoj teoriji se navode različiti razlozi za neuspjeh svih dosadašnjih pokušaja revizije Daytonskog ustava s ciljem njegovog usklađivanja sa međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima i slobodama, a prije svega sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i slobodama koja čini sastavni dio ustavnog sistema BiH i nominalno ima primat u odnosu na primjenu svakog drugog prava. Tako Faris Vehabović, sudija Evropskog suda za ljudska prava vrši kategorizaciju razloga neuspjeha provođenja revizije Daytonskog ustava i navodi pet ključnih razloga koji se mogu razvrstati u sljedeće kategorije: „(1) institucionalni set-up uspostavljen Dejtonskim ustavom, (2) psihologija i mentalitet etničkih skupina u uslovima političkog nepovjerenja, (3) fragmentiranost stranačkog sistema unutar etničke skupine, (4) nezainteresovanost i razjedinjenost međunarodne zajednice, (5) nepoštivanje ustavnog poretka – nepostojanje obaveze na ustavnu lojalnost“. ⁶⁴

Neki drugi autori razloge neuspjeha usklađivanja Daytonskog ustava sa evropskim pravnim standardima vide u prevelikim i neutemeljenim očekivanjima da država BiH, koja je izašla iz rata obilježenog genocidom koji je uzrokovao duboke podjele u društvu, samostalno uspostavi novi politički sistem koji bi bio u skladu sa tri temeljna evropska principa, i to vladavinom prava, demokratskim načinom upravljanja i zaštitom ljudskih prava i temeljnih sloboda. Tako Lada Sadiković ističe da će država BiH za ostvarenje ovog cilja trebati aktivnu podršku svih aktera Daytonskog mirovnog sporazuma, posebno visokog predstavnika (OHR) kao glavnog tumača civilnog dijela Daytonskog mirovnog sporazuma, koji može i treba formirati ustavne, političke i svake druge institucije koje nedostaju u BiH i koji će uz pomoć i podršku Venecijanske komisije početi konačno ostvarivati svoje obaveze u implementaciji civilnog dijela Daytonskog sporazuma, posebno u zahtjevima

63 Više o ovome vidjeti u Išerić, H. (2019). Presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetima Sejdić i Finci, Zornić, Pilav i Šlaku – *nudum ius* u Bosni i Hercegovini, *Sveske za javno pravo*, br. 35–36, str. 19–36.

64 Citirano prema Išerić, H. (2019). Presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetima Sejdić i Finci, Zornić, Pilav i Šlaku – *nudum ius* u Bosni i Hercegovini, *Sveske za javno pravo*, br. 35–36, str. 26.

međunarodne zajednice za revizijom Ustava BiH zajedno sa Sjedinjenim Američkim Državama, NATO-om i EU u cjelini.⁶⁵

Cijenimo da su navedena razmišljanja, kako o razlozima i uzrocima neuspjeha svih dosadašnjih pokušaja revizije Daytonskog ustava, njihovoj prisutnosti u političkom životu i danas, te o njihovom odlučujućem značaju i u budućnosti, potpuno osnovana. Također, osnovani su i stavovi u odnosu na modalitete i mehanizme koje je potrebno aktivirati kako bi se, u doglednoj budućnosti, Daytonski ustav uskladio sa međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava i sloboda. Uostalom, u analizi Daytonskog ustava nikada se ne smije zanemariti činjenica da takvo usklađivanje predstavlja ustavnu obavezu koja je ustanovljena samim Daytonskim ustavom, kao što je i obaveza angažmana u tom procesu svih aktera Daytonskog sporazuma predviđen samim tim sporazumom.

Umjesto zaključka

Daytonski ustav prožet je velikim obećanjima, očekivanjima i nadanjima, a politički život koji se odvija na osnovi ustavnog teksta, obilježen je velikim razočarenjima koja proizvode velike frustracije građana u odnosu na državu BiH. Daytonska BiH nema i ne može imati karakter ustavne demokratske države u kojoj se vlast konstituiše i vrši uz poštivanje principa političke teorije liberalizma. Kao država koja se vlastitim ustavom obavezala na implementaciju evropskih pravnih standarda i kao pretendent na članstvo u Evropskoj uniji, temeljita reforma Daytonskog ustava se nameće kao nužnost. Dosadašnja praksa je pokazala da Daytonski sporazum i Daytonski ustav ne mogu predstavljati stabilnu osnovu za efikasno funkcionisanje države BiH. Zbog toga Daytonski sporazum i Daytonski ustava svoje opravdanje mogu imati isključivo u činjenici da su okončali rat i osigurali mir. Kao takvi, oni mogu predstavljati isključivo prelaznu fazu ustavnosti države BiH na njenom putu ka konačnom postizanju „bosanskog sporazuma“ i usvajanja „bosanskog ustava“. Traganje za društvenim sporazumom i državnim ustavom mora uvažiti neupitnost državnog suvereniteta, teritorijalnog integriteta i međunarodnog subjektiviteta države Bosne i Hercegovine, ali i odvijati se uz strogo poštivanje međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava i sloboda čija puna implementacija predstavlja opredjeljenje i samih potpisnika kako Daytonskog sporazuma, tako i Daytonskog ustava. Daytonski ustav

65 Sadiković, L. (2020) Revizija Ustava Bosne i Hercegovine nakon dvadeset i pet godina implementacije mira – pitanje političke volje ili prihvaćene obaveze svih potpisnika Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, *Dijalog – Časopis za filozofiju i društvenu teoriju*, broj. 01–02, str. 133.

predviđa mogućnost vlastite izmjene, uz rezervu da se kroz izmjene ustavnog teksta ne može eliminisati i umanjiti nijedno od prava i sloboda zagarantovano Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i sloboda, niti se ustavna odredba koja takvu mogućnost zabranjuje može izmijeniti. Takva ustavna norma koja eternalizira najviši nivo priznavanja i poštivanja ljudskih prava i sloboda predstavlja zalag za bolju budućnost. U procesu reforme Daytonskog ustava taj zalag je potrebno iskoristiti na dobrobit svih građana i naroda Bosne i Hercegovine.

Literatura

1. Ballestrem, C., (1998). Narodni suverenitet u ustavnoj državi, *Politička misao*, Vol. XXXV, br. 3.
2. Basta-Posavec, L., (1993). Pravna država i konstitucionalna demokratija
3. Buchheim, H., (1992). Ustavna država i demokratija, *Politička misao*, Vol. XXIX, No. 4.
4. Dejtonski mirovni sporazum, JP NIO Službeni list RBiH, Sarajevo, 1996.
5. Dimitrijević, N., Konstitucionalizam i privatizovane države, *Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*.
6. F. Ni Aolain, "The Fractured Soul of the Dayton Peace Agreement: A legal Analysis", *Michigan Journal of International Law*, Volume 19, Issue 4.
7. Festić, I., (2004). Rat, mir i pravo u Bosni Hercegovini, Pravni fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
8. Isensee, J., (1998). Ustavotvorna vlast naroda-demokratski mit, *Politička misao*, Vol. XXXV, br. 3.
9. Isensee, J., (1999). Nacija kao političko jedinstvo, *Politička misao*, Vol. XXXVI, br. 4.
10. Izvještaj stručnjaka o pitanjima vladavine prava u Bosni i Hercegovini od 05. 12. 2019.godine.
11. Kielmansegg, G., (1998). Granice ustavotvorne vlasti, *Politička misao*, Vol. XXXV, br. 2.
12. Krivokapić, N., (2016). Oblici i koncepti demokratije, *Sociološka luča X/2*.
13. Kukoč, M., (2013). Liberalna demokracija versus neoliberalna globalizacija, Filozofski fakultet u Splitu/Institut društvenih znanosti Ivo Pilar-Centar Split
14. Lauc, Z., (2016). Načelo vladavine prava u teoriji i praksi, *Pravni vjesnik*, Vol. 32, br. 3–4.
15. Marković, G., (2016). Ograničenja demokratskog potencijala političkog režima Bosne i Hercegovine, Pravni fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu
16. Mirić, J., (1993), Liberalna i pluralistička demokracija, *Politička misao*, Vol. 30., No.3.

17. Mišljenje Evropske komisije o zahtjevu Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji COM (2019) 261 od 29. 05. 2019. godine.
18. Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima visokog predstavnika CDL-AD (2005) 004 od 11. marta 2005. godine.
19. Nešković, R., (2013). Nedovršena država, politički sistem Bosne i Hercegovine, Fondacija Friedrich-Ebert Stiftung, Sarajevo
20. orlander, H., (2001). Supremacija ustava. O odnosu napetosti između demokracije i konstitucionalizma, Politička misao, Vol. XXXVIII, br 1.
21. P, Kielmansegg., (1998). Granice ustavotvorne vlasti, Politička misao, Vol. XXXV, br. 3.
22. Pažanin, A., (1984). Država i demokracija, Politička misao, Vol. XXI, No. 1–2.
23. Posavec, Z., (1993). O suverenitetu, Politička misao, Vol. XXX, No. 4.
24. Posavec, Z., (1998). Legitimacija ustavne države između moralnog univerzalizma i nacionalno-demokratskog partikularizma, Politička misao, Vol. XXXV, br. 3.
25. Presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić i Finci protiv BiH („Službeni glasnik BiH“ broj: 17/10).
26. Rodin, D., (1996). Daytonski sporazum: Deklaracija političke volje Zapada, Politička misao, Vol. XXXIII, br. 4.
27. Rodin, D., (2006). Demokracija nije ni vladavina naroda, niti vladanje narodom, Politička misao, Vol. XLIII, br. 3.
28. Sadiković, L. (2020) Revizija Ustava Bosne i Hercegovine nakon dvadeset i pet godina implementacije mira – pitanje političke volje ili prihvaćene obaveze svih potpisnika Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, Dijalog – Časopis za filozofiju i društvenu teoriju, broj: 01–02.
29. Šarčević, E., (1997). Ustav i politika, Kritika etničkih ustava i postrepubličkog ustavotvorstva u Bosni Hercegovini, KULT B Časopis za kulturu – umjetnost – nauku – politiku, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.
30. Šarčević, E., (2010) Karakteriziranje dejtonskog ustavnog modela, o jednom neuspješnom ustavnom eksperimentu, Pravni zapisi, Vol. I (1), Pravni fakultet Univerziteta Union
31. Ustav BiH preuzet sa internet stranice Ureda visokog predstavnika u BiH (OHR).
32. Vehabović, F. (2010) Zašto neće doći do sistematskih ustavnih promjena, Sveske za javno pravo 1–2: 36–54.

Mr. sc. Damir Katica, doktorand
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Pravni fakultet / Faculty of Law
damir.katica@bih.net.ba

UDK 343.272

Stručni članak

ODUZIMANJE IMOVINSKE KORISTI PRIBAVLJENE UČINJENJEM KRIVIČNOG DJELA

CONFISCATION OF PROPERTY OBTAINED THROUGH CRIMINAL ACTIVITIES

Sažetak

Oduzimanje imovinske koristi stečene učinjenjem krivičnih djela predstavlja vrlo važnu posljedicu krivično-pravne osude. Na taj način se poručuje potencijalnim počiniocima krivičnih djela da neće moći zadržati imovinsku korist pribavljenu kriminalnim djelovanjem, te se na takav način ujedno provodi kako specijalna, tako i generalna prevencija.

Cilj oduzimanja imovine stečene na nelegalan način nije samo preventivni i kazneni, već i da zaštiti interese oštećene stranke. Glavni zadatak svake države jeste da se fokusira na oduzimanje imovine proistekle iz krivičnih djela, da stvori odbrambene mehanizme u borbi protiv organiziranog kriminala i da sprovede finansijsku istragu sa ciljem da se identifikira, zaplijeni i oduzme imovina koja je proistekla učinjenjem teških krivičnih djela, a sve to predstavlja strateški plan borbe protiv organiziranog i teškog kriminala.

Ključne riječi: *Osuda, imovinska korist, krivično djelo, oduzimanje.*

Summary

The confiscation of the property obtained through criminal activities is a very important consequence of criminal conviction. In this way, it is told to potential offenders that they will not be able to maintain the property benefits obtained by criminal actions, and in such a way, it is also implemented both special and general prevention.

The goal of revoking property acquired in a illegal way is not only preventive and punitive, but also to protect the interests of the injured party. The main task of each state is to focus on the confiscation of the property, to create defense mechanisms in the fight against organized crime and to implement a financial investigation with the aim of identifying, seized and subtracting the assets that arose to do severe crimes, and all This is a strategic plan for the fight against organized and difficult crime.

Keywords: *conviction, property benefit, criminal offense, confiscation.*

1. Uvod

Moderno doba sa sobom nosi tendenciju povećanja značaja novca i materijalnih vrijednosti, a kao rezultat svega toga je činjenica da je sve više onih koji novac stiču na nelegalan način. Organizovani kriminal je danas globalni problem velikih razmjera, zastupljen u mnogim državama i koji predstavlja ozbiljnu prijetnju državama u političkoj i ekonomskoj tranziciji.

Proces globalizacije tržišta i razvoj informatičke tehnologije su samo pogodovali aktivnostima kriminalnih grupa na usavršavanje organizacije, tehnika i sistema kontrole nacionalnih institucija, a kao krajnji rezultat djelovanja jeste ogroman profit do kojeg se brzo dolazi u kriminalnoj sferi. Želja za profitom stvorila je intenzivnu dinamiku razvoja organiziranog kriminala, a sa druge strane države u procesu tranzicije su zapostavile modernizaciju sigurnosnih i zaštitnih sistema, pa su danas u mnogim evropskim državama kriminalne grupe bolje organizovane i opremljenije od državnih institucija.

Oduzimanje imovinske koristi je institut koji ima i historijske korijene, pa shodno tome ne predstavlja novinu u krivično-pravnim institutima u svom suštinskom smislu.

2. Pojam instituta oduzimanja imovinske koristi i njegov historijski aspekt

Pravna teorija različito definiše pojam instituta „oduzimanja imovinske koristi“ pribavljene učinjenjem krivičnog djela, i to kao sigurnosnu mjeru, posebnu mjeru ili kao mjeru krivičnopravnih sankcija, ali danas se smatra da se ustvari radi o mješovitom građansko-krivičnom institutu *sui generis* čija je svrha u uspostavi stanja narušenog počinjenjem krivičnog djela i u zabrani nezakonitog bogaćenja kriminalnim djelatnostima.¹

Institut oduzimanja imovinske koristi ima historijske korijene i ne predstavlja novinu u krivičnom pravu, a u zakonodavstvo je po prvi put unesen Općim kaznenim zakonikom Kraljevine Norveške 1902. godine. Ova mjera je u domaće zakonodavstvo prvi put uvedena novelom Krivičnog zakonika 1959. godine i to kao mjera sigurnosti.

¹ Robert. G., *Financial Investigations and Confiscation of Proceeds from Crime*, Council of Europe, 2006., str.10.

Pojam ovog instituta ima različitu pravnu prirodu, pa se zbog toga u nekim državama smatra krivično-pravnom sankcijom, u savremenim zakonodavstvima predstavlja posebnu posljedicu osude ili je uređen kao posebna mjera koja omogućava ostvarenje načela da niko ne može i ne smije zadržati imovinsku korist stečenu krivičnim djelom koja ima svoje osnovo uporište u pravnom (civilizacijskom) načelu.²

U Krivičnom zakonu bivše SFRJ iz 1977. godine institut oduzimanja imovinske koristi nije više smatran krivično-pravnom sankcijom, nego kao posebna krivično-pravna mjera. Osnovno načelo da niko ne može zadržati imovinsku korist pribavljenu učinjenjem krivičnog djela poznaju mnoga savremena zakonodavstva, pa tako i krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine. Cilj ove mjere jeste da se uspostavi stanje kakvo je bilo prije počinjenja krivičnog djela.

U Bosni i Hercegovini nije potpuno proveden pravni okvir za zapljenu imovine, a oduzimanje imovine stečene krivičnim djelima i dalje je neujednačeno u svim dijelovima države. Državni propisi koji opisuju i definiraju ovu oblast su Krivični zakon BiH, Zakon BiH o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera i Zakon o izvršnom postupku BiH pred Sudom BiH, a na nižim nivoima vlasti, radi se o entitetskim krivičnim zakonima i Krivičnom zakon Brčko Distrikta BiH, te Zakonu o oduzimanju imovine stečene izvršenjem krivičnog djela RS-a.

3. Međunarodne konvencije i standardi koji se odnose na institut oduzimanja imovinske koristi

Globalizacija organiziranog kriminala predstavlja prijetnju društvima širom svijeta. Iz ovog razloga međunarodna zajednica je svoju pažnju usmjerila na pitanje oduzimanja imovinske koristi proistekle iz krivičnog djela i uvela kroz različite zakonske instrumente, minimalne standarde za efikasan rad i saradnju u ovoj oblasti.³

Provođenje međunarodnih standarda u savremenim zakonodavstvima zavisi od postojanja pravnog sistema u određenoj državi. Najznačajniji standardi vezani za institut oduzimanja imovinske koristi pribavljene učinjenjem krivičnog djela su:

2 Ivičević, E., Utvrđivanje imovinske koristi stečene kaznenim djelom, Pregledni znanstveni rad, 2004., str. 218.

3 Šuškić, I., Oduzimanje imovinske koristi stečene krivičnim djelima u BiH, 2005., str. 166.

- 1.** Konvencija Vijeća Evrope iz 1990. godine o traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenih krivičnim djelom, odredila je osnovu za kriminalizaciju pranja novca i standarde za trajno oduzimanje prihoda stečenih učinjenjem krivičnih djela. Bosna i Hercegovina je ovu Konvenciju potpisala 30. 3. 2004. godine, po kojoj je oduzimanje imovinske koristi moguće iz bilo koje imovine u koju je pretvorena imovinska korist pribavljena krivičnim djelom, pa i imovina koja je nezakonito stečena, a u vrijednosti koja odgovara imovinskoj koristi pribavljenoj krivičnom djelom.
- 2.** Konvencija Vijeća Evrope iz 2005. godine o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenih krivičnim djelima i o finansiranju terorizma, koja je usvojena 16. 5. 2005. godine na Trećem samitu šefova država i vlada Vijeća Evrope koji je održan u Varšavi. Ovo je prvi međunarodni ugovor kojim su obuhvaćeni i sprečavanje i kontrola pranja novca i finansiranje terorizma.
- 3.** Konvencija UN-a iz 2000. godine (Palermo) protiv transnacionalnog organiziranog kriminala bavi se trajnim oduzimanjem (čl. 12–14.).⁴ Odredba o trajnom oduzimanju sadržana je i u čl. 23. Krivično-pravne konvencije Vijeća Evrope o korupciji iz 1999. godine (Strasbourg).⁵ Evropska unija je prepoznala da sticanje finansijske dobiti predstavlja osnovni motiv za organizirani kriminal, te je preduzela određene planske aktivnosti.
- 4.** Plan aktivnosti Vijeća Evrope iz 1997. godine za borbu protiv organiziranog kriminala u oblasti trajnog oduzimanja prihoda stečenih učinjenjem krivičnih djela.
- 5.** Plan aktivnosti Vijeća Evrope iz 1997. godine „Sprečavanje i kontrola organiziranog kriminala; strategija Evropske unije za početak novog milenija“ govori o otkrivanju, zamrzavanju i trajnom oduzimanju imovinske koristi od krivičnog djela.
- 6.** Konvencija o evropskim smjernicama za efektivne mjere prevencije i borbe protiv trgovine ženama u cilju njihove seksualne eksploatacije iz 1997. godine (Haag).⁶
- 7.** Konvencija o sprečavanju trgovine robljem i ropstva usvojena je 25. 9. 1926. godine u Ženevi, a stupila na snagu 07. 3. 1927. godine. Bosna i Hercegovina je članica ove Konvencije po osnovu sukcesije.
- 8.** Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem, usvojena je 30. 4. 1956. godine, a stupila na snagu 30. 4. 1957. godine. Bosna i Hercegovina je članica ove Konvencije po osnovu sukcesije.

4 Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, Palermo, 2000.

5 Krivičnopravna konvencija o korupciji, Strasbourg, 1999.

6 Konvencija o evropskim smjernicama za efektivne mjere prevencije i borbe protiv trgovine ženama, Haag, 1997.

9. Konvencija o pravima djeteta usvojena 20. 11. 1989. godine, a stupila na snagu 02. 9. 1999. godine. Bosna i Hercegovina je članica ove Konvencije po osnovu sukcesije.

10. Konvencija UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala, zajedno sa dva protokola koja se dopunjuju: Protokolom protiv krijumčarenja migranata kopnenim, morskim i vazдушnim putem i Protokolom za sprečavanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, usvojena 05.02.2002. godine.

11. Konvencija o zabrani trgovine ljudima, stupila na snagu 25. 7. 1951. godine, a Bosna i Hercegovina je članica ove Konvencije po osnovu sukcesije.

4. Međunarodne institucije koje tretiraju oduzimanje imovinske koristi kroz svoje nadležnosti

Brojne su međunarodne organizacije koje se u okvirima svojih nadležnosti bave pitanjima vezanim za oduzimanje imovinske koristi, prevencijom kriminaliteta, korupcije i drugih sličnih negativnih društvenih pojava. Neke od najznačajnijih su:

1. FATF je međudržavno tijelo formirano 1989. godine, koje ima za cilj razvoj i unapređenje državnih i međunarodnih strategija za borbu protiv organiziranog kriminala, pranja novca i finansiranje terorizma, a koje ima članove iz cijelog svijeta.

2. MONEYVAL je izborna komisija eksperata za ocjenjivanje mjera protiv pranja novca Vijeća Evrope, osnovana 1997. godine, koja revidira mjere protiv pranja novca, mjere oduzimanja i mjera za borbu protiv finansiranja terorizma u državama članicama Evrope.

3. GRECO je Evropska komisija koja ima za cilj unaprijediti kapacitet svojih država članica za borbu protiv korupcije. Ova komisija prati da li se države pridržavaju vodećih principa za borbu protiv korupcije i za provođenje međunarodnih pravnih instrumenata usvojenih u cilju ostvarivanja programa aktivnosti protiv korupcije.

5. Međunarodna saradnja između država pri otkrivanju problema nezakonito stečene imovinske koristi

Pomoć u istraživanju ovog problema današnjice, uključuje svaku mjeru koja se odnosi na pružanje i osiguravanje dokaza o postojanju, mjestu ili premještanju, prirodi, pravnom statusu ili vrijednosti navedene imovinske

koristi, a sve u cilju identifikacije prihoda i imovine koja može biti predmetom oduzimanja na osnovu zahtjeva druge države.

Druge države mogu da podnesu različite zahtjeve, a u takvim slučajevima moraju postojati mogućnosti za njihovo rješavanje, a neki od tih zahtjeva su:

1. zahtjev za dostavljanje podataka o bankovnim računima,
2. zahtjev za dostavu podataka o bankovnim transakcijama,
3. zahtjev za praćenje bankovnih transakcija.⁷

Država može i bez prethodnog zahtjeva proslijediti drugoj državi podatke o sredstvima i nezakonito stečenim приходima, ukoliko smatra da bi pružanje tih podataka pomoglo državi koja ih prima, u pokretanju ili provođenju istražnog ili sudskog postupka ili bi takvi podaci omogućili drugoj državi podnošenje zahtjeva.

Ukoliko se prilikom istrage utvrdi da u drugoj državi postoji imovina koja je pribavljena nezakonito učinjenjem krivičnog djela, tada se posredstvom policijske saradnje između država, posredstvom INTERPOLA, te saradnjom tužilaštava, poduzimaju sve mjere koje se odnose na otkrivanje, identifikaciju i osiguravanje svih dokaza koji se odnose na postojanje prihoda i imovine koji mogu biti predmet oduzimanja zbog nezakonitog sticanja istih. Iz ovog razloga, saradnja između država ima veliki značaj u identifikaciji i rješavanju ovog problema današnjice.

6. Institut oduzimanja imovinske koristi u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine

U Bosni i Hercegovini postoje nekoliko zakona iz oblasti krivičnog zakonodavstva koja sadrže odredbe o oduzimanju imovinske koristi pribavljene učinjenjem krivičnih djela, a to su:

1. Krivični zakon Bosne i Hercegovine⁸
2. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine⁹
3. Krivični zakonik Republike Srpske¹⁰

7 Šuškić, I., Oduzimanje imovinske koristi stečene krivičnim djelima u BiH, 2005., str. 168.

8 Krivični zakon Bosne i Hercegovine („Sl. glasnik BiH“, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15, 35/18, 46/21 i 31/23).

9 Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine („Sl. novine F BiH“, br. 36/03, 21/04 - ispr., 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16, 75/17 i 31/23).

10 Krivični zakonik Republike Srpske („Sl. glasnik Republike Srpske“, br. 64/17, 104/18 - odluka US, 15/21 i 89/21)

4. Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine¹¹
5. Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera¹²
6. Zakon o izvršnom postupku Bosne i Hercegovine pred Sudom BiH¹³
7. Zakon o oduzimanju nezakonito stečene imovine krivičnim djelom Federacije Bosne i Hercegovine¹⁴
8. Zakon o oduzimanju imovine koja je proistekla izvršenjem krivičnog djela¹⁵.

Krivični zakon Bosne i Hercegovine ne predviđa oduzimanje imovinske koristi kao krivičnopravnu sankciju, nego kao posebnu mjeru koja je posljedica učinjenja krivičnog djela kojom je ta imovinska korist pribavljena.¹⁶ Krivični zakon Bosne i Hercegovine propisuje da niko ne može zadržati imovinsku korist koja je pribavljena učinjenjem krivičnog djela, i da se takva imovina može oduzeti i od lica na koja je ta imovina prenesena bez naknade ili uz naknadu, kao i da se mogu oduzeti prihodi i druge koristi iz imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom.¹⁷ Ovaj član predstavlja obavezu koja vrijedi u svim savremenim zakonodavstvima i ova mjera je zakonom predviđena kao posljedica koja pogađa onoga ko na nezakonit način nastoji pribaviti sebi ili drugome imovinsku korist.

Nadalje, Krivični zakon Bosne i Hercegovine propisuje da se imovinska korist oduzima sudskom odlukom, ako je utvrđeno da je ta imovinska korist pribavljena učinjenjem krivičnog djela, dakle da je u kauzalnom odnosu sa učinjenjem tog krivičnog djela, a takav odnos može biti izravan i neizravan.¹⁸ Za imovinsku korist nije bitno da li je njeno postizanje bilo i cilj poduzimanja krivičnog djela, nego je dovoljno samo da se ona pojavila kao rezultat krivičnog djela, odnosno da je nastala učinjenjem krivičnog djela. Iz ovih zakonskih odredaba proizlazi da se imovinska korist mora utvrditi u krivičnom postupku i da se može oduzeti samo sudskom odlukom, kojom je utvrđeno da

11 Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Sl. glasnik Brčko Distrikta BiH“, br. 19/20 - prečišćeni tekst).

12 Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera („Sl. glasnik BiH“, br. 22/2016 - prečišćeni tekst).

13 Zakon o izvršnom postupku Bosne i Hercegovine pred Sudom BiH („Sl. glasnik BiH“ br. 18/03).

14 Zakon o oduzimanju nezakonito stečene imovine krivičnim djelom Federacije Bosne i Hercegovine („Sl. novine F BiH“, br. 71/14.).

15 Zakon o oduzimanju imovine koja je proistekla izvršenjem krivičnog djela („Sl. glasnik RS“, br. 66/18).

16 Za potrebe ovoga rada će biti analizirane odredbe Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine.

17 Član 110., stav 2. KZ BiH.

18 Član 110., stav 1. KZ BiH.

je krivično djelo učinjeno, a njegovim učinjenjem pribavljena imovinska korist. Ipak, utvrđivanje imovinske koristi nije nimalo jednostavno, pošto se radi o kontinuiranoj kriminalnoj aktivnosti u dužem vremenskom periodu i na različitim lokacijama. Na taj način se otvaraju veće mogućnosti da se profit stečen na nezakonit način zadrži, pa čak i da se nesmetano nastavi sa takvim nezakonitim aktivnostima.

6.1. Pojam proširenog oduzimanja imovinske koristi

Navedeni problemi po pitanju normativne regulacije oduzimanja imovinske koristi motivirali su zakonodavce da prvi put u zakon uvedu i prošireni oblik oduzimanja imovinske koristi stečene krivičnim djelom, propisujući da sud može oduzeti imovinsku korist ukoliko postoje opravdani razlozi da se vjeruje da je takva korist pribavljena na nezakonit način i učinjenjem krivičnog djela, a sa druge strane okrivljenik nije u mogućnosti da pruži dokaze da je takva korist pribavljena na zakonit način.¹⁹

Prošireno oduzimanje imovinske koristi je institut koji je uveden izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, a koji se primjenjuje pri utvrđivanju nezakonitog porijekla imovine, a pravni osnov za prošireno oduzimanje imovinske koristi se prvi put pojavljuje u Konvenciji UN-a protiv transnacionalnog organizovanog kriminala od 15. 1. 2000. godine. Prema ovoj Konvenciji, oduzimanje imovinske koristi je moguće samo u skladu s principima domaćeg prava i prirodom sudskog postupaka,²⁰ a isti osnov sadrži i Konvencija UN-a protiv korupcije od 31. 9. 2003. godine.

Prošireno oduzimanje imovinske koristi prema Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine moguće je izvršiti samo na osnovu sudske odluke kojom je utvrđeno da je krivično djelo učinjeno. Oduzimanje imovinske koristi Sud može izreći samo u presudi kojom se optuženi proglašava krivim, u rješenju o primjeni odgojne mjere, kao i u presudi u kojoj se utvrđuje da li je djelo izvršeno u stanju neuračunljivosti ili stanju smanjene uračunljivosti. Iz navedenog je moguće zaključiti da pravo prošireno oduzimanje nelegalno stečene imovine, predstavlja inverziju tereta dokazivanja nezakonitog porijekla imovine između tužioca i osumnjičenog. Međutim, veliki problem predstavlja činjenica da sudska praksa nije zauzela stav u okviru kojeg postupka se može primijeniti ovaj propis. S jedne strane postoje mišljenja da se u okviru konkretnog krivičnog postupka pokreće poseban postupak po službenoj dužnosti (posebnim rješenjem) s ciljem utvrđivanja imovinske

¹⁹ Član 110a KZ BiH.

²⁰ Član 12. Konvencije UN-a protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, 2000.

koristi za koju se osnovano sumnja da je pribavljena učinjenjem krivičnog djela, a sa druge strane postoje mišljenja da nadležni tužilac treba predložiti pokretanje posebnog postupka kod suda u okviru kojeg bi predlagao dokaze kojima se potvrđuje sumnja da se radi o nezakonito stečenoj imovini.²¹ Ukoliko sud prihvati takav prijedlog, teret dokazivanja je na počiniocu koji bi trebao priložiti dokaze da je imovina stečena na zakonit način, jer se smatra da je tužilac već podnio određene dokaze koji ukazuju na sumnju da je imovinska korist stečena na nezakonit način.²² Ukoliko nisu ispunjeni svi uslovi za vođenje krivičnog postupka zbog smrti ili odsutnosti osumnjičenog ili nekih drugih okolnosti koji isključuju krivično gonjenje, a postoji sumnja da je određena imovinska korist pribavljena učinjenjem krivičnog djela, tada će tužilac kod suda pokrenuti poseban postupak za oduzimanje te imovine, a o zahtjevu tužioca o oduzimanju nelegalno stečene imovinske koristi odlučuje sudija pojedinac i to rješenjem.

7. Finansijska istraga kod oduzimanja imovinske koristi pribavljene učinjenjem krivičnog djela

Prihodi su najznačajniji faktor u dokazivanju krivičnih djela čiji elemente predstavljaju upravo nezakoniti slučajevi sticanja imovinske koristi. Otkrivanjem prihoda koji je nastao učinjenjem krivičnog djela i istragom tog prihoda mogu se otkriti saučinioci ili čak organizatori krivičnog djela, pa čak i treće osobe od kojih se isto može oduzeti takav prihod. Prilikom utvrđivanja prihoda od posebnog značaja su i podaci o finansijskim transakcijama koje su izvršili osumnjičeni i druge osobe, a pristup bankovnim računima je moguć samo sudskim nalogom i za njega moraju postojati određeni dokazi. Analizom uplata, isplata i novčanih naloga utvrđuju se finansijski tokovi učinioca krivičnog djela i drugih osoba. Finansijskom istragom se prikupljaju podaci o imovini osumnjičenog, saučesnika i njima bliskih lica i pravnih lica. Na taj način će se utvrditi cjelokupna imovina i to šta je bilo moguće steći na zakonit način, a šta ukazuje na imovinu koja potiče od izvršenja krivičnog djela, bilo da se radi o novčanim sredstvima, nekretninama, pokretnim stvarima ili pravima. Finansijska istraga se pokreće naredbom tužioca, te protiv ove naredbe nije dozvoljena žalba. Dakle, cilj finansijske istrage je prikupljanje svih dokaza koji ukazuju na obim, iznos, vrstu, stvarnu vrijednost i druge okolnosti u vezi sa zakonitim prihodima osumnjičenog ili optuženog, povezanih osoba, ostavitelja ili pravnog sljedbenika, njihovim troškovima

21 Mujanović. E., Oduzimanje ilegalno stečene imovine, 2011., str. 3.

22 Hasanspahić.S., Halilagić.N., Oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom, 2011., str. 313.

života i stvarnim mogućnostima zakonitog sticanja imovine za koju postoje temelji sumnje da pribavljena na nezakonit način učinjenjem krivičnog djela. Sa finansijskom istragom u uskoj je vezi i rad agencija za upravljanje oduzetom imovinom, koje su ustanovljena na nivou entiteta i imaju svojstva pravnog lica, a koja su nadležne za upravljanje oduzetom imovinom, strateškim usmjeravanjem aktivnosti nadležnih institucija u provođenju finansijskih istraga, stručnu edukaciju iz područja finansijskih istraga i oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom, a u isto vrijeme bi se bavila i čuvanjem, skladištenjem, prodajom i procjenom vrijednosti oduzete imovine.²³

8. Privremeno i trajno oduzimanje predmeta i imovine

8.1. Privremeno oduzimanje predmeta i imovine

Privremeno oduzimanje predmeta i imovine je samostalna radnja dokazivanja i istom se pribavljaju dokazi i predmeti koji služe za utvrđivanje činjenica u krivičnom postupku, kao i sprečava vršenje krivičnih djela te onemogućava korištenje ili otuđenje imovine. Privremeno oduzimanje predmeta ili imovine može biti posljedica prinudnog oduzimanja ili dobrovoljne predaje. Naredbu o privremenom oduzimanju predmeta i imovine izdaje sud na prijedlog tužioca ili ovlaštene osobe uz prethodno pribavljenu saglasnost tužioca. Predmeti se mogu privremeno oduzeti i bez naredbe suda, ukoliko postoji opasnost od odlaganja, ali je tužilac obavezan u roku od 72 sata da podnese zahtjev sudiji za naknadno odobrenje. Privremeno oduzeti predmeti se pohranjuju u sudu ili sud na drugi način osigurava njihovo čuvanje. Sud može rješenjem narediti pravnoj ili fizičkoj osobi da privremeno obustavi izvršenje finansijske transakcije za koju postoji sumnja da predstavlja krivično djelo ili da je namijenjena učinjenju krivičnog djela, da služi prikrivanju krivičnog djela ili prikrivanju dobiti ostvarene krivičnim djelom.

Privremene mjere osiguranja sud može izdati na prijedlog tužioca po službenoj dužnosti, i ove mjere se mogu izreći u toku cijelog krivičnog postupka, kada postoje uslovi za oduzimanje imovinske koristi. Ova procesna radnja se preduzima i u ranijim fazama krivičnog postupka jer se protekom vremena od kada je krivično djelo izvršeno smanjuje potreba za određivanjem privremene mjere obezbjeđenja. Mjera se preduzima i njome postiže cilj i u fazi istrage, kada postoji realna opasnost da se imovina otuđi, prikrije ili da se imovinom

23 Novosel. D., Financijske istrage i progon počinitelja gospodarskog kriminaliteta, str. 748.

koristi počinitelj djela ili na drugi način da se raspolože, sprečava ili otežava oduzimanje imovinske koristi. Najčešće privremene mjere su: zabrana otuđenja, oduzimanje i polaganje gotovog novca, zabrana daljih isplata sa računa osumnjičenog i drugih lica. Sud odlučuje rješenjem o određivanju privremene mjere osiguranja i to rješenje ima dejstvo rješenja o izvršenju, ne koje stranke imaju pravo žalbe.

8.2. Trajno oduzimanje predmeta i imovine

Pravni osnov za oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom propisan je Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine i zasnovan na osnovnom pravnom principu da niko ne može zadržati korist koju je protivpravno i nezakonit način stekao.²⁴ Izričito propisivanje ovakve odredbe ima za cilj i preventivno djelovanje, jer se njome potencijalnim učiniocima krivičnih djela stavlja na znanje da imovinsku korist pribavljenu na nezakonit način neće moći zadržati. Osim toga, predmeti se mogu oduzeti i ako nisu vlasništvo učinioca, ako to zahtijevaju interesi opće sigurnosti, morala, a trećim licima se ostavlja mogućnost da zahtijevaju naknadu štete.²⁵ Također, imovinska korist koja je pribavljena učinjenjem krivičnog djela može se oduzeti i od treće osobe, tj. ako je imovinska korist pribavljena krivičnim djelom prenesena na tu osobu bez naknade ili uz naknadu koja ne odgovara stvarnoj vrijednosti, a pod uslovom da je ta osoba znala ili mogla znati da je imovinska korist pribavljena krivičnim djelom.

Za konačno oduzimanje predmeta i imovine neophodno je imati efikasne istražne i privremene mjere za identifikaciju, pronalaženje i zamrzavanje ili privremeno oduzimanje imovine koja bi mogla biti predmet oduzimanja radi sprečavanja trgovine, prenosa ili raspolaganja tom imovinom i radi lakšeg kasnijeg oduzimanja.

9. Zaključak

Bosna i Hercegovina je država koja je na udaru međunarodnih mreža kriminala zbog njenog geostrateškog položaja, poroznih državnih granica i niza slabosti u organizaciji sistema vlasti. Novi oblici organizovanog kriminala zahtijevaju snažan odgovor države kroz nove mehanizme

²⁴ Član 110. KZ BiH.

²⁵ Šuškić. I., Oduzimanje imovinske koristi stečene krivičnim djelima u BiH, 2005., str. 170.

preventivnog i represivnog djelovanja i zbog toga država mora poslati jasnu poruku da bavljenje kriminalom ne može i ne smije donositi profit i da upravo taj profit koji je proizašao iz kriminalnih aktivnosti nikada ne može biti legaliziran.

Najefikasnija mjera u borbi protiv organiziranog kriminala je ekonomsko uništenje struktura koje se zasnivaju na ekonomskoj koristi i profitu, a najefikasniji mehanizam je oduzimanje svake imovine za koju postoji veliki stepen vjerovatnoće da je proistekla iz kriminalne aktivnosti sa redukcijom dokaznog standarda i inverzijom tereta dokazivanja. U Bosni i Hercegovini ne postoji niti jedna prepreka za provođenje finansijskih istraga, koje se koriste kao sredstvo za otkrivanje krivičnih djela, počinitelaca tih krivičnih djela, visine vrijednosti nezakonito stečene imovine, lociranja i identifikacije nezakonito stečene imovinske koristi, a sve u cilju pronalaska i osiguranja dokaza za krivično gonjenje počinitelaca takvih krivičnih djela, kao i vođenje postupaka za oduzimanje imovinske koristi pribavljene izvršenjem krivičnih djela.

Ključnu ulogu u provođenju ove istrage ima tužilaštvo uz neophodnu saradnju svih agencija za provođenje zakona. Tužilac, mora dobiti ovlaštenje da pokreće postupak za prošireno oduzimanje imovinske koristi u sudskom postupku, i u vezi sa krivičnim postupkom koji se vodi, u kome će imati obavezu da dokaže sastav i vrijednost imovine i vjerovatnoću da imovina potiče iz nezakonitih aktivnosti. Lice za kojeg se osnovano sumnja da je imovinu pribavio na nelegalan i nezakonit način, a od koga se takva imovina oduzima, mora imati pravo da u sudskom postupku, koristeći najviše standarde ljudskih prava, dokazuje zakonito porijeklo imovine. Prošireno oduzimanje imovine po zahtjevu tužioca vršilo bi se u odvojenom sudskom postupku i imalo bi privremeni karakter (do pravosnažne sudske odluke o zakonitosti sticanja). Po pravosnažnom okončanju postupka koji pokrene osumnjičeni odnosno optuženi, odnosno vlasnik ili uživatelj, ili ukoliko se ne pokrene poseban postupak za utvrđivanje zakonitosti sticanja oduzete imovine, krivični sud će posebnim rješenjem utvrditi da je oduzimanje konačno.

Kako na nivou države Bosne i Hercegovine ne postoji tijelo koje bi se brinulo o čuvanju, osiguranju i raspolaganju privremeno i trajno oduzete imovine koja je stečena na nezakonit način učinjenjem krivičnih djela, iz tog razloga je predviđeno formiranje agencije za čuvanje, osiguranje i raspolaganje privremeno i trajno oduzete imovine, a nosilac ove aktivnosti je Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine.

10. Literatura

1. Golobinek. R., Financial Investigations and Confiscation of Proceeds from Crime, Council of Europe
2. Hasanspahić. S., Halilagić. N., Oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom, Zenica, 2011.
3. Ivičević Karas. E., Kaznenopravno oduzimanje imovinske koristi stečene na nelegalan način, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol. 14, broj 2/2007, str. 673–694.
4. Ivičević. E., Utvrđivanje imovinske koristi stečene kaznenim djelom, Pregledni znanstveni rad, Zagreb, 2004, 17 (2010), 1; 191–210.
5. Jeleć. N., Propisi o oduzimanju imovine stečene krivičnim djelom, Sarajevo, 2012.
6. Konvencija o evropskim smjernicama za efektivne mjere prevencije i borbe protiv trgovine ženama, Haag, 1997.
7. Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, Palermo, 2000.
8. Krivični zakon Bosne i Hercegovine („Sl. glasnik BiH“, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15, 35/18, 46/21 i 31/23)
9. Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Sl. glasnik Brčko Distrikta BiH“, br. 19/20 - prečišćeni tekst)
10. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine („Sl. novine F BiH“, br. 36/03, 21/04 - ispr., 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16, 75/17 i 31/23)
11. Krivični zakonik Republike Srpske („Sl. glasnik Republike Srpske“, br. 64/17, 104/18 - odluka US, 15/21 i 89/21)
12. Krivičnopravna konvencija o korupciji, Strasbourg, 1999.
13. Mujanović. E., Oduzimanje ilegalno stečene imovine, Sarajevo, 2007.
14. Novosel. D., Financijske istrage i progon počinitelja gospodarskog kriminaliteta, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol. 14, broj 2/2007, str. 739-78.
15. Šuškić. I., Oduzimanje imovinske koristi stečene krivičnim djelima u BiH, 2005.
16. Vladan M. Drašković., Novi instrumenti za obračun sa mafijom, *Tužilačka reč*, Beograd.
17. Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera („Sl. glasnik BiH“, br. 22/2016 - prečišćeni tekst)
18. Zakon o izvršnom postupku Bosne i Hercegovine pred Sudom BiH („Sl. glasnik BiH“ br. 18/03)
19. Zakon o oduzimanju imovine koja je proistekla izvršenjem krivičnog djela („Sl. glasnik RS“, br. 66/18)
20. Zakon o oduzimanju nezakonito stečene imovine krivičnim djelom Federacije Bosne i Hercegovine (Sl. novine FBiH, br. 71/14)

Prijevod / Translation

Prof. Dr. Jason Blakely¹
Pepperdine University / Univerzitet Peperdin
Associate Professor of Political Science /
Vanredni profesor na predmetu Političke nauke

WHAT IS CHRISTIAN FASCISM?

ŠTA JE TO KRŠĆANSKI FAŠIZAM?²

Kršćanski fašizam bi vjerovatno trebao biti oksimoron, kontradikcija u terminima. Međutim, činjenica je da su kršćani i kršćanski teološki koncepti imali veliku ulogu u fašističkim pokretima, kao i u svim bitnim modernim ideologijama. Zapravo, ideja s kojom sam se poigravao je ta da su sve moderne ideologije izvedene iz, djelimično proglašene iz kršćanskih teologija i kršćanskog poimanja prošlosti. Ali se pojavljuju sa napola formiranim djelomičnim istinama. Dakle, uzevši u obzir liberalizam Grothiusa i Locke, tu postoji djelomična istina iz perspektive crkvene patristike. Pojedinačna duša, integritet pojedinačne duše, ali naduvana do tačke političke doktrine apsolutnog individualizma. Ili razmislite o nacionalizmu. Prošli put sam

¹ Jason Blakely je vanredni profesor političkih nauka na Pepperdine Univerzitetu. Blakely je opširno pisao o političkoj teoriji, političkoj teologiji i društvenim naukama. Njegova najnovija knjiga, *We Built Reality: How Social Science Infiltrated Culture, Politics, and Power* (Oxford, 2020), je dobila je priznanja od strane veličina poput Charlesa Taylora, Davida Bentley Harta i biskup Roberta Barrona. On također redovno piše o politici i kulturi u magazinima kao što su *Commonweal*, *The Chronicle of Higher Education*, *America Magazine* i *The Atlantic*. Doktorirao je na Univerzitetu u Kaliforniji, Berkeley, a dodiplomski B.A. studij završio na Vassar koledžu. Viši je saradnik na Nova Forumu za katoličku misao Univerziteta Južne Kalifornije. Trenutni CV životopis i lista publikacija dostupni na [Academia.edu](https://www.academia.edu/)./ Jason Blakely is Associate Professor of Political Science at Pepperdine University. Blakely has written extensively on political theory, political theology, and the social sciences. His most recent book, *We Built Reality: How Social Science Infiltrated Culture, Politics, and Power* (Oxford, 2020), received accolades from luminaries like Charles Taylor, David Bentley Hart, and Bishop Robert Barron. He also writes regularly on politics and culture in popular venues like *Commonweal*, *The Chronicle of Higher Education*, *America Magazine*, and *The Atlantic*. He received his Ph.D. from the University of California, Berkeley and B.A. from Vassar College. He is a Senior Fellow at the Nova Forum for Catholic Thought at the University of Southern California. For a current CV and list of publications please see his [Academia.edu](https://www.academia.edu/) page.

² Transkripcija i prevod predavanja s linka:

https://www.youtube.com/watch?v=LcOb83pY4c&ab_channel=JasonWBlakely : Mirza Čerkez / Transcription and translation of material from the link:

https://www.youtube.com/watch?v=LcOb83pY4c&ab_channel=JasonWBlakely done by Mirza Čerkez

govorio o tome kako nacionalizam na neki način preuzima kršćanski koncept Duha Svetoga. S time da je Duh Sveti reduciran na partikularistički duh (zeman/duh) nacije umjesto da Bog poziva ljude iz svih nacija, kao što čujemo iz poslanica Svetog Pavla. Umjesto toga, nacionalistima se čini da su Bog naročito mistično poziva nacije, te pojedince unutar njih. Možda i sam fašizam ima svoje korijene u određenim obnovljenim, ali iskrivljenim kršćanskim predodžbama i idejama. Razmotrimo, naprimjer, temeljni fašistički narativ. Politički teoretičari smatraju fašizam smatraju jednim oblikom ultranacionalizma. To je neka vrsta radikalizovanog oblika nacionalizma, često sa rasnom crtom – kao u slučaju Hitlera, ali ne i uvijek sa rasnom crtom – kao što je bio slučaj sa Mussolinijem.

Ali ono što je zajedničko ovim oblicima fašizma je prepričavanje Priče o padu u razmišljanjima fašista koji preuzimaju kršćanske pojmove i razvijaju političke teologije. Moglo bi se reći kako fašisti često pričaju priču o nekom zlatnom dobu prošlosti koje je izgubljeno i koje je potrebno nasilno vratiti – nekakvu vrstu Edena. Ali za razliku od kršćanske ortodoksije (pod ovim podrazumijevam zvanični stav kršćanske crkve bez obzira na denominaciju. Op prev.), ovaj Eden nije Rajski vrt. To je neki trenutak u historiji nacije: Hitlerov Prvi i Drugi rajh koji će on ponovo uspostaviti preko Trećeg rajha nakon poniženja u Prvom svjetskom ratu. Mussolini je namjeravao ponovo uspostaviti ono što je smatrao da veličanstvenošću italijanskog naroda koji je živio u politici Rimskog carstva. I tako postoji takav rajski (edenski) period. Fašisti su radikalizirani nacionalisti i konzervativci koji više ne vjeruju u postepenost ili institucije svog trenutka, pa postaju radikalni reacionari koji misle da je potrebno revolucionarno djelovanje, ali ne revolucionarno djelovanje lijeve, nego revolucionarno djelovanje desnice: Ne prema budućnosti, ako tako hoćete, već prema prošlosti, prema izgubljenoj edenskoj prošlosti nacionalne veličine koju fašistička ideologija također preuzima iz kršćanstva. Također je vjerojatno kršćanska ideja da postoji neki novi Sotona ili neki kušać koji je oskrnavio ili oduzeo Edenu nevinost, nekakva zmija. Ultranacionalisti to često smatraju nekim etničkim zagađivačem ili političkim žrtvenim jarcem za koju se kaže da je srušila ili oslabila naciju: česta meta fašista su liberalne elite, intelektualci, Jevreji, ali i rasne manjine, raznovrsne etničke manjine.

U jednom od dva vaša današnja materijala za čitanja je *L'Oeuvre Francaise* – neofašistički pokret u Francuskoj, vjerujem s kraja 20. vijeka; doslovno znači francusko djelo, rad koji je razvio jezik fašizma u pravcu novogovora koji na ovaj način sadržava dvostruko značenje, kao što ste mogli vidjeti u kratkom odlomku iz njihovog djela *Krv, tlo i vjera*. Tu su ti francuski fašisti tvrdili da su antirasisti postali pravi rasista. Ovo je, vjerujem iz 1990-ih. To je dakle

zanimljivo zato što je ovaj dvosmisleni govor postao tipičan za novu desnicu. Ako provedete malo vremena na internetu ili slušate krajnju desnicu u Sjedinjenim Državama i Evropi danas, postalo je sasvim uobičajeno reći da su antirasisti pravi rasisti, da su oni koji žele socijalnu pravdu pravi diskriminatori. I kao što vidite iz ovog odlomka koji sam dodijelio za čitanje, postoji neka vrsta inverzije: koga kriviti za te probleme u društvu. Pravi rasisti su antirasisti i ono što oni zapravo napadaju i diskriminiraju. I tu u ovom fašističkom narativu dolazi kršćanstvo do izražaja kod ovih francuskih fašista: ono što je pod napadom je kršćanska tradicija i ljudi evropskog porijekla, kao što piše na vašoj stranici za čitanje br. 33. Očito tu ima rasnih elemenata, ali je i prisutna jedna vrsta francuskog katoličkog fašističkog senzibiliteta, ultranacionalističkog senzibiliteta koji vidi francusku katoličku tradiciju u opadanju ugroženu upravo od modernog liberalizma ili sekularizma, pa da ih treba ponovo uspostaviti kroz revolucionarnu akciju.

Zaključni element fašističke naracije je takvo ideološko pripovijedanje, jasno izvedeno iz kršćanskog pripovijedanja, je mesija. To je pojam povratka spasitelja, ali u ovom slučaju spasitelja nacije. U redu. Dakle, fašizam se često karakteriše kao vjerovanje u potrebu za izvanrednim vođom i izvanrednom osobom koja u vanrednim situacijama u posljednjem trenutku spašava nacionalni duh. Duh nacije šalje tog izuzetnog pojedinca da ga spasi. Izuzetan čovjek je obično rođen u stanju da preduzme čudesne mjere izvan standardnih važećih zakona kako bi uspostavio red. Ta izuzetna figura, imajte na umu Mussolinija i Hitlera, ili neofašizam u današnjem svijetu je poput hodajućeg čuda za pokret. Postoji neka vrsta kulta ličnosti izgrađena oko njih, pa privrženost naciji se pretvara u privrženost ličnosti te osobe kojoj je dozvoljeno suspendovanje pravnog poretka, svojevrsno političko čudo koje radi upravo tamo gdje ne morate slijediti zakone. Recimo da je to zbog toga što je posao ovog čudotvorca uskrsavanje i obnova nacije, eventualno kroz novu apokalipsu ili krizu, novi rat ili čistku, nasilno zauzimanje vlasti. Ali kroz neki veliki obračun sa izdajnicima i zagađivačima nacije koji su (p)očišćeni kako bi se naciji vratili njeni autentični kvaliteti.

Postoje prijedlozi kako fašizam, poput liberalizma i poput nacionalizma preuzima i kreativno modifikuje određene koncepte iz kršćanske prošlosti koje smo čitali kao narativne elemente, ali i pojmove poput Mesije, Duha, apokalipse, uskrsnuća, Edena. Najteže čitanje koje smo pročitali za fašizam kao političku teologiju, je pisanje Carla Schmitta, njemačkog nacističkog pravnika i rimokatolika. On je bio katolik, sve manje je bivao katolik, a sve više je postajao nacionalsocijalist, ali se nikada nije potpuno odrekao svog katolicizma, i često je na neki način kalemio svoj fašizam na svoja kršćanska

vjerovanja, što ćete vidjeti iz vašeg današnjeg materijala za čitanje *Dijalog o moći i pristupu nosiocu moći*. Jedan način na koji razmišljam o ovome je da ipak možemo o tome više razgovarati, svakako u diskusiji, jer toliko ima toga što bi se moglo reći o tome, ali na jedan način razmišljam o ovom vrlo čudnom dijalogu koji je napisao Schmitt. Je li to, na neki način, prepričavanje kršćanske predstave o transcendentnosti i svemogućim osobinama Boga? Ovdje postoji element neke vrste kršćanske političke teologije koju je Schmitt preuzeo, i on je pokušao na neki način teoretizirati u pravcu jedne vrste suverene moći koja je fašističke prirode. Rekao bih kao posmatrač sa strane kako je Schmitt doživio veliku, veliku rehabilitaciju: u poslijeratnom periodu intelektualno i kulturno bio je *persona non grata* u Njemačkoj i Evropi.

Danas ga niko nije proučavao u Sjedinjenim Državama. U posljednjih 10 do 15 godina ima puno šmitovaca. U Sjedinjenim Državama ima puno intelektualnih šmitovaca. Evo jednog imena kao primjer: Adrian Vermeule, profesor prava na Harvardu, otvoreni je šmitovac i ličnost nove desnice. On je katolički preobraćenik koji na neki način koketira sa fašističkim idejama moći. Diktatorske moći. Ok, dakle neke napomene o ovom dijalogu za čitanje koje je vrlo čudno štivo i zaslužuje neku sporu, detaljnu pažnju jer je to tako čudno štivo. To je filozofski dijalog. I Carl Schmitt se pojavljuje u dijalogu pod inicijalima C. S. i on je uključen u ovu kolaborativnu, ponekad i kritičku razmjenu sa omladincem, jer dijalog kaže da je identificiran kao da oni vode dijalog o moći i u suštini nas vide kao nekog kog treba odškolovati. Zašto u neku vrstu diktatorske koncepcije kosmosa? To je ono na šta morate pripaziti jer je to prilično zbunjujući dokument. Ali mislim da ako pogledate dokument iz ptičje perspektive, ono što on radi u smislu političkog sistema rezonovanja je argumentirati da je diktatura i kosmički i slučaj za našu realnost, ali i politička stvar za društvo.

Dakle, počnimo tako što ćemo raspravljamo o liku Carla Schmitta, koji tvrdeći da je politička teologija doživjela pad u modernom svijetu, bi trebalo rezonirati s onim o čemu sam vam upravo govorio ove jeseni, od onoga što on naziva citatom iz ranijih vremena je zbog činjenice da se više ne kaže kako je Bog izvor moći, već ono što C. S. naziva modernim i posebno metropolitiskim čovjekom. A čini se da to on kazuje sa određenom ironijom i gađenjem, da je moderni čovjek pretvorio moć u sekularnu ljudsku stvar. Drugim riječima, C.S. kaže da moderni ljudi moć vide kao neizbježnu, kao nešto demistificirano. To je nešto što praktikujemo jedni na drugima. Razmislite ovdje, studenti politikologije, o načinu na koji se ta moć proučava na vašim časovima. Ne uči se da ona ima neke začarane ili mistične karakteristike, zar ne? Moć je nešto što ljudi ispoljavaju na drugim ljudima. I tako ovdje imate

neku vrstu sekulariziranog pogleda na moć, kao da nema božanski izvor ili autoritet, što C. S. smatra problemom, da je došlo do pada od božanskih predstava o porijeklu moći. Način na koji C. S. pokušava sugerisati ili argumentovati je da o moći treba nanovo razmišljati kao transcendentnom ili božanskom svojstvo, i tu argument dobija čudan zaokret. Dakle, poslušajte, ovo je ono što on naziva problemom predsoblja.

Strana 34. u vašem materijalu. Problem predsoblja, prema nama, je u tome što moć uvijek nadilazi svakog njenog držaoca. Ponovimo to, problem predsoblja, po nama, je u tome što moć uvijek nadilazi bilo kog njenog nosioca. Kako kaže citat iz dijaloga, čak i najveći vladar apsolutist na svijetu, oslanja se na izvještaje i informacije i ovisi o svojim savjetnicima tako da iz beskrajnog mora istine i laži koje teče, jedino što može, i najmoćniji čovjek, je srknuti nekoliko kapljica. Taj citat je sa 34. stranice. Ovo je čudno jer biste mogli pomisliti da, ako niko ne može apsolutno posjedovati moć, to bi moglo pretpostavljati demokratizaciju autoriteta ili moći. Možda čak i preporučiti da čak i najtvrdža diktatorska društva ustvari zahtijevaju podjelu vlasti. Umjesto toga, ključni lik dijaloga izvodi potpuno suprotan zaključak. Činjenica da niko ne drži svu vlast, prema nama, znači da sama moć nadilazi sve konstitutivne članove. On kaže na stranici br. 32, da moć posjeduje sopstvenu nezavisnu veličinu, višak vrijednosti. Dakle, C.S. kaže da moć ide preko i izvan svake osobe u određenoj političkoj zajednici, svakog njenog suverenog predstavnika i konstitutivnog člana. A taj višak moći koji nadilazi bilo kojeg člana, razmišlja C.S., ukazuje na to da sama moć nadilazi prirodni poredak ili nije neposredna unutar njega. Iz tog razloga, vidimo kako on vrlo, vrlo slikovito citira Svetog Pavla i papu Grgura I.

Rekao sam vam da je Carl Schmitt bio nekakav katolik, iako ne znam sam kako tačno pomiriti ove stavove. Ali on je sebe smatrao katolikom. Bio je kršten i dio Katoličke crkve. I on citira poimanje pape Grgura I Velikog da sva moć proizlazi iz najveće – stoga božanske. Strana 41. On citira i Svetog Pavla i Papu Grgura i kaže: Vidite, oni kažu da je svaka moć božanska ili da ima neku vrstu božanskog porijekla. Prije nekoliko sedmica čitali smo kako je Martin Luther (reformator) iznio sličan argument ali na znatno drugačiji način od Schmitta. Za Schmitta je sva moć božanska, ne zato što je to kazna za istočni grijeh, već zato što sva moć nadilazi sve njene nosioce, posebno društvo. Čudan argument. Ne. Izuzetno čudan. Vratite se svom materijalu za čitanje i pogledajte ga. Pogledajte teologiju moći. Međutim, moramo znati, s obzirom na to da naše proučavanje patristike, sve se čini kako nema kristološkog sadržaja. Mislim, čini se da ličnost Krista, Isusa Nazarećanina nije prisutna u Božijoj moći, niti oblikuje niti inkarnira Božiju moć. Čini se da

je C.S. preuzeo ideju o svemoći Boga iz kršćanske tradicije. Transcendencija Boga, svemoć Božija bez inkarnacije je centralna, patnički sluga je u njenom središtu, Bog koji sebe čini slabim, Bog koji sebe čini siromašnim, Bog koji umire na krstu. I tako ne postoji ono što bih ja nazvao popriličnim kristološkim sadržajem. Možete se slobodno neslagati sa mnom u vezi ovoga. Ovdje razmišljam naglas komentarišući Schmitta: božanska moć leži s one strane dobra i zla. Za Schmitta je čudno kao da moć koja nas vidi izvodi zaključak da je sama moć nekako izvan dobra i zla. Drugim riječima, za Schmitta dobrota nije atribut božanske transcendencije kao što jest slučaj u tradicionalnoj kršćanskoj teologiji kao kod Svetog Augustina: da su Bog i dobro jedno te isto. C.S. kaže da je moć nezavisna stvarnost postavljena protiv svih, čak i onih koji imaju vlast. Moć je jača od svakog ljudskog dobra i svakog ljudskog zla. Vrlo čudno u svjetlu našeg čitanja napada u Parizu da kažemo kako je moć jača od bilo kojeg ljudskog dobra ili bilo kojeg ljudskog zla. Čini se da Schmitt misli kako njegov argument o predsoblju pokazuje ili sugerise da moć nadilazi prirodni poredak bilo kojeg nosioca, što ukazuje na kosmos u kojem je sama moć izvan dobra i zla, tako da Bog odlučuje šta je dobro, a šta zlo. On sam odlučuje šta je dobro a šta zlo. Šta se dešava ovdje? Moć je jedini i glavni atribut Boga. Dakle, dobijate neku vrstu verzije teologije u kojoj Bog nije označen, kao što sam kristološki rekao Agapeom, samopatnjom, pružanjem ljubavi.

Ali umjesto toga, Božiji glavni atribut je moć. I tako ne postoji jedinstvo između dobrote, ljubavi i Božije svemogućnosti, kao što je to slučaj Augustinu. U Schmittovom opisu, umjesto toga Bog je iznad dobra i zla, a kada obožavate Boga, obožavate moć. To je Bog lišen kristološkog sadržaja, kao što sam rekao i samo neka vrsta čiste volje. To je proricanje i obožavanje samog uskog vrha moći suprotstavljenog liberalnim i demokratskim tendencijama. Naučnici koji izučavaju fašizam znaju da je jedna od glavnih tema fašističke ideologije uranjanje pojedinaca u piramidu ili hijerarhiju nacionalne moći izvan njega samog, kvazi-religijska iskustva ili doživljavanje ekstatičnih iskustava u gomili i skupovima su glavni dio fašističke politike, biti s vođom kako bi pojedinac bio uzdignut i prihvaćen, prenesen izvan normalnih osjećaja od strane vođe, od strane moći koja nanovo slaže poredak i ponižava neprijatelje nacije. Schmitt svakako uzima ovaj pojam hijerarhije i vrhunca moći koji nadilazi čak i njenog najvišeg nosioca. Kao potcrtavanje kako je Bog u suštini diktator ili neka vrsta diktatorskog autoriteta koji može diktirati šta je dobro i zlo, te se čini se da je C.S. analogija namijenjena nama da je ispravno uređena politika također poput ispravno uređenog kosmosa: ona sa diktatorom koji je izvan dobra i zla.

Razmislite o onome što sam ranije govorio o fašističkim predodžbama o principu vođe kao izvanrednoj individui koja je rođena da spasi naciju i koja može djelovati izvan zakona i normi kako bi činila čudesa moći. Dakle, ovdje postoji očita Schmittova kritika sekularne demokratije. Problem sa ovim pogledom na demokratiju je da pokušava staviti moć ispod zakona. Štaviše, demokratija tvrdi da svi imaju jednak udio u vlasti. Ali ako je moć transcendentalna sila koja nas tjera da gledamo kako ona prevazilazi čak i njenog najvišeg nosioca, onda je moć, po svojoj prirodi, antidemokratska. Dolazi sa visine. Ovo je veoma čudan argument. Nisam ni siguran kako to funkcionira. Biću iskren prema vama. Ne razumijem zašto višak moći navodi Schmitta na takav zaključak – moći koje su dostigle vrhunac na ovaj način kao suprotstavljena moći koja se dijeli. U kontekstu poslijeratne Evrope iz 1950-ih, Schmittovo obožavanje moći izvan dobra i zla ima nepogrešivu implikaciju pripisivanja Hitlerovom djelovanju moći atributom božanskog. Hitler je imao tu predstavu o izvanrednom stanju kod izuzetnog pojedinca zbog krize nacije i njenog zagađenja od strane etničkih manjina.

U slučaju Hitlera, bio je opsjednut Jevrejima, ali i nizom drugih etničkih manjina kao što su Poljaci, i tako dalje, i tako dalje... Zbog toga je morala postojati jedna takva vrsta primjene diktatorske moći. Hitler je počeo djelovati u međuratnom periodu njemačke liberalne demokratije, ali se izjasnio nakon paljenja Rajhstaga. U ovakvoj vrsti vrhovnog donosioca odluka u vrijeme nužde, upravo u vrijeme nužde, čini se da Schmitt nepogrešivo opravdava ono što sam vam rekao: da je nacistički pravnik. Bio je predani, predani nacista. On je veoma čudan nacista. Ne bavi se mnogo rasnim teoretisanjem, ali čini se da opravdava neku vrstu političke teologije u kojoj je ono što je najviše u religiji i politici samo čista moć, upravo na nivou politike. Moć je diktatorska na nivou kosmosa. Moć je diktatorska. Kako tamo stižemo? Prema Schmittu? Sjećam se da je Schmitt spomenuo da su fašisti revolucionari, ali revolucionari prema prošlosti. Oni misle da će obnoviti izgubljeni Raj koji ih razlikuje. Konzervativci često postaju fašisti, a da ne shvataju da postaju fašisti. Ali ako pogledate moje predavanje o ideologiji, vidjet ćete da je otac konzervativizma kao ideologije, Edmund Burke, vjerovao u postepenost. On je smatrao da ne trebate praviti nagle promjene i rezove. Schmitt je mislio da trebate. Ima još mnogo toga što bi se moglo reći ovdje. Ali konzervativci vjeruju u određeno poštovanje prema statusu *quo*. Bez obzira šta se desilo. A fašisti, pomalo poput marksista, vjeruju da je možda sve toliko loše da vam treba revolucionarna negacija svega, osim što oni nisu revolucionari okrenuti prema budućnosti, oni su reacionari okrenuti prema prošlosti.

I Schmitt kaže, u vašem materijalu za čitanje, da mora postojati neka vrsta reverzije, on u vašem materijalu za čitanje sugerše da treba doći do povratka ispravno uređenom kosmosu i ispravno uređenoj politici kao diktatorskoj. Za Schmitta to će se dogoditi kroz neku vrstu revolucije ili konačnu totalnu katastrofu, možda je to bolje reći ovako. To nije revolucija odozdo. Schmitt ne očekuje marksističku ili ljevičarsku revoluciju radnih ljudi. On očekuje neku konačnu totalnu katastrofu koja će zahtijevati da moć stupi na scenu i ponovo se potvrdi. Ovo se može posmatrati kao prepričavanje dijelova kršćanske naracije o raspeću i smrti Isusa, osim što sada nacija i vođa zamjenjuju Isusa. U Schmittovu poimanju, oni su zamijenili Isusa i moraju proći posljednju katastrofu ili apokalipsu da bi uskrsnuli. Problem sa demokratijom je što Schmitt vidi da je demokratija vezana za političku teologiju koja je inherentno ateistička jer izjednačava moć. A prema Schmittu – Bog je samo moć. A sad kad vidite kako to radi, vratite se na Dijalog i imajte u vidu da, za Schmitta, demokratije obožavaju lažnu političku teologiju pravde, prava, jednakosti i podjele vlasti, te stoga ne mogu obožavati Boga jer ne obožavaju jednu vrstu transcendentnog vrhunca moći.

Zapravo, on u Dijalogu primjećuje da su moderni ljudi, moderne demokratije i njihovi građani toliko zbunjeni da su došli do uvjerenja da je moć sama po sebi loša, što Schmittu zvuči kao da govore da je Bog loš jer je moć izvan dobra i zla, a sama moć je jedini božanski atribut. Dakle, na kraju Dijaloga ili Schmitt ili SAD sugerše da će sekularne demokratije stvoriti upravo one uslove koji bi mogli pridići ispravne teologije božanske moći. Drugim riječima, diktatura, fašistička diktatura mogla bi proizaći iz krize liberalno-tehnoloških sekularnih demokratija. Da ponovim to, diktatura. Schmitt smatra da će se u liberalno-tehnološkim, demokratskim sekularnim društvima dogoditi vanredno stanje koje će omogućiti diktatorima da stupe na scenu. On spekuliše da atomska bomba ima takav potencijal. Citat: „Atomska bomba je eskalirala bezgraničnu moć“: strana 44. I on misli da ta moć samo osigurava ljudsko i prirodno, iako su tehnologije u početku uložile modernu zabludu. Atomska doba bi moglo bukvalno raznijeti ovu pretpostavku i odjednom citiram: „moć je izmakla iz ljudskih ruku tako da ponovo stiže kao“, citiram, „objektivna autonomna eminencija, koja beskonačno premašuje uske fizičke kapacitete svojih pojedinačnih ljudskih izumitelja.“ Strane 45. i 46. I tako atomska bomba pomiče lažne granice sekularne instrumentalne iluzije i oslobađa mjeru moći. Toliko neproporcionalno ogromnu da bukvalno razotkriva i obnavlja moći, božanske hijerarhijske attribute, ono o čemu se ovdje događa.

Mislim da ono što Schmitt pokušava kazati jeste da sekularne liberalne demokratije, a ovo je opet veoma veliko na strani desnice, uzgred sa usponom raznih oblika kršćanskog fašizma u Evropi i Sjevernoj Americi, da će se liberalne sekularne demokratije u osnovi samouništiti zbog njihovog bezbožništva. I ova hitna situacija, mislim da je Schmitt otvoren za činjenicu da to ne mora biti atomska bomba. On samo tamo smješta atomsku bombu. Ali možda je u pitanju nešto drugo. Možda se dogodi nešto drugo što stvara krizu ili vanredno stanje koje u svim vrstama bezbožnih, egalitarnih pojedinaca u demokratijama uliva strah od pomisli za potrebom diktatora koji rješava hitnu situaciju. I tako Schmitt vidi ponovno uspostavljanje diktature u državi kao omogućavanje ponovnog uspostavljanja kosmičke diktature. Drugim riječima, za njega sekularizam ima veze sa egalitarizmom demokratije. Za Schmitta je sama ideja kako se u demokratiji može dijeliti moć inherentno ateistička. Jer to snižava stvari. Pošto je u Schmittovu mišljenju kosmos diktatura sa Bogom na čelu, a kriza liberalne demokratije omogućit će situaciju, možda atomskom bombom, a možda i nečim drugim, gdje će diktator stupiti na scenu i spasiti naciju od bezbožnog sekularizma, liberalizma i tako dalje. I ljudi će ponovo obožavati moć. Tako da se nadam da je jasno kako se ovo vezuje na fašizam, o tome možemo u petak nastaviti.

S engleskog preveo
Mirza Čerkez, prof.
mirza.cerkez@unsa.ba

Prikazi i osvrta / Reviews and Comments

Prof. dr. Dželal Ibraković

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences

ibrakovic.dzelal@gmail.com

TOPLINA I SVJETLOST IZGARANJA¹

THE WARMTH AND LIGHT OF COMBUSTION²

Ova knjiga nije klasični biografski zapis o *nekome* važnom u povodu *nekog* jubileja. Naravno, to se od ovog autora, jednog od najvećih književnika Bosne i Hercegovine, i ne očekuje, pa je ovaj zapis podsjećanje na umjetnika koji je "jedan od nas" u Čaršiji, ali i Brkin doživljaj te ličnosti, spomen na njihova susretanja u vremenu i prostoru u kojem su kao umjetnici i intelektualci bili "osuđeni" da budu saradnici i svojevrsni prijatelji. Kažem *svojevrsni prijatelji* misleći na onu prisnost života u gradu u kojem svako zna svakoga, usljed čega se ta bliskost naprosto dogodi, i to je značajna prednost u odnosu na prostorno i po broju stanovnika velike gradove.

Međutim, kao i u velikim gradovima, vjerovatno se sudbine entuzijasta koji nisu naišli na adekvatno priznanje okoline samo umnožavaju, pa je sve veći broj onih koji se trude, okupljaju, daju sebe za ono što vole, ali nestaju u *igrami* i shvatanjima koja omalovažavaju taj trud i napor. Pri tom, i centri moći imaju svoje poimanje i umjetnosti i života u cjelini, pa oni koji se ne uklapaju u vladajući model ostaju po strani. Ovu neshvaćenost prepoznaje Amir Brka, koji je i sam doživljavao slično, a senzibilne osobe to teže preživljavaju. Rukopis je upravo zato jedna ozbiljna analiza specifičnog *duha vremena* i *antropologije konkretnog krajolika* (Edgar Moren), te s tim povezane sudbine i životnog puta pojedinca koji se ističe po nekim osobenostima, talentima, samoprijegoru, onim izgaranjem hranjenim utopijskim humanizmom, što je, opet, jedino gorivo koje osvjetljava ovaj svijet. "Ako nećeš da goriš ti, ako neću da gorim ja, ako nećemo da gorimo

1 Tekst je prikaz knjige Amira Brke *Kikina tešanjaska Talija: sjećanje na Rifata Kantića (uz osamdesetu godišnjicu rođenja)*; Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2023.

2 The is the review of a book by Amir Brko *Kikina tešanjaska Talija: sjećanje na Rifata Kantića (uz osamdesetu godišnjicu rođenja)*; Center for Culture and Education, Tešanj, 2023.

mi, kako će onda ovaj svijet biti topliji i ljudskiji?", krasne su riječi Crnogorca Veljka Vlahovića, čovjeka koji je to provjeravao boreći se i u Španskom građanskom ratu.

Zato je ovaj rukopis jedna opora slika o odnosu Čovjeka i Mjesta. Pitanje povjerenja i priznanja za mnoge autore je pokretački motor odnosa subjekt-društvo, ali ovo je i rukopis o realizaciji *tranzicije*, pod kojom se mnogo toga može podrazumijevati, a i ličnost Rifata Kantića Kike, pozorišne duše Tešnja, upravo je ilustrativna za tranziciona stanja ("dolazak demokratije", razobličenje tabua o Petranoviću kao začetniku pozorišta u Tešnju, prelazak iz mirnodopskog u ratno stanje, ratni dobitnici i gubitnici, forme i uniforme, odlikovanja i vojničke štedne knjižice, moralni pobjednici i realni gubitnici...). Taj *prelazak* desio se na smjeni stoljeća, ali i milenija, i sve to *na istom mjestu*, mada nam se zbog globalne slike čini da i geografske razdaljine prelazimo u trenutku.

Nije se Amir Brka ovdje eksplicitno bavio pitanjima ideologija, ali to *titra* u ispisivanju životnih tokova i konkretne ličnosti i okoline u kojoj ona djeluje. U Bosni i Hercegovini, pa i na prostoru jugoistočne Evrope i bivšeg SSSR-a, nije se ni otvarala rasparava o ideološkim odrednicama "novog poretka". Da jest, vjerovatno bi se morala naći zamjena za socijalističko uređenje i izvršiti precizno definiranje odnosa spram fašizma, odnosa spram osnovnog seta ljudskih prava, te spram naučenog stanja života u zajedničkoj državi i novih država. Rasprava o identitetima pretvorila se u pronalaženje razloga za razdvajanje, pa i nasilno, (ko)egzistencije različitih identiteta na jednom prostoru. Sve se preobrati u *osvajanje* prostora. "Novi talas" nije ni dozvolio da se vodi ta rasprava, nego je "poklopio" ustaljeni način života ljudi, njihove vrijednosne markere, i cijeli problem najčešće pojednostavio i sveo na nivo odnosa "komunjara" i onih koji su mislili da to nisu. A sve to se može iščitati samo u podtekstu ove knjige – razumijevanjem duha vremena i mjesta koje ona slika.

Ljudski prisno, i stoga na beletriziran način, autor gradi svoje kazivanje o čovjeku koji je odrastao na pričama o *onom tamo* ratu, a direktno sudjelovao u ovom posljednjem. Čovjek čijim je krvotokom tekla šekspirijanska tekućina i koji je održavao čudo zvano *Pozorište u Tešnju* – to je bio Rifat Kantić, i takav će biti zapamćen. Sve drugo što nas prati jest usud koji se uglavnom prihvata i "devera" se s njime. To je taj jednostavni hod u kojem je Amir Brka u određenim fazama bio saputnik svoga prijatelja, koji je bio poseban u svemu što je radio. O tome zorno govore fotografije i plakati i u ovoj knjizi, ali i izložba koja je organizirana u povodu izlaska knjige o Rifatu Kantiću. Kao i mnogo drugoga, "njegovo" pozorište je nestajalo kada je iščezavala i utopijska

vizija zajednice dostojne ljudskog lica. Ali, ostalo je djelo koje će i preko ove knjige nadživjeti sve ono što čovjeku utruni oko, a zbog čega s vremena na vrijeme krene i suza, onako...

Ovom intimnom monografijom – dokumentom o Rifatu Kantiću Kiki autor uspostavlja samosvojan spomenik, podsjetnik na to da Mjesto čine ljudi koji su ga srcem prihvatili i u njega utkali ono najljepše što su mogli da iznesu. Neko književnim djelom, neko vakufom, tvornicom, inovacijom, naučnim doprinosom, sportskim uspjehom, a neko, kao Kiko, afirmacijom pozorišne umjetnosti kroz Amatersko pozorište Tešanj i kao reditelj, pisac, glumac, ali i kao producent kulturnog života u najširem smislu. I to je ta toplina i svjetlost izgaranja iskrenog čovjeka, zbog koje smo osjećali, a i dalje ćutimo dragost i toplinu u srcu. To će trajati, zahvaljujući i ovoj knjizi koja, uz sve ostale svoje vrijednosti, predstavlja nov i, ispostavilo se, vrlo produktivan pristup literaturi pisanoj *povodom*.

A ova knjiga autora Amira Brke je logički nastavak izdavačke produkcije Centra za kulturu i obrazovanje Tešanj, na čijem čelu je upravo Amir Brka, za kojeg s pravom možemo reći da čini izdavačke poduhvate vrijedne divljenja. Naime, u duhu i podsjećanja, a upravo i povodom, u samo dva mjeseca 2023. godine Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj je objavio pored ove još dvije knjige. Prva je knjiga Ćamila Sijarića (1913–1989) „Dogodilo se to u Tešnju“,³ čime je i Tešanj obilježio stotinu i desetu obljetnicu od njegovog rođenja. Ova priča je iz Sijarićeve knjige „Pripovijetke“ koju je 1987. godine objavio sarajevski izdavač „Veselin Masleša“, a zanimljivost ovog tešanjskog izdanja priče koja se dogodila u Tešnju je da su u ovoj knjizi objavljeni i prijevodi ove priče na engleskom, njemačkom, turskom, portugalskom i albanskom jeziku.

Ova knjiga Centra za kulturu i obrazovanje Tešanj je i u činu izdavanja obilježila značajan jubilej Centra, naime to je bila stota knjiga u izdanju ovog centra, a u njegovoj biblioteci „Gradina“. I odmah nakon nje, još jedna dragocjena knjiga u povodu stotinu četrdeset pete godišnjice rođenja tešanjskog pjesnika Muse Ćazima Ćatića (1878–1915) Tin Ujević „Musa Ćazim Ćatić“.⁴ Tin Ujević (1891–1955) je jedan od najznačajnijih

³ Ćamil Sijarić: Dogodilo se to u Tešnju; Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2023.

Urednik Amir Brka

⁴ Tin Ujević: Musa Ćazim Ćatić; Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2023. Urednik Amir Brka. U ovoj knjizi je uz Ujevićev tekst objavljena i studija Envera Kazaza „Musa Ćazim Ćatić – književno naslijeđe i duh moderne“

južnoslavenskih pjesnika i u jednom periodu u Zagrebu je imao priliku da se druži i saraduje sa Musom Ćazimom Ćatićem. Za „Novi Behar“ je napisao ovaj esej (Novi Behar, X, 1936, 1. august, br. 1–3, str. 8–13 i nastavak u broju 4–5, 46–50 str.) u dva broja 1936. godine. Za ove sve tri knjige i ljude kojima na ovaj način spomen podiže, s povodom i u povodu, će možda najbolju ilustraciju dati upravo Tin Ujević u ovoj svojoj sada i tešanjskoj knjizi o Tešnjaku Musi Ćazimu Ćatiću: “Zato će i ljudi koji su jednom već mrtvi, što znači iščezli iz kolanja i opterećeni gustim naslagama smrti, još jednom živjeti ukoliko ih uskrsi trajnost njihovih djela ili makar samo simpatična evokacija nekog ko ih pamti.”

Dr. sc. Najil Kurtić, umirovljeni profesor / Retired Professor
Univerzitet u Tuzli / University of Tuzla
najilkurtic@gmail.com

KONTINUITET DRŽAVNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE¹

THE CONTINUITY OF THE BOSNIA AND HERZEGOVINA'S STATEHOOD²

Razmatrajući pitanje okupljenosti pretpostavki za ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, autor identifikuje četiri ključne pretpostavke koje se tiču političke volje vanjskih i unutrašnjih političkih aktera. Na prvom mjestu je manifestirana politička volja Evropske unije da u svoju porodicu uključi Bosnu i Hercegovinu. Na drugom mjestu je jasno iskazana volja građana. Na trećem mjestu je volja glavnih političkih aktera u Bosni i Hercegovini koja je još uvijek samo na verbalnom nivou i na četvrtom mjestu volja aktuelne vlasti da u svoju agendu integriše reformsku agendu specijalnog predstavnika Evropske unije.

Akademik Mirko Pejanović nas je počastio i obradovao još jednom veoma vrijednom knjigom o Bosni i Hercegovini. Pod naslovom: *Bosna i Hercegovina: 30 godina od sticanja nezavisnosti* objedinio je dvadesetak studija, članaka i recenzija knjiga kojima je zajednički imenitelj nezavisnost Bosne i Hercegovine.

Mada je u naslovu naglašeno da se radi o 30 godina nezavisnosti stečene na osnovu referenduma 1992. godine, Pejanović, u nastojanju da objasni historijske pretpostavke i međunarodne okolnosti sticanja državne nezavisnosti, vraća nas u 1943. godinu, kada je donesena historijska odluka Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a “da narodi Bosne i Hercegovine u svojoj zbratimljenosti uspostavljaju Bosnu i Hercegovinu kao slobodnu političku zajednicu u statusu federalne državne jedinice u novoj demokratskoj Jugoslaviji, ravnopravnu Srbiji i Hrvatskoj”.

1 Tekst je prikaz knjige *Bosna i Hercegovina: 30 godina od sticanja nezavisnosti* akademika dr. Mirka Pejanovića, UMHS Sarajevo, 2023.

2 This text is a review of a book *Bosna i Hercegovina: 30 godina od sticanja nezavisnosti* by academician Dr. Mirko Pejanović, UMHS Sarajevo, 2023.

Pejanović u konstituciji i formulaciji državnosti Bosne i Hercegovine u odlukama prvog, drugog i trećeg zasjedanja ZAVNOBIH-a vidi ne samo krunski dokaz da je Bosna i Hercegovina kao država funkcionirala i prije Dejtona te da je na nju kao državu izvršena agresija već i kao “pronađeni istorijski oblik državnosti multietničkog društva i države uopće”. Na taj način slučaj Bosne i Hercegovine *mondijalizira* i otvara prostor za objašnjenje relativno velike zainteresiranosti svjetske, naročito intelektualne zajednice prirodno sklone ideji multikulturalizma, za kalvariju koja se desila na ovom prostoru. Posljedice te kalvarije, prije svega one koje se odnose na dezintegraciju bosanskohercegovačkog društva, još uvijek vise kao *Damoklov* mač nad sadašnjošću i budućnošću Bosne i Hercegovine.

Na mnogobrojnim istraživačima, koje je u svijet nauke i istraživanja uveo akademik Pejanović, ali i drugim, ostaje obaveza da dodatno osvijetle pojedine istraživačke tematske džepove, koje autor, u svojim knjigama, pa i u ovoj, ima običaj isprovocirati. Jedna od tih tema je državotvorni potencijal Platforme o radu Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine za odbrambeno-oslobodilački rat, čiju je prvu verziju napisao upravo Mirko Pejanović. Potencijal te platforme je izviraio iz organske veze sa principima ZAVNOBiH-a pri definiranju karaktera države koja se brani i profiliranju oružane sile koja će je braniti, ali i iz jedinstva članova Predsjedništva pri njenom kreiranju i usvajanju.

Opravdano je pretpostaviti da su empirijska odstupanja od nekih temeljnih opredjeljenja Platforme rezultirala iskrivljenom slikom o odbrambenom ratu probosanskih snaga u očima ključnih svjetskih igrača, pod čijim utjecajem je nametnuta, u suštini nepravedna Dejtonska arhitektura Bosne i Hercegovine.

Drugo istraživačko područje koje provocira autor ove knjige, naročito poglavljem o Džemalu Bijediću odnosi se na objektivnu sadržinu državnosti Republike Bosne i Hercegovine, pa čak i nezavisnosti, u okvirima Federativne Jugoslavije, u kontekstu današnjeg položaja članica Evropske unije i savremenih značenja tih pojmova. Iz te perspektive studija o ulozi Džemala Bijedića u obavljanju funkcije predsjednika Skupštine SRBiH 1967-1971. godine **više je nego prigodan omaž** jednom od bosanskohercegovačkih velikana, čovjeku čija je životna priča metafora Bosne i Hercegovine. Iz studije, koja je, zasnovana na istraživanju literature i arhivske građe, uz veoma interesantne biografske detalje o Džemalu Bijediću, dobijamo informacije o društvenom, kulturnom, privrednom i komunalnom preobražaju Bosne i Hercegovine, pa i jačanju samostalnosti i nezavisnosti u procesu decentralizacije jugoslovenske federacije. Kada konačne efekte tog

preobražaja: prerađivačku privredu zasnovanu na vlastitim izvorima organiziranu u velike privredne sisteme, domaće banke sposobne da podržavaju privredni razvoj, razvijenu putnu i željezničku infrastrukturu, mrežu univerziteta i kliničkih centara, potpunu pokrivenost osnovnim obrazovanjem povezuje sa konkretnim imenima tada aktuelnih političara, Pejanović ne piše panegerike pojedincima (Mikuliću, Dugonjiću, Mijatoviću, Pozdercu, Dizdareviću, Kosovcu), sa kojima je saradivao, već naglašava možda i najznačajniji rezultat procvata koji je doživjela Bosna i Hercegovina a to su fantastični domaći ljudski resursi koje je uz zavidnu stručnost krasila i odanost Bosni i Hercegovini zasnovanoj na zavnobihovskim principima.

Ostaje historičarima da nakon duže vremenske distance, pošto se smire talasi velikog jugoslovenskog i ideološkog brodoloma, u neostrašćenom ambijentu razmotre ove, ali i mnogobrojne druge teme, na koje u svojim radovima ukazuje akademik Pejanović. Neke interpretacije, naročito geopolitičke kontekstualizacije historijske dinamike na području bivše Jugoslavije, kao i kvalifikacije događaja i ključnih učesnika u njima u periodu disolucije jugoslovenske federacije, ostat će dio polaznog hipotetskog okvira za buduća istraživanja u duhu u kojem ih je formulisao Pejanović. Između ostalog i u tome je trajna vrijednost ove knjige, jer, po svoj prilici još dugo će strane, koje su početkom devedesetih godina prošlog vijeka nasrnule na bosanskohercegovačku državnost i bosanskohercegovačko društvo, pokušavati racionalizirati taj svoj sramni izbor zamagljujući njegovu pravu prirodu.

Profesor Pejanović o tome nema dileme. Sažeto i veoma jasno, na način kako inače saopštava i najkompleksnije ideje Pejanović piše: “Bosna i Hercegovina kao multietnička, zapravo, višenacionalna jugoslovenska republika našla se pred istorijskim izazovom da nastavi istorijski razvoj svoje državnosti uspostavljene odlukama Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a 1943. godine u vidu suverenog i nezavisnog državno-pravnog statusa ili da bude dio Miloševićeve Velike Srbije. Radi se o tome da je proglašena Savezna Republika Jugoslavija bila samo forma za suštinu koja se odnosila na ostvarenje projekta da svi Srbi žive u jednoj državi.”

Centralni dio knjige (drugo poglavlje) sadrži nekoliko studija u kojima se razmatra aktuelni trenutak Bosne i Hercegovine i njenoj determiniranost karakterom Dejtonskog mirovnog sporazuma. Elaborirajući Dejtonski mirovni sporazum autor prihvata ustaljeno stajalište da je Sporazum omogućio uspostavu i održavanje mira u Bosni i Hercegovini kao i da je osigurao geopolitički okvir za euroatlantske integracije. Međutim, dominantna zasnovanost ustavno-političkog ustrojstva na etničkom principu ispoljavanja

društvenih interesa rezultirala je nefunkcionalnom državom uz kontinuirani rizik da se ugroze pozitivni benefiti sporazuma; i mir i euroatlantske integracije. To naročito dolazi do izražaja u aktuelnim geopolitičkim promjenama u Evropi kada Ruska Federacija pokušava iskoristiti etnički strukturiranu konstituciju Bosne i Hercegovine te preko Republike Srpske ostvariti svoje geopolitičke interese na području Balkana. U političkoj svakodnevici taj maligni geostrateški utjecaj Ruske Federacije ogleda se u blokadi institucija Bosne i Hercegovine koje, po pravilu, dolaze iz entiteta Republika Srpska a za posljedicu imaju dugogodišnji zastoj u razvoju bosanskohercegovačkog društva i države.

Razumljivo je da, u kontekstu ovakvih analiza autor postavi pitanje okupljenosti pretpostavki za ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, u čemu vidi priliku za dugoročnu stabilizaciju njene državnosti i mira na Balkanu. Kada se pažljivije analiziraju četiri ključne pretpostavke koje navodi Pejanović vidi se da se sve tiču političke volje vanjskih i unutrašnjih političkih aktera. Na prvom mjestu je **politička volje Evropske unije da u svoju porodicu**, pod pritiskom nove geopolitičke situacije nastale ruskom agresijom na Ukrajinu, uključi Bosnu i Hercegovinu. Ruska invazija na Ukrajinu osvijestila je evropske institucije koliko je značajna integracija Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju da bi se spriječile geopolitičke ambicije Rusije na Balkanu. U tom smislu Pejanović tumači i ubrzanu dodjelu državi Bosni i Hercegovini statusa kandidata iza koje bi trebalo uslijediti ubrzano započinjanje otvaranja pojedinih poglavlja pregovora. Druga pretpostavka, koja bi, po Pejanoviću, trebala ubrzati integraciju Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju je **volja građana** za članstvo Bosne i Hercegovine u Evropskoj uniji. Istraživanje iz avgusta 2022. godine pokazalo je da to želi 77,4% građana.

Treća pretpostavka koju bi trebalo, po Pejanoviću, tek ispuniti je **volja glavnih političkih aktera** u Bosni i Hercegovini, a koja bi trebala dovesti do situacije u kojoj parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine u svoj program integriše reformsku agendu specijalnog predstavnika Evropske unije ali i do promjene koncepta obrazovanja parlamentarne većine u Parlamentarnoj skupštini zamjenom dosadašnjeg principa partnerstva stranaka u podjeli resora u državnoj strukturi – principom političkih koalicija okupljenih oko programa integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju. Početak takve promjene Pejanović, optimistično, vidi u novoj strukturi vlasti nastaloj nakon posljednjih opštih izbora i sugerije civilnom sektoru, medijima i međunarodnoj zajednici, pa čak i opozicionim strankama, da ispolje **svoju dobru volju** i podrže te promjene.

Akademik Pejanović je po vokaciji politolog koji izvanredno razumije savremene političke procese kroz koje prolaze Bosna i Hercegovina i bosanskohercegovačko društvo. Pokazao je to kako na teorijskom planu, više nego bogatom naučno-istraživačkom produkcijom, tako i na praktično-političkom terenu, u načinu na koji je, u prelomnim momentima za Bosnu i Hercegovinu, odigrao svoju ulogu. U složenom kolopletu događaja, interesa, tokova, tendencija znao je uočiti glavne – historijske i biti na pravoj strani; ustrajno, bez obzira na trenutne posljedice. Zbog toga optimizam s kojim Pejanović, u svim svojim knjigama o Bosni i Hercegovini, pa i ovoj, gleda na budućnost Bosne i Hercegovine ali i bosanskohercegovačkog društva, videći je kao ishod dugogodišnje historijskog kontinuiteta, zvuči utemeljeno i podsticajno i ohrabrujuće, pa čak i u ozračju bezizglednog, nihilističkog javnog diskursa koji, nažalost, dominira našom medija stvarnošću.

Hamza Memišević

Bošnjački institut – Fondacija Adil Zulfikarpašić /

Bosniak Institute–Adil Zulfikarpašić Foundation

hamzamemisevic@gmail.com

O ODNOSU KOMUNISTIČKE JUGOSLAVIJE I ISLAMSKE ZAJEDNICE¹

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN COMMUNIST YUGOSLAVIA AND THE ISLAMIC COMMUNITY²

U svrhu dobivanja potpunije slike o suvremenom razvitku bosanskohercegovačkih muslimana, nužnim se nameće detaljna analiza institucije Islamske zajednice. Od svojeg osnutka 1882. godine, Islamska zajednica ima višedimenzionalnu ulogu – pored religijske, nedvojbeno obuhvata i onu političku.

Odlaskom Osmanskog carstva, bosanskohercegovačka muslimanska elita morala je redefinirati svoju poziciju, s obzirom na novi politički i društveni kontekst. Društvenopolitički život u imperijama i državama koje su po svojem sastavu stanovništva bile većinski katoličke/pravoslavne, zahtijevao je jednu vrstu drugačijeg odnosa prema stvarnosti. *Credo* takvog odnosa bio je ispuniti svoju obavezu prema državi, ali i potraživati od države izvršenje obveza prema muslimanima kao lojalnim pripadnicima te države. Kroz povijest Islamske zajednice, državni je aparat uvijek nastojao uspostaviti kontrolu nad njom kako bi što bezbolnije ostvarivao svoje interese. Taj pristup vidljiv je još iz razdoblja Austro-Ugarske kada je imenovan prvi reisul-ulema Hilmi ef. Omerović. Tom je prilikom austrougarski ministar Gyula Andrassy sugerirao kako čin imenovanja treba izgledati kao da čitav proces zavisi od bosanskohercegovačkih muslimana, a ne od vlade.

Knjiga dr. Amira Duranovića predstavlja njegovu proširenu doktorsku disertaciju koja obrađuje razdoblje Islamske zajednice u jugoslavenskom periodu (1953–1974). Knjiga se sastoji od osam poglavlja, pri čemu svako poglavlje obrađuje neku od neuralgičnih tačaka Islamske zajednice u odnosu na državu. Čitatelj(i) ove knjige imat će priliku temeljem arhivske građe i

1 Tekst je prikaz knjige autora dr. Amira Duranovića *Islamska zajednica u jugoslavenskom socijalizmu*, Sarajevo, UMHIS, 2021, str. 314.

2 This text is a review of a book by Dr. Amir Duranović *Islamic community in Yugoslavian socialism*, Sarajevo, UMHIS, 2021, p. 314.

relevantne literature saznati više o ličnostima i ključnim (prijelomnim) procesima spomenutog razdoblja poput organizacije hadža, školstva Islamske zajednice i priznanja muslimanske nacije.

Poglavlje posvećeno tematizaciji organizacije hadža otkriva kako je naizgledni zaokret partije prema Islamu i muslimanima unutar države bio taktičke naravi, s pozadinskom nakanom o instrumentalizaciji Islamske zajednice kao sredstva za uspostavu diplomatskih odnosa sa muslimanskim državama. Od 1955. godine počinje organizacija hadža, što za državu otvara novi problem, koji se ogledao u strahu od djelovanja emigracije na hodočasnike.

Odmah na prvi pogled, jasno je da analizirano razdoblje u knjizi obuhvata jedno od najzanimljivijih i najdinamičnijih poglavlja u povijesti bosanskohercegovačkih muslimana. Uspostava druge Jugoslavije označila je i odlazak tradicionalne građanske *elite* bosanskohercegovačkih muslimana i dolazak *nove elite*. Tradicionalna *elita* bh. muslimana nije bila u potpunosti razbijena uzimajući u obzir činjenicu da su određeni krugovi nakon odsluženja zatvorske kazne nastavili djelovati, ali u izrazito teškim uvjetima i pod stalnim nadzorom države. Sukobu poslušnika nove vlasti i *stare elite*, autor je također posvetio priličan broj stranica.

Čitajući ovo djelo, lahko se može uočiti da se u tom periodu o odlučujućim stavkama pitao samo *drugi* – Gyula Andrassy. Izmučena strahotama II. svjetskog rata i infrastrukturno razorena, Islamska zajednica lahko je postala poslijeratni plijen države. Očekivati da će komunistička Jugoslavija olahko iz svog vidokruga ispustiti organiziranog *oponenta* bilo je dakako iluzorno. Okončanjem ratnih sukoba, Islamska je zajednica dobila novi Ustav 1947. godine, a ustavnu strukturu mijenjala je 1959, a zatim i 1969. godine. Politički uplivi prilikom kreiranja Ustava Islamske zajednice nedvojbeno su postojali, a u prilog tome ide i činjenica da je Ustav iz 1959. godine donesen pod utjecajem *Zakona o nacionalizaciji* (1958.), kojim je vakufska imovina postala vlasništvo države (SFRJ). Vakufski organi unutar Islamske zajednice lišeni su stoga osnove za postojanje.

Ibrahim Fejić, prvi reisul-ulema u komunističkoj Jugoslaviji, svoj dolazak na tu poziciju ima zahvaliti prijateljstvu s Avdom Humom. Mandat Fejića, kako piše Nametak u svojem *Nekrologiju*, bh. muslimani nisu pamtili po dobrome. Prozvan kao *rezil-ul ulema* (sramota učenih), Fejiću se prigovaralo da je za njegova vakta porušeno mnogo džamija i mekteba, a ženama naređeno otkrivanje.

Nasljednik Fejića bio je Sulejman ef. Kemura, a njegovim je dovođenjem na tu poziciju komunistička partija primarno željela spriječiti *antidržavna* djelovanja kroz sistem Islamske zajednice, a *neprijatelje* režima postepeno uvoditi u sistem, kako bi se što efikasnije kontrolirali. Kemura je prije dolaska na poziciju reisa u epicentar muslimanske javnosti dospio 1949. godine, kada je kao direktor medrese pronašao letke organizacije Mladih muslimana kod učenika Medrese te o tome obavijestio državne službe, što je rezultiralo hapšenjima. Njegov je postupak iz 1949. godine determinirao njegovo daljnje djelovanje, izazivajući podozrenje kod tradicionalnog dijela uleme, kao i dijela bh. muslimanske elite. Za vrijeme mandata Sulejmana ef. Kemure u sistem Islamske zajednice vraćen je Husein ef. Đozo. Za oslabljenu zajednicu, povratak Đoze bio je podsjetnik o postojanju jednog grandioznog islamskog mislioca i izdanka *stare elite*, što je, *sudeći prema njegovom duhovnom nasljeđu*, nesumnjivo i bio. Sulejman Filipović je prilikom razgovora s Enesom Hadžićem, službenikom *Komisije za vjerska pitanja BiH* sačinio klasifikaciju uleme, naznačivši da postoje *azharovci, vištovci i oni koji imaju Šerijatsko sudačku školu i medresu*. Naposljetku, Filipović je zaključio da (tadašnje) rukovodstvo Islamske zajednice spada u treću kategoriju, odnosno da je njihovo znanje i ugled među svijetom veoma slab. Sulejman ef. Kemura kao reisul-ulema riješio je pitanje povratka Medrese u *staru* zgradu, s obzirom na to da je na samom početku postratnog perioda Medresa premještena sa svoje izvorne adrese u *Dobrovoljačku ulicu* (danas ulica Hamdije Kreševljakovića). Čitajući dijelove knjige posvećene tom pitanju, stječe se dojam da se reisul-ulema (ali primarno država), odlučio ozbiljnije založiti za ovo pitanje, nakon *Otvorenog pisma* Alije Nametka u kojem je kritizirao rad Kemure. Važno dostignuće jeste i otvaranje Islamskog teološkog fakulteta 1977. godine. Reis efendija Sulejman Kemura nije dočekaio otvaranje ovog fakulteta, ali zamisao o tome, nastala je za vrijeme njegova mandata na poziciji reisul-uleme. Kako i sam autor uočava, mandat efendije Kemure bio je obilježen brojnim aktivnostima, ali i osporavanjima od strane drugih struja unutar bh. muslimana. Uloga dr. Mustafe Kamarića također je obrađena u ovoj studiji, a obzirom na to da se ove godine navršava pedeseta godišnjica njegove smrti, u svojstvu *hommage-a*, istaknut će se njegova uloga prilikom povratka zgrade Medrese. U to ime, reisul-ulema Kemura i Kamarić isticali su podnošenje ostavki, ukoliko se ovaj slučaj završi loše po interese Islamske zajednice.

Autor dr. Duranović je u svojem djelu nastojao rasvijetliti proces priznanja muslimanske nacije, prilikom čijeg je stvaranja glavne konce vukla partija i sasvim sigurno formu punila (tada) prihvatljivim sadržajem. Kasim Dobrača tih je godina pisao protiv zloupotrebe termina *Musliman* u dnevno-političke

svrhe, pišući da taj termin: “*označava sljedbenika vjere Islam... Iskrivljavanja tog pojma pojma koja se dešavaju, često su posljedica neznanja, a ponekad i zlonamjernog ili tendencioznog tumačenja*”. Prihvativši pravac nacionaliziranja muslimana tvrdeći da su muslimani, “*stali objema nogama na ovo svoje tlo*”, Husein ef. Đozo u jednom od svojih tekstova otvoreno piše da taj termin sada poprima novo značenje, odnosno da “*sada pojam musliman ne označava samo pripadnika islamske vjere, nego i pripadnika muslimanskog naroda...*”. Ovakvo tumačenje Đoze treba razumijevati kroz djelovanje partije koja je protokom vremena nastojala polahko ukidati identifikaciju “nacionalnog i verskog”. Ali, zašto je onda država za takve nakane koristila konfesionalno ime? Proces vezan uz nastajanje muslimanske nacije, bio je kreiran od strane Saveza komunista s ciljem odvajanja bh. muslimana od Islamske zajednice, uslijed čega je državni aparat nastupao totalitarno, koristeći strukturu Islamske zajednice, gradeći pri tome vodeću poziciju u tom procesu.

Dr. Salim A. Hadžić

penzionisani profesor / Retired Professor, Wien

salim_hadzic@yahoo.de

**AKADEMIK SMAIL BALIĆ
BOŠNJAK, HUMANISTA, ORIJENTALISTA, EVROPLJANIN**

**ACADEMIC SMAIL BALIĆ BOSNIAK, HUMANIST,
ORIENTALIST, EUROPEAN**

Sažetak

U martu 2022. godine navršilo se dvadeset godina od smrti akademika Smaila Balića. On je bio erudita, izvanredno stručan orijentalista, prevodilac, svestrani istraživač kulturne i intelektualne historije, zagovornik dijaloga među religijama i, što je najvažnije, humanista. Svojim je radom na izvorima i građi ostavio neizbrisiv i dubok trag u izučavanju i interpretaciji historijskih i kulturoloških fakata iz prošlosti Bosne i Hercegovine, kao i šireg regiona. Usredsređeno, predano i budno je bdio nad kulturnim i naučnim naslijeđem Bošnjaka koje je cijeli život izučavao kroz svoj profesionalni i humanitarni rad u Austriji.

Ključne riječi: *istraživačka interesovanja, naučni rezultati, doprinos nauci Bosne i Hercegovine, osnivanje Islamske zajednice Austrije, Smail Balić.*

Summary

In March 2022, twenty years have passed since the death of academician Smail Balić. He was an erudite, an exceptionally skilled Orientalist, a translator, a versatile researcher of cultural and intellectual history, an advocate of dialogue between religions and, most importantly, a humanist. With his work on sources and materials, he left an indelible and deep mark in the study and interpretation of historical and cultural facts from the past of Bosnia and Herzegovina, as well as the wider region. He focused, devotedly and vigilantly watched over the cultural and scientific heritage of Bosniaks, which he studied all his life through his professional and humanitarian work in Austria.

Keywords: *research interests, scientific results, contribution to the science of Bosnia and Herzegovina, establishment of the Islamic community Austria, Smail Balić.*

Ko je akademik Smail Balić



Basna kaže: *Pošao mrav sa zecom na daleki put. Izmicao zec i iščekivao, pa najzad reče: Što ne odustaneš? Zar ne vidiš, da nikad nećeš stići cilju?* Mrav mu odgovori: *Ako stignem, biću sretan. Ako ne stignem, umrijeću zadovoljan, jer sam pao na uzvišenom putu ka cilju.*

Tako se u basni veli, a basna ne bi bila basna, ako ne bi pružala pouku.

Ići cilju, ići smišljeno, ići dosljedno, ići bez zaziranja i bez obaziranja, bez odmjeravanja odstojanja, uprkos prepreka!

Život i rad akademika dr. Smaila Balića – basna po sebi – pruža nam veliku pouku jer je on svu umnu snagu i svoju životnu energiju uložio u istraživanje literarnog i naučnog nasljeđa Bošnjaka na orijentalnim jezicima, kao i rad na priznavanju *Prve islamske vjerske zajednice u Austriji*. Još za života doživio je realizaciju i jednog i drugog projekta.

Njegov put je bio dug, vrlo dug i prepun prepreka. Nije mi poznato da je neka institucija - kako u njegovoj rodnoj Bosni i Hercegovini tako ni u Austriji u kojoj je živio, radio i preselio na Ahiret, povodom dvadesetogodišnjice njegove smrti organizovala naučni skup o njegovom životu i radu.

Ovih nekoliko redaka neka bude uspomena na ovog vrijednog bošnjačkog alima, velikog borca za istinu, orijentalistu, humanistu i Evropejca i neka posluži kao dopuna onome što je do sad pisano o akademiku dr. Smailu Baliću.¹ Ljudskim i pedagoškim vrlinama, znanstvenim radom, te ostvarenim rezultatima, akademik Balić zavrjeđuje da se o njemu itekako više govori i piše, jer su njegov život i rad živi primjer kakav musliman i dobar Bošnjak treba biti. On je to zaslužio kao erudita, orijentalist, istraživač kulturne i intelektualne historije, autor značajnih djela, osnivač institucija, urednik i izdavač nekoliko časopisa, zagovornik dijaloga među religijama te uposlenik i načelnik orijentalnog odjela u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci. Bio je član brojnih znanstvenih organizacija, čovjek islamske i evropske

¹ Do sada je održan jedan međunarodni simpozij pod naslovom *Smail Balić als Vordenker eines europäischen Islams / Smail Balić kao mislilac evropskog Islama*, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo, 2. - 4.11. 2006. Referati su objavljeni u posebnom Zborniku.

kulture i formata, dobročinitelj islamskih i drugih naroda, čovjek-div koji je svojim djelom i primjerom stekao veliko priznanje i uživao veliki ugled u naučnim krugovima, zaslužio i kao proponent i saosnivač, zatim dugogodišnji, a potom i počasni predsjednik *Muslimanske socijalne službe* (*Muslimischer Sozialdienst*), osnovane 1962. godine. Za doprinos priznanju današnje Islamske vjerske zajednice u Austriji (Islamische Glaubensgemeinschaft) njemu Muslimanska socijalna služba (MSS) i Islamska vjerska zajednica u Austriji duguju zahvalnost jer nas je sve zadužio svojim djelima i požrtvovanim radom. U ovom sjećanju na akademika Balića želim kao sudionik tog projekta osvjetliti manje poznati mukotrpan put do priznanja Prve islamske vjerske zajednice, kao i poteškoće u publikovanju knjige *Kultura Bošnjaka*.

Akademik Balić je jedan od onih Bošnjaka iz generacije starih, eminentnih znanstvenika poteklih iz Gazi Husrev-begove medrese (GHM), Više islamske šerijatsko-teološke škole (VIŠT) i Mektebi nuvvaba (Šerijatsko-sudačka škola, osnovana 1887., a 1937. pretvorena u VIŠT), koji su u suton Drugog svjetskog rata – ili u samom njegovom toku – ostavili svoju rodnu grudu Bosnu tražeći znanja na stranim univerzitetima na kojima će poslije neki i sami naučavati, ili kao imami odlukom Ulema međžlisa služiti svojim Bošnjanima, koje je sudba odvela u toku samog rata daleko od svoje domovine, prelijepe Bosne i Hercegovine.

Akademik Smail Balić je u radu bio uporan i ustrajan, vođen prvim farzom *Ikre!*. Bilježio je sve prema izreci *verba volant, scripta manent*. U životu, privatnom i javnom, bio je skroman i tih, a tamo gdje je trebalo i odlučan, spreman pomoći svima kojima je pomoć bila potrebna, za što nikada nije tražio protuuslugu. Nesebično je dijelio svoje veliko životno iskustvo i dobrotu, što ga je isticalo i odlikovalo. Sve što je radio i u Muslimanskoj socijalnoj službi, radio je s velikom energijom posvećen priznanju *Islamske vjerske zajednice u Austriji* kao glavnom cilju. Svojim vedrim i umiljatim načinom komunikacije i poletom oduševljavao je svakoga ko je bio u ličnom kontaktu s njim. Pronicljivo je uviđao i cijenio gdje treba pomoći i pokušati smanjiti bijedu i ublažiti tugu tuđine, pogotovo u prvim talasima izbjeglica poslije Drugog svjetskog rata. Radio je uporno, svakodnevno, neumorno i bez odustajanja, ugrađivao je cijelo svoje biće u svaki rad, esej i djelo, sa zanosom i radošću, do zadnjeg daha, i kao takav ostao podsjetnik da naučni zanat mora biti utemeljen u jednom sloganu *amor veritatis*. Kao takav ostao je svima koji su ga poznavali u sjećanju kao topla i velikodušna osoba, izvrstan znanstvenik, s velikim doprinosom boljem razumijevanju islama i njegove kulture na njemačkom govornom području.

Znanstveni interes akademika Balića bio je, gotovo od početka, usmjeren na kulturu Bošnjaka. On se neumorno borio protiv svih koji su osporavali našu kulturu, nauku i historiju, naš identitet i bošnjaštvo, braneći to sa puno elana i znanja. Kao što je poznato, činio je to vrlo uspješno učestvujući na mnogim tribinama i pišući rasprave, studije i popularne članke. Tako se akademik Balić uvrstio u plejadu onih Bošnjaka koji su kao neumorni znanstvenici predstavljali islam, bošnjaštvo, bošnjačku kulturu, nauku i historiju u evropskim i vanevropskim naučnim i kulturnim krugovima i ostavljali za sobom neizbrisive tragove u kulturi i znanosti, bez čega bi svjetska kultura bila osiromašena.

Biografija akademika dr. Smaila Balića

Smail Balić je rođen 26. avgusta 1920. god. u Mostaru, od čestitih roditelja Mustafe i Hatidže. Otac mu se bavio čizmedžijskim obrtom, a djed Smail-efendija, po kome je naš akademik dobio ime bio je upravitelj Medrese u Čapljini. U svom rodnom Mostaru završio je dva razreda mekteba i osnovnu školu. Zatim je upisao Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu na kojoj je i maturirao školske 1939/40. godine. Po završetku GHM upisuje se na Višu islamsku šerijatsko-teološku školu, gdje ostaje dva semestra. Studije nastavlja u Zagrebu iz kojeg će zimskog semestra 1941/42. godine na prijedlog svog profesora Georga Štatmilera (Georg Stadtmüller) preći na Filozofski fakultet Univerziteta u Beču. Univerzitetske nauke slušao je i u Lajpcigu (Leipzig) i Breslau (Wrocław), a potom se ponova vraća na fakultet u Beč, na kojem je i okončao svoje studije. Studirao je orijentalistiku, smjer arabistika, turkologija i filozofija. Za vrijeme studija posjećivao je i predavanja na Slavenskoj filologiji. Na koncu, 22. avgusta 1945. godine doktorirao je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beču na Institutu za Orijentalistiku kod prof. Herberta Dude i Vilhelma Čermaka (Wilhelm Czermak).

Naslov njegove disertacije je: *Die geistigen Triebkräfte im bosnisch-herzegowinischen Islam. Ideengeschichtliche und soziologische Ansätze* (Duhovne pokretačke snage u bosansko-hercegovačkom islamu. Idejno-povijesni i sociološki stavovi). Promoviran je u svojoj 25-oj godini na čast doktora filozofskih nauka (Prilog 1).

Poslije završetka studija Smail Balić je radio u Beču od 1945-1948. godine kao predavač na Javnom učilištu za orijentalne jezike (Lehrer an der Öffentliche Lehranstalt für orientalische Sprachen in Wien), a od 1948-1962. kao lektor na Visokoj školi za trgovinu (Lektor an der Hochschule für

Welthandel). Kratko vrijeme je proveo u Turskoj, a potom 1962. godine odlazi u Kuvajta gdje je obavljao službu u prosvjetnoj administraciji. Po povratku iz Kuvajta 1963. godine počeo je raditi u Beču u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci kao diplomirani bibliotekar. Godine 1966. je položio stručni ispit za državnog bibliotekara (Staatsbibliothekar). Napredovao je i godine 1974. imenovan je u zvanje viši državni bibliotekar (Oberstaatsbibliothekar) u kojem je radio sve do penzionisanja 1982. godine i to kao stručnjak za orijentalne jezike u Nacionalnoj biblioteci. Prilikom osnivanja sarajevskog Islamskog teološkog fakulteta 1977. godine uz Tajiba Muhameda Okića bio je predviđen za člana Nastavničkog vijeća, ali do realizacije nije došlo zbog opiranja i odbijanja službenog Beograda.

Od 1982. do 1985. godine radio je kao naučni saradnik na Institutu za historiju arapsko-islamskih nauka pri Univerzitetu Johan Wolfgang fon Gete (Johann Wolfgang von Goethe) u Frankfurtu u Njemačkoj. Od 1984. godine je dopisni član Kraljevske akademije za istraživanje islamske civilizacije u Amanu, Jordan. Godine 1974. izabran je u evropski odbor World Conference on Religion and Peace (WCRP) te je bio muslimanski predstavnik na Drugoj svjetskoj konferenciji religija za mir u Louvaine (Belgija) septembra 1974. godine. Osim toga on je bio član kuratorijuma Austrijskog orijentalnog društva Hammer-Purgstall, Društva austrijskih književnika, Konferencije kršćana, židova i muslimana (Berlin-London), kuratorija Centralnog instituta Islam-Archiv u Njemačkoj, Islamske svjetske lige (Islamische Weltliga) pri UNO-sjedištu u Beču, član Svjetske konferencije religija za mir (Weltkonferenz der Religionen für den Frieden, WCRP), Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" u Zagrebu, predsjednik Matice Bošnjaka izvan domovine (Zürich), osnovane 6. marta 1993. godine.

Smail Balić je bio osnivač, dugogodišnji i počasni predsjednik Muslimanske socijalne službe u Beču iz koje je proistekla današnja Islamska vjerska zajednica, u što je uložio nemjerljivo vrijeme i trud za prikupljanje potrebnih dokumenata oko njenog zvaničnog zakonskog priznanja što se konačno i dogodilo 2. maja 1979. godine. Austrija je akademiku Smailu Baliću dodijelila 15. 05. 1995. godine *Orden I klase za zasluge za nauku i umjetnost*. Austrijski državljanin je postao 1956. godine, bio je dva puta oženjen, a iz prvog braka sa Litvankom ima sinove Emina, Omera i Ahmeda, a iz drugog s Austrijankom sina Harisa. Djed je Halidu i Ajni. Smail Balić je koncem juna 1990. godine prvi put od 1943. bio u posjeti Bosni i Hercegovini i njenom glavnom gradu Sarajevu sudjelujući na simpoziju *Bosna i Bošnjaci* organizovanom od strane Bošnjačkog instituta i redakcije omladinskog lista *Naši dani*.

Moj prvi susret sa akademikom Smailom Balićem

Prvo bih želio ukratko se osvrnuti na moj prvi kontakt s Muslimanskom socijalnom službom, te kako sam došao u Beč za imama u Muslimansku socijalnu službu (Prilog 2). Još kao učenik četvrtog razreda Gazi Husrevbegove medrese u Sarajevu, saznao sam nešto o Muslimanskoj socijalnoj službi na stranicama novina *Preporod*. Prve informacije o njoj sam pročitao u članku svog profesora Kasim-efendije Hadžića *Džumu`a namaz u Beču* objavljenom u *Preporodu* (7/1970, str. 6), a zatim i iz slijedećih članaka objavljenih u *Preporodu: Muslimansko društvo u Beču* (14/1971, str. 5), *Muslimani u Podunavlju* (30/1971, str.10), *Tri hiljade šilinga staje namaz u Austriji* (31/1971, str. 3) i *Uskoro će muslimani u Austriji dobiti svoje priznanje* (38/1972, str. 3)

Poslije mature u Gazi Husrev-begovoj medresi 1972. godine, želio sam nastaviti školovanje. Imao sam tri opcije u vidu za nastavak školovanja. Jedna od njih bila je, a na prijedlog mog brata Mehmedalije, koji je tada bio na studijama u Fesu u Maroku, da školovanje nastavim u Evropi, tačnije, u Parizu. Kad sam ovaj prijedlog iznio prof. Huseinu ef. Đozi, odgovorio mi je riječima: *Antiko (tako me je zvao od prvog dana u Medresi) zašto ne bi otišao u Beč? Tamo možeš raditi kao imam i ujedno studirati. U Parizu nemam nikoga, a u Beču je moj prijatelj Smail Balić. Podnesi molbu h. Reis ef. da želiš u Beču studirati i raditi kao imam. Samo o tome ne govori nikome ništa, a pogotovu ne da sam ti to ja rekao.* Tako sam i postupio. Molbu sam uputio reis-ul-ulemi Sulejmanu ef. Kemuri, a potom se koncem januara 1973. godine uputio u Beč do Smaila Balića. U Beč sam stigao vozom u srijedu 31. januara 1973. godine. Pošto sam imao plan grada Beča od mog brata Sabita, koji je s mariborskim preduzećem 1971. godine bio na izletu u Beču, lahko sam se snašao, kako da dođem u Mincgase u kojoj se nalazila MSS, jer upitati ne bih mogao nikoga, pošto nisam znao ni riječi njemačkog jezika. Sreća je bila i u tome da je s glavne željezničke stanice Zidbanhofa (Südbahnhof) jedan tramvaj saobraćao kraj te ulice. Bio je to tramvaj O. Sjeo sam u njega i tako stigao direktno u ul. Minzgasse.

Tog dana u prostorijama MSS bila je prisutna čistačica (čistila je samo utorkom) i dala mi je privatnu adresu akademika Balića koji je stanovao u blizini u ul. Ungargasse, svega nekoliko koraka od prostorija MSS. Odmah sam se uputio do stana. Akademik Balić je bio na poslu u Nacionalnoj biblioteci, ali mi je njegova supruga pokazala na sahat, tako sam se jedino mogao s njom sporazumjeti, pa sam shvatio da dolazi na podnevsku pauzu. Dan je bio hladan, odsjeo sam u nekom konditoraju i popio vrući čaj koji me

je skoro uspavao. Oko podnevske pauze sam ponovo došao u njegov stan i tako se prvi put s njim susreo. On mi je odmah rezervirao u obližnjem pansionu Stephanhaus konak za dvije noći i rekao da dođem oko 18 sati na razgovor. U dogovoreno vrijeme dolazim u njegov stan. Prije mog dolaska kod njega je bio jedan gospodin o kojem nisam ništa znao. Dr. Balić me je predstavio njemu, a potom se okrenuo prema meni s riječima: *Ovo je gospodin inženjer Teufik-beg Velagić, sekretar Muslimanske socijalne službe. Pozvao sam ga da zajednički razmotrimo Vašu želju.* To je sve što je tada rekao o njemu moj budući predsjednik Smail Balić. Bio je to i moj prvi susret s inženjerom Teufik-begom Velagićem.

Obojica su me islamskom toplinom prihvatili. Sutradan smo se opet sastali. Ovog puta samo dr. Balić i ja. Ostali smo do kasno navečer. Tom prilikom mi je dao i duplikat pisma koje će uputiti sutradan reis-ul-ulemi, jer je bilo pokasno ići na glavnu poštu, iako je radila cijelu noć, u kojem je napisao da bi me rado primio u službu imama u Muslimanskoj socijalnu službi, samo on treba za to dati dekret. Sjećam se i sada njegovih izgovorenih riječi pri rastanku: *Salim-efendija, evo ti duplikat pisma u slučaju da budeš morao urgirati, možeš se pozvati na njega.* (Prilog 3) Reis-ul-ulema Sulejman ef. Kemura mi izdaje dekret 15. 02. 1973. godine, i tako postajem prvi dekretirani imam izvan granica bivše Jugoslavije. (Prilog 4)

U Beč dolazim 26. februara 1973. godine i postajem imam Muslimanske socijalne službe sa sjedištem u trećem bečkom okrugu, u ulici Münzgasse br. 3/1. Bilo je to tada jedino vjersko muslimansko društvo do 1978. godine u cijeloj Austriji. Moj dolazak za imama u Beč, sjećam se dobro, prenio je i radio Vatikan na našem jeziku.

Akademiku Smailu Baliću sam zahvalan ne samo što je bio spreman primiti me kao imama u MSS, već i za ažurnost da me još u mom prisustvu, kad sam dolazio na razgovor, upiše na univerzitetski kurs njemačkog jezika za strance u ljetni semestar 1973. godine, jer mi je nužno trebala potvrda za odlaganje vojnog roka.

Po dolasku u Beč s dekretom u ruci, pa sve do našeg dunjalučkog rastanka nastojao sam mu biti zahvalan za prvobitnu ukazanu pomoć. Koliko smo bili bliski vidi se najbolje i iz dva priložena pisama. (Prilog 5 i 6)

Rad akademika Smaila Balića na priznanju islamske vjerske zajednice u Austriji

Smail Balić je zajedno s dr. Ahmedom Abdel Rahim Saijem radio na priznanju Islamske vjerske zajednice u Austriji od samog početka rada Muslimanske socijalne službe 1962. godine. Ta priprema formalne i materijalne podloge utvrđena je dodatno na godišnjoj skupštini Muslimanske socijalne službe održanoj 1964. godine. Od tada pa sve do 26. 01. 1971. godine kada Odbor Muslimanske socijalne službe podnosi i formalnu molbu za odobrenje osnivanja Islamske vjerske zajednice i priznanja njenih Statuta u Austriji bili su česti njegovi odlasci u Ministarstvo za nastavu i umjetnost (Bundesministerium für Unterricht und Kunst).

Kad je Odbor Muslimanske socijalne službe podnio formalni zahtjev Ministarstvu za nastavu i umjetnost za priznanje Islamske vjerske zajednica 26. 01. 1971. godine dobio je podršku i od tadašnjeg austrijskog nadbiskupa kardinala dr. Franz Königa, s kojim je akademik Balić bio prisni prijatelj, Friedrich Petera, predsjednika Slobodarske stranke (FPÖ) i dr. Willfried Gredlera, tadašnjeg austrijskog ambasadora u Bonu. Ovaj potonji je bio i oprobani prijatelj bosanskih muslimana.

Ni ova podrška, niti posjete u Ministarstvu nisu urodili plodom, mada je i pismo tadašnjeg Saveznog kancelara dr. Bruno Kreiskyja upućeno 15. 12. 1971. godine Odboru MSS primljeno kao ohrabrujuće uvjerenje da će priznavanje uslijediti u toku naredne 1972. godine. Ali nažalost do priznanja nije došlo, iako je Muslimanska socijalna služba bila ispunila sve zahtjeve koji su bili od nje traženi.

Međutim, kada od tih obećanja za brzo priznavanje Islamske vjerske zajednice nije bilo ništa, akademik Smail Balić predlaže Odboru Muslimanske socijalne službe da se ovo pitanje prenese i na širi plan, kako bi se muslimanska javnost svugdje u svijetu zauzela za brzo i pozitivno rješenje. Zahvaljujući njemu ovo pitanje razmatrano je na 7. zasjedanju Svjetske konferencije Akademije islamskih znanosti u Kairu, septembra 1972. godine, tako što je prva tačka dnevnog reda bila posvećena pitanju priznavanja Islamske vjerske zajednice u Austriji. Potom je na inicijativu akademika Balića Muslimanska socijalna služba organizirala posjetu Ministarstvu za nastavu i umjetnost delegacije Islamske lige iz Mekke koju je predvodio dr. Inamullah Khan i dr. Ali Kattani koja se također zauzela za priznavanje Islamske vjerske zajednice u Austriji (slika 1). I ovoj delegaciji bilo je obećano da će u toku 1974. godine doći do konačnog priznavanja Islamske zajednice, ipak ni od tog obećanja nije bilo

ništa. Od Odbora Muslimanske socijalne službe nadležno Ministarstvo je tražilo sada razna objašnjenja, ali uporni akademik Balić se nije dao zbuniti. Slao je pisma El-Azharu u Kairo i Diyanetu u Tursku i tražio njihovu pomoć.

Dobro se sjećam naše posjete Ministarstvu 16. marta i 24. aprila 1975. godine a posebno izlaganja akademika Balića kod šefa Sekcije nadležne za bogoštovlje u Ministarstvu za nastavu i umjetnost dr. Adolfa Märza i njegovog pomoćnika dr. Karla Anderlea. Nakon ukratko iznesenog historijata rada na pripremi oko osnivanja Islamske vjerske zajednice u Austriji akademik Balić je ukazao i na nužnost konačnog zakonskog regulisanja položaja islama u ovoj evropskoj zemlji. Nikada prije nisam vidio da je bio tako energičan.



Slika 1.

*Delegacija MSS u posjeti Ministarstvu za nastavu i umjetnost (MfUK) 1975. godine
S lijeva stoje: Hikmet Čatić, dr. Smail Balić, Ibrahim Selmanović, dr. Salim Hadžić,
Sadudin Osmić. Sjedi: ddr. Ahmed Abdel Rahim Sai*

U prvoj delegaciji su bili samo Bošnjaci, među kojima i dvije muslimanke: Senija-hanuma Bešić i Jasminka Čatić. I druga delegacija se sastojala od samih Bošnjaka osim ddr. Ahmeda Abdel Rahim Saia, koji je bio Afganistanac. Akademik Smail Balić je kao predsjednik Muslimanske socijalne službe predvodio obje delegacije.

Nakon brojnih razgovora u nadležnom resornom Ministarstvu te nakon podnošenja raznih dokumenata i memoranduma dana 2. maja 1979. godine dobijeno je od strane Vjerskog odsjeka spomenutog Ministarstva za nastavu i umjetnost odobrenje za osnivanje prve Islamske vjerske zajednice u Austriji, sa sjedištem u Beču. Akademik Smail Balić je na osnovu Statuta Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice u Jugoslaviji izradio s ddr. Ahmedom Abdel Rahim Sai Statut Islamske vjerske zajednice u Austriji.

Ima toga još mnogo, što bi bilo vrijedno da se spomene, ali sam uvjeren, da će i ovo što sam iznio, upotpuniti sliku o velikom doprinosu akademika Smaila Balića na priznavanju Islamske vjerske zajednice u Austriji.

Naučna djelatnost akademika Smaila Balića

Akademik Smail Balić je bio plodan znanstveni radnik. Počeo se baviti spisateljskom djelatnošću još u mladim danima. Prvi svoj rad *Duhan u narodnoj upotrebi muslimana*, objavio je u časopisu *Novi Behar* (13/1939, 7-10 i 103-106). Od tada pa do kraja svog života, on je živo, bogato i raznovrsno bio prisutan u znanstvenom životu, na brojnim znanstvenim skupovima, te s predavanjima i diskusijama na tribinama, na austrijskom i njemačkom radiju i televiziji. Bio je poliglota, govorio je njemački, moderni turski, arapski, a služio se još i engleskim, francuskim i ruskim jezikom.

Njegov rad možemo podijeliti na vjerski i javno kulturni, pri čemu je ovaj prvi služio kao osnova od koje je uvijek polazio. Za nas je od naročitog značaja njegov rad na polju kulture Bošnjaka. Budno je pratio sva kretanja i napore u vezi s poboljšanjem prosvjetnih, kulturnih, a posebno vjerskih prilika u domovini Bosni i Hercegovini. Redovno je pratio pisanje naših listova i časopisa o tim problemima i tako bio u neraskidivoj vezi sa svima u svojoj Bosni koju je neprestano nosio u srcu. Nije bio ravnodušan prema centrima moći koji su vršili pritisak na Bošnjake i ignorirali im njihovo bošnjaštvo. On je bio dobar poznavalac naše kulture, koju je i sam predstavljao u najboljem značenju te riječi. Tako je nastao veliki broj njegovih eseja o Bošnjacima, kulturi Bošnjaka i bošnjaštvu, koje će kasnije zasvoditi u svojoj knjizi *Kultura Bošnjaka: muslimanska komponenta* koje je o svom trošku izdao 1973. godine u Beču.

Povodom njenog izlaska iz štampe, u pismu od 19.12.1973. godine, on se obraća prijateljima i poznanicima za pomoć pa veli:

Ova je knjiga skroman obol mome narodu i zajednici. Dok drugi kupuju auta ili kuće, eto ja u ovu knjigu treba da uložim stošesdeset hiljada šilinga. Pomogli su me, djelimično pozajmljivanjem, nekolicina požrtvovanih prijatelja, koje sam spomenuo u knjizi. Ali time je tek jedna četvrtina štamparskih troškova mogla biti pokrivena. Ostatak je otvoreni dug. Sad se valja potruditi, da se za knjigu nađu kupci. U ovom smislu sam slobodan i na te se obratiti s molbom, da mi pomogneš naći kupca.

Bila mu je to uistinu velika briga. Svakog mjeseca je trebao uplatiti ratu od 5 hiljada šilinga. Nisam siguran da su ga dobrostojeći Bošnjaci razumjeli, a prizor je jasan, pod kakvim uslovima ju je štampao i ne samo nju. Mukotrpan mu je bio rad na istraživanju, ali veći i teži je imao za troškove na štampanju. Za naziv Bošnjaci akademik Balić daje u ovom djelu na str. 57-58, u napomeni 15 objašnjenje:

Pod ovim nazivom se za čitavo vrijeme osmanlijske vlasti na Balkanu podrazumijevaju svi slavenski stanovnici današnje Bosne i Hercegovine, Like i Krbave, Slavonije, Novopazarskog Sandžaka, nekih pograničnih krajeva Srbije (npr. Užica, koje je tada pripadalo Bosni), uključiv zapadni dio Kosova (do Mitrovice), te Plava i Gusinja (pa i Podgorice ili Titograda) u današnjoj Crnoj Gori. Naziv je poimenice primjenjivan na muslimane slavenskog porijekla iz ovih krajeva.

Kultura Bošnjaka pruža na sistematski način obuhvatan pregled kulturnog nasleđa bosansko-hercegovačkih muslimana, osvrćući se kratko i na kulturnu djelatnost njihovih bogumilskih predaka.

Djelo *Kultura Bošnjaka* je nezaobilazno za svako temeljitije upoznavanje naše kulture i historije. S tim djelom on je otvorio oči mnogima koji su nipodaštavali i, žele nipodaštavati umna i materijalna dostignuća Bošnjaka, kako to napisa u svojoj recenziji univerzitetski profesor Tajib Muhamed Okić:

Studija Dr. Smaila Balića otvoriće oči mnogima koji su, zavedeni, nipodaštavali umne i materijalne tvorevine Bošnjaka i primjerima im dokazati istinu. Tu se, čini mi se, i odražava najveća vrednost ove studije. Počevši čak od preislamske periode, u ovoj su knjizi obrađena rezimirano sva kulturna ostvarenja Bošnjaka u nauci i književnosti, naročito poeziji, uz to je prikazana uloga Bošnjaka u tri književnosti Bliskog Istoka (arapskoj, perzijskoj i turskoj). Ko bez predrasuda pročita ovu knjigu, moći će da stekne zaokruženu sliku kulturne djelatnosti Bošnjaka. Tu će i mnogi od onih, koji nisu tuđi predmetu, ponešto novo naučiti. Već iz tih razloga držimo da se knjiga sama preporučuje.

S ovim svojim djelom akademik Smail Balić je zajedno s prvim pionirima: Safvet-begom Bašagićem, Mehmedom Handžićem, Tajibom Muhamedom Okićem i Hazimom Šabanovićem učinio veliki doprinos rasvjetljavanju istine i istinskog blaga Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Da nije ništa više napisao osim ovog djela, njegovo bi ime bilo trajno zapisano u kulturnoj historiji kako u Bosni i Hercegovini tako i van njenih granica. *Kultura Bošnjaka* služi i služiće na čast sredini iz koje je autor ponikao.

Iz ljubavi prema svojoj domovini Bosni i Hercegovini akademik Smail Balić je želio svoje djelo *Kultura Bošnjaka* objaviti i na njemačkom jeziku pod naslovom **Nepoznata Bosna - Jedna kulturna povijest** (*Das unbekannte Bosnien – eine Kulturgeschichte*). Međutim, u zadnje vrijeme je došlo do promjene u naslovu i pojavila se kao (Nepoznata Bosna. Evropski most ka islamskom svijetu). Vjerovatno je s ovim želio usmjeriti pažnju Zapada ne samo na popaljen, razrušen i opustošen njegov rodni grad Mostar, već na agresiju općenito koju je njegova domovina Bosna i Hercegovina doživjela.

Dugačak je popis svih njegovih radova. Nemoguće ih je ovdje sve pobrojati. On ih je objavljivao u brojnim knjigama, zbornicima, časopisima i novinama na bosanskom, arapskom, njemačkom, turskom i engleskom jeziku, uglavnom kulturnog i apologetskog karaktera.

Godine 1958. povjereno mu je uređivanje časopisa *Der gerade Weg (Sirati müstekim)*. *Mitteilungsblatt für muslimische Flüchtlinge in Österreich und Deutschland* kojeg je osnovao Salih Šabanović u Njemačkoj za muhadžire s Balkana. Prvi broj je izašao 01.04.1957. godine u Minhenu. Godinu dana kasnije akademik Balić preuzima uredništvo i izdaje ga u Beču. Članci su bili na njemačkom, bosanskom i turskom jeziku. Od januara 1966. godine časopis postaje organ društva Muslimanske Socijalne službe i izlazi povremeno do 1975. godine.

Zaslugom akademika Balića ovaj časopis od 1975. do 1979. godine izlazi kao tromjesečnik Muslimanske socijalne službe, štampan kao Nova serija s člancima još i na turskom, arapskom i engleskom jeziku. Pored toga akademik Balić je uredio tri broja biltena međunarodne organizacije *Jami'at al-islam* u kojoj je radio kao mjesni otpravnik poslova od 1958. do 1962. godine. Časopis je bio štampan pod istim nazivom, a jedno izdanje je izlazilo i na bosanskom jeziku. Izlazio je povremeno u Beču od 1959. do 1961. godine. *Jami'at al-islam* je bila čisto humanitarna i kulturna muslimanska organizacija, koja se brinula za izbjeglice nastanjene po Austriji i Italiji. Tako je aprila i maja 1959. godine akademik Balić zajedno s gospodinom Tuhami el-Vahlaom po nalogu

ove organizacije obišao izbjeglice po Italiji, nastanjene od Trsta na sjeveru do Salerna na jugu i registrovali su za 34 dana koliko su boravili među njima 382 muhadžira muslimana iz bivše Jugoslavije i Albanije.

Akademik Smail Balić je bio osnivač, urednik i jedno vrijeme izdavač višjezičnog tromjesečnika *Islam und der Westen. Unabhängige Zeitschrift Europäischer Muslime. Gleichzeitig Mitteilungsblatt der Islamischen Gemeinschaft in der deutschsprachigen Schweiz und des Islamic Cultural Center of Greater Chicago*. (Islam i Zapad. Nezavisni časopis evropskih muslimana. Informativni list Islamske zajednice u njemačkom govornom području Švicarske i Islamskog kulturnog centra u Velikom Čikagu).

Prvi broj časopisa je izašao u januaru 1981/rebiul evvela 1401. godine. Časopis je izlazio tromjesečno u Beču do decembra 1982/rebiul evvela 1403. dakle dva godišta sa osam svezaka. Od trećeg godišta (januar 1983) izlazi u Altenbergu (Njemačka) samo pod naslovom *Islam und der Westen*, a izdavač je sve do 1986. godine isključivo CIS-Verlag. Ovdje je izašlo 12 svezaka. Od šestog godišta (mart 1986/džumada sani 1406) izdavač mu je Bošnjački institut Adila Zulfikarpašića, Cirih. Uz prvi broj je i posebni dodatak BOSNISCHE – AUSBLICKE – BOSANSKI POGLEDI, str.25-32, da bi od br. 2, juli 1986/zul-kade 1406. ispod naslova *Islam und der Westen* stajalo: *Unabhängige Zeitschrift Europäischer Muslime*. Sa sveskom br. 4 istog godišta pa sve do zadnjeg broja u junu 1989/ševval 1409. stajao je naslov časopisa i na arapskom jeziku, a uz to i dodatak: Mit bosnischem Extrateil BOSANSKI POGLEDI ili: Mit einem bosnischen Textteil, god. 7/1987, redžeb 1407., br. 1(25) – ili: *Bosanski pogledi*. Bošnjački institut je izdao tri godišta sa 13 svezaka.

Od januara 1981. do juna 1989. godine izašla su svega 33 sveska, na po 32 stranice, osim zadnjeg broja na 12 stranica. Akademik Balić je želio ovim časopisom da oživi i ojača svijest muslimana srednje i zapadne Evrope, kako kod gostujućih radnika, isto tako i domaćih muslimana, da traži odgovore na pitanja vremena, da održava dijalog s nemuslimanima. Njegov dalji zadatak je bio da ukazuje na nakaradno tumačenje islama, na napade na njega i njegove pripadnike, te da na taj način uklanja izobličenu sliku koju su nemuslimani nosili u sebi iz školskih klupa i romana Karla Maya. Zato je časopis objavljivao članke vezane kako za islam, tako i za književnost i kulturu uopće. Ukazivao je i na objavljivanje novih studija, a neke i recenzirao. Tako se razvio u jedan socijalno-kritički nezavisni časopis evropskih muslimana. Objavljivani članci su bili zanimljivi i aktualni, jer su ukazivali na ovovremene nepoznanice i nedoumice, koje su pritiskivale vjernike. Časopis je imao udjela

i u prezentiranju istine o montiranom procesu islamskim intelektualcima iz '83. godine, što je pišući na svojim stranicama otkrio istinu te upoznao Bošnjake i zapadnu Evropu o pravoj pozadini tog procesa. Kritički je obradio knjige Jeftića, Lubarde i Sušića, koje se odnose na pitanja vezana za islam općenito, i za islam i njegove učenjake u našem podneblju.

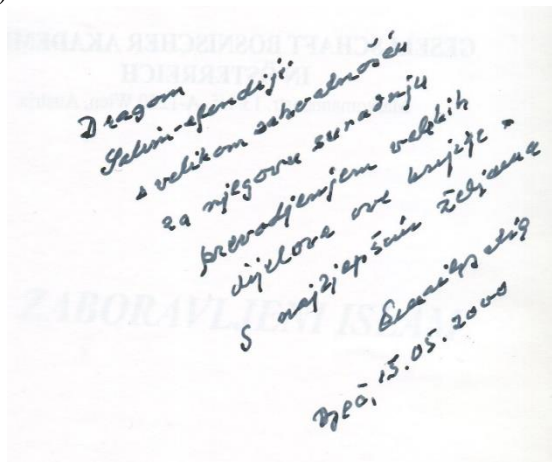
Svoja duhovna i nacionalna pregnuća akademik Balić konkretizirao je i kao urednik i kao jedan od najistaknutijih saradnika lista *Bosanski pogledi: nezavisni list muslimana BiH u iseljeništvu*. Bio je urednik i osnivač Muslimanske biblioteke pri Muslimanskoj socijalnoj službi a u njenoj ediciji izdao je deset knjiga.

Dubinu i oštrinu svoje misli Smail Balić je pokazivao i dokazivao nebrojeno puta učestvujući na stotinama tribina, predavanja, radio i televizijskih emisija, dajući i brojne intervjuje ovdašnjim i stranim medijima. U svim svojim nastupima, svojim člancima i knjigama branio je ne samo prošlost, već i istinu. Hrabro je zamjerio kršćanskim historičarima, što neopravdano „u turskom razdoblju svoje prošlosti vide ne samo gubitak nacionalne slobode, već posvemašnji kulturni sumrak“.

U njegovom članku „Nacionalizam ovako ili onako“ objavljenom u *Hrvatskom Glasu* (Winnipeg) od 18. aprila 1955. godine čitamo:

*Dok se u zapadnoj Europi u čisto katoličkim krugovima, kao na kongresu katoličkih publicista u Koelnu 1955., dižu glasovi protiv fraza o idealnoj savršenosti zapadne civilizacije i dok pater Karl Rahner sa univerziteta u Innsbrucku izjavljuje, da je san o kršćanskom Zapadu svršen i da se iz prošlosti ne može nazad dobiti ono što se zove kršćanska kultura, dotle naši pretjerani zapadnjaci jednakom silinom nastavljaju svoju 'pjesmu nad pjesmama' o neumrlom Zapadu. Misaoni katolički Zapad ne stoji međutim na jednoj točki, već ide naprijed svojim tokom, pa tako pater Brockmueller S. J. u knjizi **Kršćanstvo u zoru atomskoga doba** piše, da treba pogledati iza fasada Zapada, koji se vlada i prikazuje kao kršćanski, pa će se pronaći krivim mišljenje, da izvan kršćanstva nema ništa ispravnog i ništa dobrog. Nu nije moj zadatak ni želja, da kritiziram odnose u duhovnom svijetu kršćanstva. Jedino što ovdje želim reći je to, da hrvatski nacionalizam treba postaviti na viši stupanj i dati mu plemenitiji i obuhvatniji sadržaj.*

U nauci akademik Smail Balić nikada nije išao utabanim stazama i uvijek je smatrao da je na pragu pravog rješenja ako je ono o čemu piše, predmet žestokog osporavanja, kao što je to slučaj s njegovim djelom *Zaboravljeni islam* (Beč 2000).



U ovom djelu su sabrani njegovi radovi pisani na njemačkom jeziku na izmaku dvadesetog stoljeća. Po autorovoj zamisli – inače akademik Smail Balić je bio korifej ekumenizma muslimana, kršćana i židova - ovo djelo bi trebalo poslužiti kao *svojevrсни doprinos kršćansko-muslimanskom dijalogu* (str. 20). Međutim, iako se ovdje ne želimo upuštati u detalje pojedinih iznesenih tvrdnji, ne možemo, a da ipak ne istaknemo da je akademik Balić, zaista u nekim svojim stavovima bio jako slobodouman, premda je islam bio uvijek otvoren za međureligijski dijalog. Kur'an tomu izričito poziva sljedbenike ehl el-kitaba. Muslimani, kršćani i jevreji treba da se znaju i uvažavaju. Ljudi prema ljudima trebaju iskazivati pažnju, ljubav, simpatiju, razumijevanje bez arogancije. Nalazimo se ispred dva puta: jedan je onaj koji vodi nasilju i ugnjetavanju, a drugi je put razgovora, međusobnog razumijevanja i poštovanja. U ovom danas, svakojakim duhovnim i materijalnim otrovima zagađenom svijetu, dijalog je nasušna potreba. Svaki čovjek je vrijedan u svim svojim dimenzijama. Musliman je svjestan kur'anskih riječi: „(...) *A da je Allah htio, On bi vas učinio sljedbenicima jedne vjere (umma), ali, On hoće da Vas iskuša u onome što vam propisuje, zato se natječite ko će više dobra učiniti; Allahu ćete se svi vratiti, pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili obavijestiti* (5:48). Islam je otvoren, jasan i univerzalan. U njemu nema ništa tajanstveno ni mistično. Nije vezan ni za jedan narod, ni za jedno mjesto niti podneblje. Islam uči ne samo da se živi u duhu miroljubive koegzistencije, nego i u duhu uzajamnog poštovanja i saradnje na polju služenja dobru pojedinaca i čitavih zajednica. *Islam je, dakle, mjesto u Europi. Muslimani su u njoj prisutni duhom, kulturom, zajedničkom sudbinom, biološkom*

supstancom i – na kraju srodnošću vjerskih pogleda (ibid., str.19-20), primjećuje akademik Balić. U članku "Međuvjersko pomirenje" ovog djela čitamo na str. 301:

Krivce i žrtve nedavnih krvavih događaja u Bosni lahko je utvrditi: prvi nisu samo nasrtali na život žrtava, nego i na sva materijalna svjedočanstva njihova religioznog i kulturnog identiteta. A žrtve su ostale pošteđene ove mrlje.

U istočnoj Bosni, gdje se smjestio srpski etnos, nema više džamija, a gotovo ni katoličkih crkava. U zapadnoj Bosni, tzv. "Herceg-Bosni", gdje vladaju Hrvati, nestale su sve džamije, ukupno 55, i pravoslavne crkve. Pokušaji uspostave neke simetrije između krivaca i žrtava vode u posvemašnje nesnalaženje. Nastojanja za pomirenjem nailaze na prepreke zbog nedostatka objektivnih kriterija sadašnjeg stanja.

Legalna se bosanska vlada može s pravom ponositi da se na njenom području civilizacija održala. I pored svih iskušenja, ondje se održala građanska pravna država. Stanovništvo nije izgubilo mjeru. Nema revanšizma. Maksimalnim se popuštanjem nastoji pridobiti srpsku i hrvatsku stranu za zajednički život i multikulturalno društvo. Ali, kako se čini, otpadnici žele nastaviti započetim putem. Doduše, pod pritiskom međunarodne zajednice učinjen je poneki korak unatrag, što znači prema demokraciji i slobodi, ali je daljnje kretanje upitno. Evropljani su izgleda danas, nažalost, zaboravili doprinos islama čitavom kulturnom blagu čovječanstva.

Prezentacija ovog djela je održana 15.05.2000. godine u Atriumu der ÖBV-Osiguranju, Grillparzerstr.14 u 1. Bezirk. Poslije prezentacije smo nas dvojica još malo prošetali kroz grad. Bila je to naša zadnja skupna šetnja, jer po njegovom odlasku iz Beča za Donju Austriju, naši susreti su jenjavali.

Osim ovih djela akademik Smail Balić je još napisao: *Ruf vom Minarett. Weltislam heute: Renaissance oder Rückfall? Eine Selbstdarstellung* (Poziv s munare. Svijet islama danas: renesansa ili nazadovanje? Vlastiti prikaz); *Die Kultur der Bosniaken. Supplement I. Inventar des bosnischen literarischen Erbes in orientalischen Sprachen; Kultura Bošnjaka. Muslimanska komponenta; Das unbekannte Bosnien. Europas Brücke zur islamischen Welt* (Nepoznata Bosna. Evropski most ka islamskom svijetu); *Der Islam im Spannungsfeld von Tradition und heutiger Zeit* (Islam u rasponu od tradicije i današnjeg vremena); *Mostar. Wem gehört die leidgeprüfte bosnische Stadt?* (Mostar. Kome pripada napaćeni bosanski grad?); *Der Islam – europakonform?* (Islam-europakonforman?); *Bosna u egzilu 1945-1992. Članci, rasprave, razgovori; Islam für Europa. Neue Perspektiven einer alten Religion* (Islam za Evropu. Nove perspektive jedne stare religije) i druga djela.

Čitajući njegove studije, članke i pisma raznim novinama stiče se dojam da za njega nijedan problem nije bio mali da ne bi bio razmatran, nijedna prepreka nije bila toliko velika da ne bi bila savladana. U vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu i ostalih burnih događaja u bivšoj Jugoslaviji, provedenih ognjem i mačem, on je osuđivao nepravdu nad ljudima, govorio da se ne smije lagati o sebi pred Bogom i pred ljudima. Dizao je glas protiv ubijanja golorukih Bošnjaka, protiv razaranja, rušenja i paljenja njihovog kulturnog nasljeđa i vjerskih obilježja, a isto tako bio je spreman osuditi i nedjela svoga naroda, ako ih je bilo, jer za njega „griješ je grijeh” kako to uči islam, bez obzira od koga to bilo. *Moram se upitati ima li uopće smisla govoriti o svjetskoj etičnosti u vrijeme kada se naočigled svijeta uništavaju osnovna ljudska prava a pritom se napadnutim žrtvama uopće ne dopušta pravo na obranu. Višekratno smo napadnuti, i to s namjerom da nas se uništi, a zapravo samo zato što Srbi polaze od krivog ishodišta da su Bosanci islamske vjerspovijesti nekoć bili Srbi, koji su u 15. i 16. stoljeću počinili etničku izdaju, što, dakako, nije istina,* odgovorio je akademik Balić Hrvatskom-bosanskom tjedniku od 20.10.1994. godine na pitanje *S kakvim osjećajima pratite zbivanja u Bosni?*

On je poručivao da čovjek mora tako raditi kako bi izdržao kritiku i poslije niza godina. Njegovi stavovi protiv etničkog čišćenja u Bosni i Hercegovini su vrlo jasni.

Govorio je na simpozijima da islam naučava da svatko ima pravo na svoj dom, vlasništvo, zavičaj, pa tako i Bošnjaci, kao svoji na svome. *Starosjedioci smo i baštinici na svojoj zemlji, prilično ujednačeno raspodijeljeni po svim krajevima Bosne i Hercegovine,* pisao je u svom članku "KO SMO?" (v. *Bosna u egzilu*, str.23). Uvijek je uzimao u odbranu i branio njihovu pravednu borbu za slobodu. Držao je predavanja, pisao pisma uredništvima listova u Beču *Die Presse*, *Kurier* i *Der Standard*. Kroz brojne članke, intervjuje i pisma, djela i rasprave služio je bošnjačkom narodu i afirmaciji njegove kulture. Takav je bio do kraja svoga života.

Što se tiče evidencije vlastitih radova koji su svrstani po godinama od 1939. do 1983, treba se diviti Balićevoj savjesnosti i predanosti. Ne samo da je naveo naslove svojih članaka i podatke gdje i kada su objavljeni, nego je naveo i sve recenzije svojih knjiga. Tako je kao „umnožen manuskript" izdao 1983. godine u vlastitoj nakladi svoj *Popis važnijih radova od 1939-1983*. U toj knjižici od 20 stranica obuhvaćena je 161 bibliografska jedinica. Učinio je to sve, kako je pisao 1989. godine u Uvodu SELEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA 1983-1989 povodom navršene pedesete godišnjice svog rada na polju pisane riječi „na pobudu nekih prijatelja", pa nastavlja: *Krajem ove godine, kad se*

navršilo punih pedeset godina moga skromnog rada na polju pisane riječi, ponukao me je osnivač Bošnjačkog instituta u Zürichu, moj prijatelj Adil-beg, da ovaj popis dopunim bibliografskim jedinicama, koje su nastale u vremenu od 1983. do 1989. To sada rado činim – u nadi, da bi ova dopuna mogla tu i tamo biti od neke koristi.

Godine 1998. izdali su profesori Ludwig Hagemann i Adel Theodor Khoury u njegovu čast zbornik pod naslovom *Blick in die Zukunft* (Pogled u budućnost). U ovom zborniku je unesena i bibliografija njegovih radova od 1939-1998. sa ukupno 317 bibliografskih jedinica.

Akademik Smail Balić je pisao nekrologe i članke o životu i radu kako Bošnjaka, tako i drugih značajnih islamskih ličnosti u naučnom leksikonu *Südoosteuropa*. Ovdje želim navesti imena samo Bošnjaka, kao i naslove publikacija ili časopisa, gdje su ti radovi objavljeni:

„In memoriam Hazim Šabanović (1916-1971)“, *Südoostforschungen*, München 1971.

„Džabić, Ali Fehmi“, *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südoosteuropas*, sv.1, München 1974, 451-453.

„Hamdija Kapidžić (1904-1974)“, *Südoost-Forschungen* 33/1974, München, 321-327.

„Gradašević, Husein-kapetan“, *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südoosteuropas* II, München 1976, 16.

„Ibrahim Müteferrika“, *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südoosteuropas* II, München 1976, 209-210.

Tayyib Okić (1.12.1902-9.3.1977). U: *Südoost-Forschungen*34/1977, str.235-239.

M. Tayyib Okić (1902-1977). U: *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 7/1978, 1/2, str.330-336.

„Ömer Lütfi Pascha“, *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südoosteuropas* III, München 1979, 351-352.

„Rizvanbegović, Ali Pascha“, *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südoosteuropas* IV, München 1981, 52-53.

„Spaho, Mehmed“, *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südoosteuropas* IV, München 1981, 157-158.

Završna riječ

Akademik Smail Balić je preselio na ahiret 14. 03. 2002. godine u Zwerndorfu, Niederösterreich (Donja Austrija), a dženaza je obavljena 19. marta na groblju u Zwerndorfu. Da li je on želio da nakon smrti bude ukopan u Mostaru ili Sarajevu, to mi nije poznato. Znam, međutim, da je Adil-beg tim povodom došao ranije u Beč da bi dobio saglasnost familije da njegovo tijelo o svom trošku prebaci u Bosnu i Hercegovinu. Želio ga je ukopati u Sarajevu kod svog oca kod njegove džamije. Ne samo da je bio spreman snositi troškove oko prevoza već i sve druge troškove oko ukopa. Nije mu to pošlo za rukom, jer je gospođa Balić bila uporna da se on ukopa nigdje drugo, pa čak ni u Beču na muslimanskoj parceli, već samo u Zwerndorfu u Donjoj Austriji.

Akademik Balić je želio svoju ličnu biblioteku pokloniti Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Tako je i kod notara oporučio i mislim jedan zapisnik preko dr. Adema Handžića dostavio u Sarajevo. Zašto je gospođa Balić, ipak, njegovu biblioteku prodala Adil-begu Zulfikarpašiću, nije mi poznato.

Pored njegove familije i njegovih prijatelja iz Beča i okoline, na zadnji ispraćaj je osim Adil-bega Zulfikarpašića i Ibrahima Kajana došao veliki broj njegovih Bošnjaka i poštovalaca, iako je tog dana bilo jako hladno i veoma kišovito.

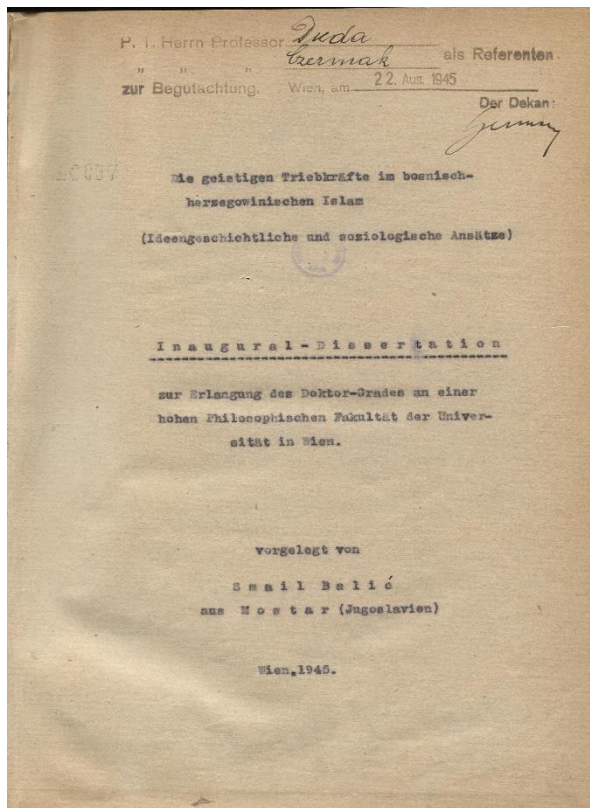
Bosna može biti ponosna na to što je iz sebe iznjedrila intelektualca evropskog formata.

Ja sam ponosan što sam mu bio imam u Muslimanskoj socijalnoj službi, prijatelj i saradnik.

Literatura

1. Balić, Smail (1971), *Die Muslimis im Donauram. Österreich und der Islam. Tuna boylarında islamlyet*, Moslemischer Sozialdienst, Wien.
2. Balić, Smail (1973, 1994), *Kultura Bošnjaka: muslimanska komponenta*, 1. izdanje, Wien. i 2. izdanje, Zagreb.
3. Balić, Smail (1978), *Die Kultur der Bosniaken. Supplement I. Inventar des bosnischen literarischen Erbes in orientalischen Sprachen*, Wien.
4. Balić, Smail (1984), *Ruf vom Minarett. Weltislam heute: Renaissance oder Rückfall? Eine Selbstdarstellung*, treće dopunjeno izdanje, E.V. Rissen, Hamburg.
5. Balić, Smail (1992), *Das unbekannte Bosnien. Europas Brücke zur islamischen Welt*, Kölner 6. Veröffentlichungen zur Religionsgeschichte 23, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien.
6. Balić, Smail (1993), *Der Islam im Spannungsfeld von Tradition und heutiger Zeit*, Würzburg, Altenberge.
7. Balić, Smail (1993), *Der Islam im Spannungsfeld von Tradition und heutiger Zeit*, Religionswissenschaftliche Studien 24, Echter, Würzburg - Altenberge.
8. Balić, Smail (1993), *Mostar. Wem gehört die leidgeprüfte bosnische Stadt? MR-Zeitzeichen*, Soest.
9. Balić, Smail (1994), *Der Islam – europakonform?*, Religionswissenschaftliche Studien 32, Echter Verlag, Würzburg-Altenberge.
10. Balić, Smail (1995), *Bosna u egzilu 1945–1992. Članci, rasprave, razgovori*, Biblioteka Behar, Preporod, Zagreb.
11. Balić, Smail (2001), *Islam für Europa. Neue Perspektiven einer alten Religion*, Kölner Veröffentlichungen zur Religionsgeschichte 31, Böhlau Vrlag, Köln-Weimar-Wien.
12. Hadžić, Salim (2009), “Balić als Gründer des Moslemischen Sozialdienstes und sein Beitrag zur Anerkennung der Islamischen Glaubensgemeinschaft in Österreich”. In: *Vordenker eines europäischen Islam/Mislilac evropskog islama*, herausgeber Richard Poltz, Nedžad Grabus und Bernhard Stillfried, Facultas Verlags und Buchhandels AG, 71–85.
13. Hadzic, Halima (2013), *Der Moslemische Sozialdienst. Die kommunikativen Leistungen des Trägers des religiösen und soziokulturellen Lebens der Muslime in Österreich 1962–1979*, Safinah Verlag, Wien.

Prilozi:



Prilog 1. Naslovna strana Balićeve doktorske disertacije



Prilog 2.

DR. ISMAIL BALUC
A-2201 Zwerndorf Nr. 122

Zwerndorf, 2.1.2001

Dragi Salim-efendiya !

S mnogo zanimanja pročitao sam Tvoje opirno pismo od 27. proslog mjeseca. U njemu ina sila obavijesti, koje su za me nova. Hvala Ti na iscrpljivosti. Po prvi put sam saznao za smrt Eisingera i Šaćerchajica; zahvat le dušama. Zao mi je, da su protivik u iz tako nezadovoljstvene, a veseli me vijest o Tvoj napretku. Valjda čoi od svoje knjige rezervirati i za me jedan primjerak (?)

O muftiji Ibrahimu Fruščaku na pismo sam u knjizi "Unbekanntes Bosnien", da bi bio draskovsadatak slijediti njegovu sudbina nakon zarobljenja u Budimu 1904 - pod pretpostavkom, da je on bio taj muftija, koga su Austrijanci tada zarobili. Osobno mi je sam stigao da se tim pitanjem pobrobnije bavim. Bilo bi potrebno u tu svrhu ištiti sve radove o zarobljenicima koje su objavili Richard Kreuter, Otto Spies, Karl Terky i nekoliko manje značajnih pisaca. Nacertajl u austrijskom rublju je velikim dijelom objavljen u Vojno-povijesnim saopćenjima Ratnog muzeja u Beču.

Možeš biti zadovoljan sa svojom hajriki-djecom. Taško mi je i saesaliti, da je Halima već naturantkinja. Neka im je obna sretno! Ti si bio jako marljiv, kad si našao vremena da prevedes toliko svojih članaka. Evo sam dao sadnji žiif i ovom o Saifutu raznih vjerskih zajednica na Balkanu. Nadam se, da ćeš sve moći dobro pročitati. Jako je dobro, da nisi šaljes prevode na posljednji ovid prije objavljivanja.

Tvoj članak s brojnim opirnim bilješkama u Glasniku 12 sam pročitao. Tvoja načitanost je izpozantna. I sam sam mnogo naučio. Do članka iz decembra u RZZ nijesam došao. Bilo bi lijepo, kad bi mi dostavio njegovu fotokopiju.

Tvoja slika Buzna se podudara s mojim dojamovima. Kao što znaš, bio sam u Sarajevu u oktobru prole godine. Morda cu krajes februara do Zagreba pa, možda, i BDone.

Pise li Ti dr. Hafisović ? Kače mi Medis Salihbegović, koga sam posjetio u Sarajevu, da je nešto na me ljut, jer mu nijesam odgovorio na neko pismo. Pisma medjutin nijesam ni dobio, pa je izlino ocekivati odgovor.

Mahsus selam svima

Je li Teufik u Beču ? Odavno od njeg nena habera.

Tvoj
Ismail Baluc

Pitam: Preko koga...?

Prilog 5.

DR. ISMAIL BALUC
A-2201 Zwerndorf Nr. 122

Zwerndorf, 6.05.2001

Dragi Salim !

Na disertaciji i uspjehno pološenom ispitu, kojim je otvoren put Tvoje promoviranju na čast doktora filozofije srdačno Ti cestitan. Ti si drugi svrsenik Gazine medrese koji je postigao ovu čast na nekom zapadnoevropskom sveucilistu. Na to mozes biti ponosan. Rado cu doći na svečanost promocije, ako to bude ostvarivo. Naime 7. juna letim u Sarajevu, gdje treba da sudjelujem na naučnom skupu "Osmanskijska Bosna". Nadje li se mogućnost, da avion za Sarajevu polijece poslije podne, a Tvoja promocija bude prije podne, bit cu na svečanost predaji diplome. Inace ce mi biti zao, da upravo toga dana moram poći na put. (Zasjedanje u Sarajevu je od 8. i 9. juna. Odstat cu morda u Bosni do 10.06.) Zena mi je ozbiljno oboljela. Dobila upalu pluća, pa je to razlog, što se prije nijesam javio.

Tvoj prijevod rada "Austrija i islamsko kulturno nasljedje" zahtijevaju veće korekture, pa ce i dulje trajati. Prije svega bit ce potrebno vratiti se na izvorno pisanje osobnih imena, jer je to bolja metoda nego njihovo ispisivanje na fonetaki način.

Znaš li, da je ovaj rad preveden na turaki i objavljen kao manja knjizica "Muslimanske biblioteka"? U svakom slučaju hvala na znanju, koji si ulozio u ovo prevodjenje. Ja nemam nijesamkog originala, pa ce kod korekture biti slobodne intervencije. Cini mi se, da si u prevodu preskocio - valjda nenamjerno - jedan pasus, pa ću taj odlomak unijeti prema turskom primjerku.

Šta kačeš na meutafivu sprsku arznju i nesnojljivost ispoljenu u Trebinju ? Kako li će se odvijati polaganje kamena-temelja Ferhadji-džamiji u Banjaluci ? Ne znam, da li će ih medjunarodna zajednica ovoga puta udariti po prstima.

Mahsus selam

Tvoj
Ismail Baluc

Prilog 6.

UPUTE ZA AUTORE

Časopis *Pregled* je jedan od najstarijih časopisa u Bosni i Hercegovini koji, sa kraćim i dužim prekidima, izlazi od 1910. godine.

Časopis *Pregled* afirmira stvaralaštvo naučnih radnika Univerziteta u Sarajevu kao i drugih istraživača iz oblasti društvenih i humanističkih nauka. Prioritet se ogleda u naučnom pristupu teorijske elaboracije savremenih socijalnih, ekonomskih, pravnih i političkih procesa u Bosni i Hercegovini ali i svijetu. Časopis pruža mogućnost naučnoj, književnoj, kulturnoj, društvenoj i ekonomskoj javnosti da prezentira bosanskohercegovačke i evropske kulturnohistorijske tokove i protivrječnosti.

Pozivamo autore da dostavljaju svoje radove i priloge koji sadržajem odgovaraju osnovnim tematskim opredjeljenjima *Pregleda*. U časopisu objavljujemo tekstove koji podliježu dvostrukoj slijepoj recenziji.

U časopisu se objavljuju sljedeće kategorije tekstova:

Članci:

- izvorni naučni rad;
- prethodno saopćenje;
- pregledni naučni rad;
- stručni članak;

Pogledi i mišljenja

- eseji

Osvrti i prikazi:

- izlaganja sa naučnih i stručnih skupova;
- osvrti;
- prikazi;
- prilozi;
- prijevodi.

Da bi bili objavljeni u časopisu, tekstovi trebaju biti oblikovani prema sljedećim uputama:

Oblikovanje teksta

1. dokument pohraniti u programu MS Word (*.doc ili .docx format);
2. stranica standardne veličine (A 4);
3. single prored za cijeli rad;
4. font Times New Roman, 12 pt;
5. margine 2,5 cm;
6. ne koristiti nikakve stilove;
7. ne uređivati zaglavlje (Header) niti podnožje (Footer) dokumenta;
8. obavezno brojčano označiti stranice.

Struktura rada

1. ime i prezime autora/ice i profesija;
 2. naziv institucije u kojoj radi;
 3. e-mail adresa autora/ice;
 4. naslov rada na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku;
 5. sažetak (do 250 riječi u trećem licu) i ključne riječi na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku;
 6. spisak korištene literature.
- Kada autori elaboriraju pojedine segmente nekog problema, tekstovi trebaju sadržavati koncizne podnaslove;
 - U slučajevima kada se koriste kratice i simboli, uz rad moraju obavezno biti priložena objašnjenja;
 - Kada rad sadrži ilustracije, fotografije, grafikone, tabele i sl., iste moraju biti numerisane i sa navedenim izvorom iz kojeg su preuzete;
 - Obim rada je ograničen do **šesnaest (16) stranica teksta**, uključujući sve dijelove rada;
 - Sažetak rada treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i zaključak;
 - Ključne riječi trebaju sadržavati bitne pojmove koji se pojavljuju u tekstu, ali ne opće i preširoke pojmove;
 - U radovima će se poštovati jezik autora (bosanski, hrvatski ili srpski), kao i pismo teksta (latinica ili ćirilica);
 - Dostavljeni tekstovi trebaju biti lektorisani.

Svaki autor treba dostaviti izjavu da je rad autorsko djelo i da nije prethodno objavljen, niti će biti ponuđen drugom časopisu na objavljivanje, uz saglasnost da rad može biti dostupan u slobodnom pristupu u međunarodnim bazama podataka u kojima je časopis indeksiran i na veb-stranicama Univerziteta u Sarajevu i ***Pregleda: časopisa za društvena pitanja.***

Bez navedenih elemenata nijedan rad neće biti objavljen.

Molimo autore/ice da se u radovima pridržavaju jednog sistema navođenja i citiranja.

Na kraju rada se navodi numerisan spisak korištene literature poredane abecednim redom po prezimenu autora, odnosno naslovu anonimne publikacije u kojem se ne vrši selekcija izvora (na monografije, časopise, zbornike, arhivsku građu, veb-stranice i sl.). Ukoliko se navodi više radova jednog autora, radovi se navode hronološkim redom.

Navodimo primjere za navođenje literature na kraju rada korištenjem jedne varijante harvardskog sistema citiranja:

Knjige:

- Knjige sa jednim autorom:
Imamović, M., 2008. *Knjige i zbivanja*. Sarajevo: Magistrat.
- Knjige sa dva autora:
Hartman, K., Ackermann, E., 2004. *Searching and Researching on the Internet and World Wide Web*. 4 izd. Franklin: Beedle & Associates Inc.
- Knjige sa tri autora:
Lasić-Lazić, J., Laszlo, M., Boras, D., 2008. *Informacijsko čitanje*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.
- Knjige sa više od četiri autora:
Talović, M. et al., 2011. *Notacijska analiza u nogometu*. Sarajevo: Fakultet sporta i tjelesnog odgoja.

Poglavlje u knjizi:

Šunjić, M., 1996. Odnosi Bosne i Venecije u vrijeme vladavine Tvrtka I. U: Šunjić, M. *Bosna i Venecija (odnosi u XIV i XV st.)*. Sarajevo: HKD Napredak. Str. 53-79.

Elektronske knjige:

Pušina, A., 2014. *Stil u psihologiji: teorije i istraživanja*. [e-knjiga] Sarajevo: Filozofski fakultet. Dostupno na: [http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Stil u psihologiji teorije i istrazivanja.pdf](http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Stil_u_psihologiji_teorije_i_istrazivanja.pdf) [25. 09. 2014.].

Naučni i stručni rad u zborniku ili zbirci radova:

Dizdar, S., 2010. Slika stanja Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini. U: Mitrović, P. ur. *Zbornik radova sa međunarodnih okruglih stolova o implementaciji Bolonjskog procesa u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, str. 13-61.

Članak u časopisu:

Grubiša, D., 2011. Politološke dvojbe u Europskoj uniji: potraga za određenjem. *Politička misao*, 48 (2), str. 61-90.

Veb-stranice:

Šarčević, A., 2012. *Socijalna moć uma*. [online] Dostupno na: http://www.academia.edu/2926123/_Socijalna_moc_uma_-_Recenzija_Abdulah_Sarcevic [25. 09. 2014.].

Radove slati na adresu izdavacka.djelatnost@unsa.ba
Kontakt: Fuada Muslić-Haseta, prof., Sekretar Redakcije
Tel: 00 387 33 565-122
www.pregled.unsa.ba

Univerzitet u Sarajevu, Redakcija časopisa *Pregled*
Obala Kulina bana 7/II, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

GUIDELINES FOR AUTHORS

Pregled is among the oldest periodical in Bosnia and Herzegovina that, taking into considerations longer and shorter hiatuses, has been published since 1910.

Pregled is a periodical that promotes creative capacity of University of Sarajevo scholars and of other scholars from fields of social sciences and humanities as well. The priority reflects in the scientific approach to the theoretical working out in details of social, economic, legal and political processes, both in Bosnia and Herzegovina and the world. The periodical offers a possibility to the scientific, literary, cultural, social and economic public to present Bosnian-Herzegovinian and European culture-historical developments and clashes.

We hereby use this opportunity to invite authors to submit their papers and contributions conforming to the *Pregled's* basic thematic orientation. Texts published in the journal have been subject to double-blind review.

The following text categories are published in the periodical:

Articles:

- original scientific papers;
- preliminary notes;
- reviewed scientific paper;
- professional/vocational article;

Views and opinions

- essays

Reviews:

- presentations from scientific and professional/expert conferences;
- reviews;
- contributions;
- translations.

To be published in the periodical, texts are expected to meet fully the following guidelines:

Basic Formatting:

1. Articles should be saved in MS Word software either as a *.doc or *.docx file;
2. Paper setting: A 4 (21,59 x 27,94 cm)
3. Line spacing set to 1 throughout the document;
4. 12-point Times New Roman font;
5. Margins set to 2,54 cm.;
6. Use of any other formatting styles is forbidden;
7. Use of any other headers and footers is forbidden;
8. All pages of the entire manuscript ought to be serially numbered.

Body of the paper:

1. Author's name, surname and vocation;
 2. Name of the institution where the author works;
 3. Author's email address;
 4. Article's title in Bosnian/Croatian/Serbian and English language;
 5. Summary of approximately 250 words (in English and third person) and a keyword list in Bosnian/Croatian/Serbian and English;
 6. Reference list.
-
- When working in details certain segments of some issue, that bodies of text should fall under precise subheadings;
 - Abbreviations and symbols, if used, ought to be accompanied with corresponding explanations;
 - If used, illustrations, photographs, charts, tables etc. ought to be serially numbered and have clearly referenced their sources;
 - The required paper length is **16 (sixteen) pages**, including each and every part;
 - Article's summary should present general overview of the subject, used methodology, obtained results and conclusion;
 - Keywords ought to be essential terms appearing in the text, excluding the overly general or broad ones;
 - Author's choice of language (Bosnian/Croatian/Serbian) and script (Latin or Cyrillic) will be adhered in articles;
 - Submitted papers ought to be proofread.

Each author is obliged to submit a statement reading that submitted paper is an original previously unpublished authorship work, nor that it will be offered to any another journal for publishing. The author also gives consent that his work may be freely accessible in the international databases in which the journal is indexed and on the University of Sarajevo and *Pregled: Periodical for Social Issues'* appropriate websites.

Papers violating any part of the aforestated guidelines shall be rejected.

We kindly ask the authors to adhere to single quoting and citation system.

At the paper's end, a numbered list of used literature, sorted alphabetically by author's surname, i.e. the title of an anonymous publication, where sources are not selected per sources (monographs, journals, proceedings, archives, web pages, etc.) should be listed. If more than one author is cited, the works are to be listed chronologically.

Here some references examples at the paper's end are given using a Harvard citation's variant:

Books:

- Books with single author:
Imamović, M., 2008. *Knjige i zbivanja*. Sarajevo: Magistrat.
- Books with two authors:
Hartman, K., Ackermann, E., 2004. *Searching and Researching on the Internet and World Wide Web*. 4 izd. Franklin: Beedle & Associates Inc.
- Books with three authors:
Lasić-Lazić, J., Laszlo, M., Boras, D., 2008. *Informacijsko čitanje*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.
- Books with four or more authors:
Talović, M. et al., 2011. *Notacijska analiza u nogometu*. Sarajevo: Fakultet sporta i tjelesnog odgoja.

Book chapters:

Šunjić, M., 1996. Odnosi Bosne i Venecije u vrijeme vladavine Tvrtka I. U: Šunjić, M. *Bosna i Venecija* (odnosi u XIV i XV st.). Sarajevo: HKD Napredak. Str. 53-79.

E-books:

Pušina, A., 2014. *Stil u psihologiji: teorije i istraživanja*. [e-knjiga] Sarajevo: Filozofski fakultet. Dostupno na: http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Stil_u_psihologiji_teorije_i_istrazivanja.pdf [25. 09. 2014.].

Scientific and vocational papers in a Book of Proceedings or Collection:

Dizdar, S., 2010. Slika stanja Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini. U: Mitrović, P. ur. *Zbornik radova sa međunarodnih okruglih stolova o implementaciji Bolonjskog procesa u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, str. 13-61.

Journal articles:

Grubiša, D., 2011. *Politološke dvojbe u Europskoj uniji: potraga za određenjem*. Politička misao, 48 (2), str. 61-90.

Web-sites:

Šarčević, A., 2012. *Socijalna moć uma*. [online] Dostupno na: http://www.academia.edu/2926123/_Socijalna_moc_uma_-_Recenzija_Abdulah_Sarcevic [25. 09. 2014.].

Articles should be submitted by email to izdavacka.djelatnost@unsa.ba.

Contact person: Fuada Muslić-Haseta, Grad. Eng. Lit., Editorial Board Assistant
Tel. 00 387 33 565 122

www.pregled.unsa.ba

University of Sarajevo, **Pregled: Periodical for Social Issues** Board of Editors
Obala Kulina bana St., 7/II, 71000 Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

